

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SÜ

GEBHARD
J. SELZ

MER

LER VE

AKAD

LAR

*Tarih, Toplum,
Kültür*

ALFA | UYGARLIKLAR

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SÜMERLER VE AKADLAR

GEBHARD J. SELZ

Viyanâ Üniversitesi, Yakınoğu Enstitüsünde Antik Sami Filolojisi ve Doğu Arkeolojisi üzerine ders vermektedir. MÖ 3. binyıldaki Mezopotamya tarihinin yanı sıra, bu çağa ait ekonomi ve din tarihi araştırmalarının ağırlık noktasını oluşturur.

FİRUZAN GÜRBÜZ GERHOLD

Milliyet ve *Van* gazetelerinde çalıştı, çeşitli aylık dergilerde yazdı. Otuza yakın çocuk kitabından bazıları yabancı dillere çevrildi, edebiyatın her dalında Almancadan Türkçeye yüze yakın kitap çevirdi.

Sümerler ve Akadlar: Tarih, Toplum, Kültür

© 2015, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sumerer und Akkader: Geschichte – Gesellschaft – Kultur

© 2010, Verlag C.H.Beck oHG, München

Kitabın Türkçe yayın hakları Anatoliait Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kitap Editörü Merve Akıncı Almaz

Kapak Tasarımı Füsün Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-050-7

1. Basım: Aralık 2020

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika No: 43949

SÜ

GEBHARD
J. SELZ

MER
LER VE

AKAD

LAR

*Tarih, Toplum,
Kültür*

Çeviren: Firuzan Gürbüz Gerhold

ALFA

Çalışmama ilgiyle eşlik eden
Dr. Hannah Monschein için

İçindekiler

1. Önsöz, 9

2. Temel İlkeler, 15

2.1. Yer ve Zaman	15
2.2. Yaşam ve Çevre-Tarihsel Arka Plan	18
2.3. Kronolojik Sorunlar-Kesin Kronoloji	22
2.4. Kronolojik Sorunlar-Göreceli Kronoloji	22
2.5. Kronolojik Destek Olarak Kral Listeleri	24
2.6. Kronoloji-Aydan Aya	25

3. Tarih, Toplum ve Kültürle İlgili Kaynaklar, 27

3.1. “Doğa”	27
3.2. Maddesel Kültür	28
3.3. Yeni Kaynak Türleri Olarak Metin Belgeleri	29
3.4. Yazının İcadı-Resimden Yazıya Geçiş	30
3.5. Eski Yazı Kaynaklarının İçerik ve Anlamları	34

4. Sümer ve Akad Tarihi, 39

4.1. “3. Binyıla Geçiş” –Geç Uruk’un Son Evresi– Cemdet Nasr Dönemi (3400-2900 civarı)	39
4.2. Erken Hanedanlık Dönemi (MÖ 2900-2340 civarı)	53
4.3. Akad Devleti (2340-2200)	79
4.4. Gudea Hanedanı (2122-2095)	95
4.5. III. Ur Krallığı (2112-2004)	111

5. Sümer ve Akad Tarihi: Konular

-Yorumlar- Sonuçlar, 135

5.1. Teknik Yenilikler, Değişimleri ve Sonuçları	135
5.2. Kapalı Dünya Görüşü: Doğa ve Tanrı	136
5.3. Mezopotamya Düşüncesi	138
5.4. İnsan Portresi	139
5.5. Aile Yapıları	140
5.6. Erotizm ve Evlilik	142
5.7. Hipotez Olarak Sentez	143
5.8. Tarih Neden Yazılır?	144

Zaman Çizelgesi, 146

Kaynakça, 149

Dizin, 151

1

Önsöz

Tarihten hiç kimse kaçamaz. Ona farklı davranılabilir, geçmişle ilgilenmek gereksiz görülebilir ya da reddedilebilir; her toplumun ve her bireyin kendi tarihi vardır. Geçmiş tekrarlanamaz. “Zamanın akışı”yla bazı şeyler ya da çok şey değişmiştir. “Geçmişten ders almak” eziyetli ve çoğu zaman –tarihin de gösterdiği gibi– verimsiz bir süreçtir. Tarihyazımının politik hedefler adına kötüye kullanılmasında, tarihyazımı eleştirisinin yanı sıra özeleştirici ve kendinden şüphe açısından tarihçilere çok iş düşer.

Bilimsel çalışan tarihçiler geçmişin malzemelelerini geliştirmeye, korumaya ve hazırlamaya uğraşırlar. Varsayımlarını, doğrulama ve çarpıtmanın kurallarına göre geliştirirler. Tarihyazımı “gerçekte nasıl olduğunu” söylemez, tahminlerde bulunmaz. Tarih Uygarlığı yaratanlar olarak insanlar üzerinden bilgi ve idrak sağlar; bu nedenle toplumlarımızın ve bireyselliğimizin öz benliği için belirleyicidir. Tarihyazımından hazırlanmış örnekler, hatırlama, sorumlu davranış için bir koşul –bununla birlikte sorumluluğun koşulunu– oluşturlar. Bu bakış açısı altında zaman ve yer olarak ortadan kalkmış toplumlar özellikle ilginçtir. Bu verilerde gelişmiş örnekler davranış koşullarımızı ve davranış ola-

naklarımızı analiz etmemizde bizlere farklı şanslar sunarlar. Tarihyazımı bilimsel olarak desteklenmiş aydınlatmaların sonsuz süreçlerine bağlıdır.

Bir sentez uğruna savaşmak diye yazıyor A. Leo Oppenheim,^{*} verilmesi gereken bir savaştır ve bu, bir zaferle sonuçlanmayacak bir savaş olsa bile asıl *raison d'être*'i (Antik Doğu tarihçisinin varlık nedeni anlamında) olmalıdır. Ardından şöyle devam eder: *Yanlış sorular sorulursa amaçlanan yanıtlar da aynı şekilde yanlış ya da en azından yanıltıcı olur.*

Mezopotamya'nın uygarlık tarihindeki önemi binlerce yıl boyunca hiçbir zaman tamamen unutulmamıştır; İncil'deki ya da antik dünya yazarlarının eserlerindeki işaretler çoğunlukla İslamiyetle biçimlenmiş tarihin başlangıcına (MS 750'den itibaren) dek uzanan, Abbasi halifelerinin etkisi altındaki Fırat ve Dicle'nin bölgesel önemi hakkında üstü kapalı bilgilerin yaygın ününe dayanır. Mezopotamya tarihinin Sümerler adıyla bağlantılı başlangıcı hemen hemen bilinmiyordu; İncil'de sözü edilen Aden'deki[†] "Sinear" ülkesi –bozkır– en fazla belirsiz bir anı parçasıydı. Avrupa'da Doğu bilimleri geneldi ve Antik Doğu özellikle uzun süre Hristiyan-teolojik disiplinlerle bağlantılıydı. Ayrıca yaygın ilgi "Doğu"yla çoğunlukla düşmanca olan karşılaşmalarla ve bu güne dek "başka yabancılar" simgesi altında, küçümseyici kültür emperyalizminde olduğu gibi, büyüleyici romantik başkalaşımalarla biçimlenmişti.

^{*} Alfred Leo Oppenheim (1904-1974) Viyanalı Assurolog –çn.

[†] İncil'de cennet bahçesi olarak geçen yer, Ur fa çevresi –çn.

Mezopotamya tarihiyle bilimsel olarak ilgilenmenin temel taşı, çiviyazısının deşifre edilmesi belirledi. Bu yazı, ucu sivri bir alet yardımıyla yumuşak kil üzerine bastırılan, çivi biçimindeki çizgilere verilen addır. Yazının icadı tarih yazmak için şüphesiz koşul değildir. Ancak yazı, kaynaklarımızı büyük ölçüde iyileştirir. Çünkü –daha sonra açıklanacağı üzere– kesin bilgileri doğal sınırlar üzerinden zaman ve mekân ötesine olabildiğince ulaştırma ihtiyacından doğmuştur. Yazı, bu amaca uygunluğu içinde kısmen benzer kullanımlar için bulunmuş olsa da, diğer işaret ya da sembol sistemlerinden ayrılır. Mezopotamya’da yazının bulunmasıyla gelişen işaretlerin sistemleşmesi önemli olanın sınırlandırılmasına ya da bilgilerin kesinleşmesine izin vermiş, bu sayede kaynaklarımızın karakterini değiştirerek tamamlamıştır.

Göttingenli öğretmen Georg Friedrich Grotefend’in 1802 yılında eski Pers çiviyazısını deşifre etmesiyle üç bin yıldan öteye uzanan yazılı geleneğe ait kaynakların araştırılmasının yolu açılmıştır. Daha sonra, 1850 yılında İran, Kirmanşah’taki üç dilli Behistun yazıtına dayanarak eski Pers ve Elam parçalarının yorumuna göre Akad dilinde yazılmış metinler de tercüme edilmiştir. O güne dek sadece Tevrat ya da klasik geleneklerden bilinen olaylar, sonrasında özgün kaynaklar sayesinde tartışılıp yeniden yapılandırılmıştır. Sami dil grubuna ait Akadcanın ve ana diyalektleri olan Assurca ve Babilcenin yorumlanmasında hızlı adımlar atılırken önce özel isimlerde yer alan; ama çok geçmeden Ninova’nın

iki dilli sözlüklerinde görülen başka bir dilin varlığı hakkında uzun süre tartışılmıştır. Gerçi “Sümerce” deyimi 1869 yılında ilk kez Jules Oppert tarafından kullanılmış; ama varlığı ancak yirmi yıl sonra kanıtlanmıştır. Elam, Ural-Altay ya da Hindistan’ın Dravid’ dil ailesiyle yapısal ilişkilerine karşın Sümerce için gerçek anlamda bir dil akrabalığı bugüne dek tespit edilememiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru eski Güney Mezopotamya devletlerinin Lagaş, Girsu gibi başkentlerinde yapılan kazılarda MÖ 3. binyıla ait büyük miktarda Sümerce orijinal belge bulunmuştur. Bugün Sümerce açısından gramerde ve sözcükbilimde hâlâ bazı belirsizlikler hüküm sürse de, François Thureau-Dangin’in 1907’de *Sümerce ve Akadca Kral Yazıtları* başlığı altında yaptığı tercüme-ler sayesinde bu dildeki metinlerde bilimsel gelişmeler sağlam bir temele sahip olmuştur. Sümerce ve Akadca, içlerinde büyük miktarda öykü ve met-hiye edebiyatının da bulunduğu, yüz binlere varan kil tabletlerini geriye bırakmıştır. Diğer buluntular-la birlikte, pişirilmiş halleriyle adeta yok edilemez olan bu metinler, benzersiz şekilde uygarlığımızın temelini belgelemişlerdir.

Kültürel mirastaki ve bununla ilgili araştırmalardaki tüm boşluklara karşın 3. binyılın tarihi bu nedenle önemlidir. Tek bir olayın tarihi bile doğru yazılabildiği takdirde, sadece Mezopotamya tarihini değil, çok çeşitli aktarımlarla Ön Asya’nın ve

* Yoğunlukla Güney Hindistan’da ya da Sri Lanka’da konuşulan 73 dili içerir –çn.

Avrupa'nın tarihini de nihai olarak biçimlendirecek değişiklikler ve gelişmeler daha net anlaşılır hale gelmiştir. Aşağıdaki metinde yer alan tasvirlerin farklı yoğunlukları da bundan kaynaklanır. Dar anlamda olayların kesin tarihini ve olası ya da görünüşteki karar mercilerinin adlarını veren tarihsel kaynaklar, ancak burada işlenen zaman diliminin sonuna doğru çoğalarak yer alırlar. Ama daha sonra bu kültürlerin biçimsel gücü ve yabancılığıyla ilgili bir izlenim de edinmek zorunlu olmuştur. Bu zaman diliminde insan davranışı, “doğal” olgulara giderek daha az uygun tepki vermiştir. Mezopotamya'nın yaşam biçiminde gelişen farklılaşmalarla birlikte, bu dönemde bireylerin yaşam koşullarında kayda değer etki bırakan toplumsal bölünmeler oluşmuştur: Otorite ve çalışma örgütleri, ekonomi ve yönetim, teknoloji ve mülkiyet yasaları dönüşümlü etkileriyle toplumu ve “doğayı” değiştirmektedir. Bilindiği üzere, genellikle tarihsel verilerin belirleyici düzenine göre kullandığımız “din,” “sanat” ya da “doğa,” “tesadüf” ya da “bilim,” “devlet” ya da “halk” gibi alanlar ancak yavaş yavaş gelişmiştir. Bu nedenle tarihle ilgilenmek, bugünkü yaşam biçimini daha iyi anlamaya da hizmet eder. Çünkü tarihten hiç kimse kaçamaz.

2.1. Yer ve Zaman

Bu kitabın konusu coğrafi açıdan genellikle eski ünlü adıyla “Babilonya” olarak bilinen, Babil şehrinin bulunduğu Mezopotamya’yı içermektedir. Babil ya da Babilonya ancak MÖ 2. binyılda –özellikle Kral Hammurabi’yle– daha sonraki ününü elde ettiği, ilgi alanımız da Antik Doğu tarihinin önceki çağlarını kapsadığı için, bu bölgeyi çiviyazısından kaynaklanan tanımıyla *Sümer ve Akad ülkeleri* olarak ele almak daha doğru olur. Burada söz konusu Irak’ın –yaklaşık olarak bugünkü başkent Bağdat’tan körfeze dek uzanan– kuzeydoğuda Zagros sıradağları ve güneybatıda Arap yarımadasının kurak alanlarıyla sınırlı alüvyal bölgeleridir. Bu arada körfez bölgesi, nehrin tortul tabakalarıyla oluşan artıklar nedeniyle, güneydoğuya doğru ileri itilmiştir. Burada ele alacağımız zaman diliminde Bağdat’ın güneyinde Fırat’a dökülen Diyala nehrinin bulunduğu bölge de önemliler arasındadır. Bu nedenle *Sümer ve Akad bölgesi*, “iki nehir arasındaki bölge” olan, Türkiye’nin güneydoğusuna ve bugünkü Suriye’nin kuzeydoğusuna kadar uzanan Fırat ve Dicle’nin, yani Mezopotamya’nın sadece bir bö-

lümünü kapsar. Mezopotamya'nın coğrafi konumu toplamda Mısır'dan çok daha az izoledir; bu, tarihin binlerce yıl boyunca belirlediği bir olgudur. Suriye-Irak'ı içine alan Yukarı Mezopotamya'nın kültürel önemi ancak son birkaç on yıldır yapılan yoğun kazılarla daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Mezopotamya'nın konumu açısından iklimsel değişimlere tabi olan yağış miktarları çok önemlidir: Sürekli olarak yılda 200 milimetre yağış alan bölgelerde tarım yapmak sadece doğal su kaynaklarının yakınlarında ya da yapay sulamalarla mümkündür. Güney Mezopotamya'da potansiyel olarak verimli alüvyal ovalar tarım açısından bir dizi sorun yaratır. Bu sorunlar eski Mısır'la kıyaslandığında, sulama teknolojisine yönelik daha yoğun talepler oluşturmuştur. Bu nedenle ilkbaharda taşan nehirlerin suyu yıllık dikim döngüsüne çok geç yetişmiş, hatta birçok durumda ekinler için bir tehlike oluşturmuştur. Ayrıca süregelen sulamalar nedeniyle ekili alanlarda sıklıkla meydana gelen tuzlanma, eskiden beri tuzun nehir suyuyla yıkanmasıyla azaltılmaya çalışılmıştır. Geçmiş göz önünde bulundurulduğunda, olası suçlunun tehdit edildiği *Enlil tarla oluklarından tuz filizi sürdürsün* biçiminde korunmuş en eski beddua, daha da anlaşılır hale geliyor. Aşırı kullanım tehlikesinin yanı sıra tuzlanma tehlikesi, ekim alanlarının belli bölgelerinde toprağın belirli bir zaman için yenilenmeye bırakıldığı nadas tarımına zorlamıştır.

Öte yandan alüvyal toprakların verimliliği, toprakaltı zenginliklerin neredeyse tamamen yok

olmasıyla denkleşir. “Saz kamışı ve balçık” Güney Mezopotamya’daki yaşam ortamına her zaman hükmetmiş ve çok çeşitli alanlarda kullanılan doğal malzemelerdi. Bugünkü Bağdat’ın yakınlarındaki Hit şehrinde bulunan zift kaynakları asfalt yapımında yapıştırıcı ve dolgu malzemesi olarak kullanılırdı. Buna karşın taşlar ve madenler, neredeyse istisnasız olarak Mezopotamya’ya ithal edilirdi. Bu, büyük ölçüde yapı keresteleri, özellikle diğerleri arasında çatı traversleri olarak kullanılan sedir ağaçları için de geçerliydi; bunların ithali açısından, çok sayıda hükümdar yazıtlarının ve yazılı edebiyatın da çoğu kez belgelediği gibi, önceleri Zagros, daha sonra Amanosların Suriye kolu büyük ölçüde önemli oldu.

Ama “Sümerler ve Akadlar” ekonomik ve kültürel ilişkilerini geleneksel olarak sadece Körfez bölgesinde sürdürmekle kalmayıp, bugünkü Güneybatı İran eyaleti Huzistan’a ve daha ötesine de uzanmışlardı. Daha yeni araştırmalar Güney Mezopotamya ve bugünkü İran’da bulunan eski başkent Susa çevresindeki “Susyana” olarak bilinen bölge arasındaki alışverişin önemini gittikçe daha fazla kanıtlamaktadır. Mal nakliyatı için Güney Mezopotamya’nın alüvyal arazileri ve Karun nehri üzerinden suyolunun yanı sıra, Zagros dağları vadileri arasından geçen kara yolu kullanılırdı. Kaynaklarımızda bahsi geçen Güneybatı İran bölgesi “Elam” adı altında yer almaktadır, ancak bölgesel açıdan sınırları tam olarak belli değildir.

2.2. Yaşam ve Çevre-Tarihsel Arka Plan

Ön Asya binlerce yıl boyunca Asya, Afrika ve Avrupa arasında kültürel açıdan son derece dinamik bir bölge olarak birleştirici unsurdu. Temas bölgesi olma özelliğinin yanı sıra bölgesel yapısındaki ve buna bağlı olarak ekolojik konumları farklı yaşam ve doğa koşullarındaki çeşitliliğinde de kültürel gelişim süreci için bir itici güç olduğu varsayıldı. MÖ 15.000 civarında neolitik devrim olarak adlandırdığımız sürecin başını oluşturan bu dönemde, yerleşme ve besin elde etme davranışlarında değişiklikler başladı. Bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi ve mevsimsel olarak kullanılan yerleşkelerden sabit yerleşimlere geçiş yaklaşık olarak MÖ 8000 civarında nüfusun kalıcı olarak yerleşmesine neden oldu. Besin elde edilmesine yönelik yeni yöntemlerin yanı sıra (çakmak-) taştan yapılmış aletlerin seri üretimine geçildi. Tüm bunlar hiç şüphesiz planlamayı gerekli kılıyordu; en belirgin şekliniye tüm yerleşik düzene eşlik ettiği sanılan depolama tarımının gelişmesi gösteriyordu. 1000 kişiyi aşan büyük yerleşim merkezleri bu devirde Filistin ve Ürdün bölgelerinde birçok kez belgelenmiştir; ancak bu merkezleri *şehir* olarak tanımlamamak gerekiyordu. Bu tür bir belirleme için tahkimat, kuleler ya da duvarlar gibi, bir yerleşim merkezinin büyüklüğü de yeterli değildir. Daha çok belirleyici olansa örgütsel bir toplum yapısıdır, ancak somut durumda böyle bir işarete sahip değiliz. Ortaya çıkan depolama tarımı –önceleri olasılıkla aile birliğinde– ilerleyen bir farklılaşmayla

sıkı bir bağ içinde gibi görülür. Bunun koşulu, besin üretiminde belli bir güven, öncelikle ürün fazlasını oluşturmaktır; çünkü dar anlamda üretken alanlardaki işgücünün indirgenmesi ancak böyle mümkündür. Bu tür bir uzmanlaşmanın sosyal bir farklılaşmaya giderek etki edeceği varsayımı akla yakındır, ama arkeolojik olarak belli noktalarda kanıtlanması zordur. Aynı şey kurumsal güç biçimlerinin gelişmesi için de geçerlidir.

Bundan sonra başlamış olan “Cilalıtaş” devrinin en etkileyici kazı yerlerinden biri de Orta Anadolu’da büyük çapta meydana çıkarılmış olan Çatalhöyük’tür. Teras biçiminde inşa edilmiş evlerde çoğunlukla figür biçimindeki yarı estetik duvar süsleriyle dolu, genellikle *kült yeri* olarak belirlenen, merkezi bir alanı çevreleyen odalar kümelenir. Bu odaların duvarlarında, altlarına ölümlerin kemiklerinin konduğu balçık platformlar bulunur. Bulunmuş mühürler türlerinin en eski örnekleridir. Mühürlerin kullanımı ekonomik süreçlerdeki “farklılaşmış sorumluluğu” işaret eder, ancak bundan mutlaka modern anlamda mülkiyet sonucu çıkarmaya izin vermez. Mühür kullanımının ekonomik içeriği, buna uygun bağlamda bulunmuş kilden yapılmış daha küçük, geometrik nesnelerle doğrulanır. Burada söz konusu olan, “sayı işaretleri” ya da “sayı taşları”dır. Buluntu bir depolama ve malların kontrollü hareketinin işareti olarak yorumlanabilir ve böylece bu dönemin zaten oldukça karışık ekonomik yapısıyla ilgili bir ipucu verir.

Bunu izleyen ve yaklaşık olarak MÖ 6000-5000 arasında devam eden Bakır Çağı, adı gereği taş aletlerin yanı sıra ilk kez hammadde olarak madenlerin de kullanıldığı gerçeğini destekler. Artık Güney Mezopotamya'nın, Suriye'nin ve Huzistan'ın büyük alanları da "Mezopotamya" yerleşim alanlarını kapsamaya başlamıştır. Seramikler ve -mühür, muska, objeler ve ev biçimleri gibi- diğer kalıntılar sayesinde, Suriye-Irak'taki Fırat bölgesinden başlayarak Musul üzerinden İran'daki Zagros dağlarına kadar uzanan "Samarra ve Hassuna" gibi ya da tüm Suriye'den başlayarak Doğu Anadolu üzerinden Dicle'ye dek uzanan "Halaf" gibi bölgesel kültürler belirlenebilmiştir. Mimaride yapıların büyüklüğü ya da durumu aracılığıyla bugüne dek vurgulanmış bir seçkinlik kanıtlayamamış olmamız her ikisi için de ortak bir durumdur. Tarımdan elde edilen besin ürünleri, bu zaman diliminde varoluşu güvence altına almanın öncelikli tekniği olarak kendini kabul ettirmiştir. Orta Fırat'ta, aynı dönemde "Eridu-Hacı Muhammed" adı verilen bölgede yapay olarak açılmış ilk kanallarla sulanan tarlalar ve bahçeler bulunur.

Bir Güney Babil buluntu yerine dayanarak "Obeyd Bölgesi" adı verilen kültür tabakasının yayılım alanı, Güney ve Kuzey Mezopotamya'nın yanı sıra Suriye ve Doğu Anadolu bölgesini de içine alır. Bu kültür zamansal olarak 5. binyılın tümünden öteye uzanır. Artık birçok yerleşim yeri merkezi lokasyon göreviyle öncelik kazanmış bir yere dönüşmüştür. Mimari açıdan bu dönemde, deyim yerindeyse "orta salonlu

evler” ilk kez ana biçim kazanmıştır: Bu mimaride dikdörtgen bir orta salonun çevresinde her iki uzun tarafa düzensiz şekilde sıralanmış odalar yer alır. İçteki merkezi bölüm yaklaşık olarak Güney Mezopotamya’daki Eridu ya da güneybatıdaki Susa’da olduğu gibi, yapay bir setle yükseltilmiş “tapınağı” işaret eder. Burada görevlerini ve örgütlerini kesin olarak bilmediğimiz, politik-kült bir yönetim katmanının geliştiği şüphesiz görünür.

Güney Babil şehri Uruk’taki derin bir yarıktaki gözlemlenmiş katman dizisi, Mezopotamya tarihinin erken dönemine ait kronolojik ön taslağı oluşturur. Burada Obeyd dönemini izleyen Uruk dönemi, kesin sayılarla yaklaşık olarak 4. binyılın tümüne denk gelir. İki dönem arasındaki geçiş önce seramik buluntularda kendini gösterir: O dönemde başlanan hızlı dönen çömlekçi çarkı üzerinde çoğunlukla süslenmemiş kaplar yapılmıştır. Bu dönem iklimsel olarak gittikçe artan kuraklık, ekolojik açıdansa bataklık arazilerin gerilemesi olarak karakterize edilir. Geç Uruk dönemi olarak adlandırılan son yüzyıllar özellikle ilginçtir. Burada zaman içinde Kuzey Suriye, Doğu Anadolu ve tüm Mezopotamya’dan İran’ın batısına dek keşfedilebilecek çok çeşitli ve zengin kültürlerle dair kanıtlar bulunur. Ancak bununla ilgili türetilmiş “Uruk dünya sistemi” sloganı ayrıntılı bir bulguya pek uygun değildir. Yine de Uruk kültürünün tarihsel öncü rolü nedeniyle Mezopotamya’daki kültürel gelişmeye biçim verdiği kesindir.

2.3. Kronolojik Sorunlar-Kesin Kronoloji

Aktarılmış mirasın malzeme bolluğu ve özellikle yavaş yavaş eklenen yazılı gelenekler, olayların bir tarihini yazmaktan henüz çok uzak olsak bile daha iyi tarihsel yapılandırmalara izin vermektedir. Geç Uruk döneminden (3400-3100), adını Orta Mezopotamya'daki bir kazı yerinden alan ve Cemdet Nasr Dönemi olarak da tanımlanan döneme geçişler belirsiz kalmıştır. Böylelikle 3. binyılın başlangıcında kalmış oluruz. Bu noktada 3. binyıl için verilen kesin tarihlerin daha çok 2. binyıl için yaklaşık değer oluşturduklarına dikkat çekilmelidir. Basitleştirerek konuşmak gerekirse, günümüzde uzun, orta ve kısa ya da çok kısa adı altında üç ya da dört kronolojik sistem kendi aralarında çekişmektedir. Saptamalar aşağıdaki tabloda yer alan önemli hükümdarların tarihlendirilmesinde daha açık görülür:

Kronoloji	Uzun	Orta	Kısa	Çok Kısa
Sargon:	?	- 2334-2279 -	?	- 2200-2145
Ur-Nammu:	2161-2144	- 2112-2095 -	2046-2029	- 2018-2001
Hammurabi:	1848-1805	- 1792-1750 -	1728-1686	- 1696-1654

Günümüzde kesin tarihler genellikle orta kronolojiye göre verilir, bu –bazı kuşkulara karşın– bu kitapta da izleyeceğimiz gelenektir.

2.4. Kronolojik Sorunlar-Göreceli Kronoloji

Bireysel olayların göreceli kronolojisi için bazı durumlarda çağdaş belgelerden yardım alırız. Buna

uygun kaynaklar 3. binyıl boyunca büyük ölçüde kendini iyileştirmiştir. Mezopotamya tarihinde olduğu gibi, iki tür tarihleme bulunur:

a) Aşağıdaki örnekte de açıklanacağı gibi, sivil ya da askeri önemi olan belli olaylarla ilgili özel tarihler esas alınmıştır:

[1] *O zamanlar Lagaş kralı Enmetena ve Uruk kralı Lugalkiginnedudu kardeşlik bağıyla bağlandılar*

[2] *Bu yılda (Uru-inimgina /Urukagina) Girsu (şehrinin) sahip olduğu küçük kanalı (tanrı) Ningirsu için 'çapaladı.'*

[3] *Yıl: Naram-Sin, Fırat ve Dicle'nin kaynaklarına ulaştı...*

[4] *Yıl: Şulgi kral (oldu).*

Buna karşın erken dönem Fara Hanedanına ait (MÖ 2500 civarı) tabletlerde, bir görevlinin görev (Sümerce bala) periyodları, altında belgesi düzenlenmiş biçimde ismiyle tanımlanmıştır.

b) Bazı arşivlerde bir hükümdarın ya da yüksek bir memurun görev yıllarına göre hesaplanması da alışılmış bir durumdu. Hükümdarların dizilimi uygun durumlarda akrabalık göstergeleriyle kendi yazıtlarından da geriye dönüşlü olarak izlenebilir. Aşağıdaki örnek Erken Hanedanlık Döneminin sonundaki Lagaş devletindendir:

Lagaş prensi Enmetena... Lagaş prensi Enanatum'un (oğlu) çocuğu, Lagaş kralı Ur-Nanşe'nin (bu) torunu.

Liste benzeri bu intikal buna göre hükümdarlık soyunu ve olasılıkla (I. Lagaş Hanedanı denen) Lagaş devletine dayanan Ur-Nanşe hükümdarına dek uzanan dört nesli kapsar. Bu noktada eril verasete dayalı soyağaçlarının göreceli olarak ancak geç dönem, yani Erken Hanedanlık Döneminin sonuna tanıklık ettiğine dikkat çekmek gerekir. Bunların daha eski süreçleri tamamladıklarına ya da telafi ettiklerine dair işaretler vardır ki buna göre, dışıl koldan gelen ardıl farklı bir önem kazanmıştır.

2.5. Kronolojik Destek Olarak Kral Listeleri

3. binyılın ilk yarısına ait yıllık göstergeler özellikle sorunlu kalmıştır. Eski Akad'dan yeni Sümer'e geçişteki III. Ur Dönemi de kronolojik açıdan sorunludur. Burada önemli olan, senkronizmler; yani belli kişilerin metinler aracılığıyla belgelenmiş eş zamanlılıklarıdır. Ama kronolojik yeniden yapılandırma girişimlerimiz için zaman zaman yerel "kral listeleri"nin ikincil kaynaklarına da başvurmak zorunda kalırız. Bunlar MÖ 2000 civarında, III. Ur Dönemi sırasında oluşmuştur ve tarihsel olarak da doğrulanmış birçok hükümdardan ve yönetim sürelerinden söz ederler. Liste iki bölüme ayrılır:

İlk bölüm şu cümleyle başlar: *Krallık gökyüzünden aşağı indiğinde, krallık Eridu'daydı (şehirindeydi).* Bunu, şehirler ve inanılmaz uzunluktaki yönetim sayılarıyla tanımlanan kralları izler. Metin şu şekilde toplanır: *5 şehir, 8 kral, 241.200 yıl boyunca hükmetti.* Bu fantastik sayılar, hükümdarlık ilişkilerinin

insani olmayıp dinsel-mitsel bir kaynağa dayandığına işaret eder.

Listenin ikinci bölümü önceki cümleden şu açıklamayla ayrılır: *‘Tufan’ (ülkenin üzerini) kapladı; ‘tufan’ (ülkenin üzerini) kapladıktan sonra, krallık gökyüzünden aşağı indiğinde, krallık Kiş’teydi (şehrindeydi).*

I. Kiş Hanedanı adı verilen dönemin (MÖ 2550 civarı) sonuna doğru yer alan listede, orijinal bir yazıyla belgelenen ve *Kiş kralı ME-baraggesi*yle sıkça aynı olduğu varsayılan, En-me(n)-baraggesi adında bir kral bulunur. Kiş kralları dizisi daha sonra şu bilgiyle son bulur: *23 Kral 24.510 yıl, 3 ay, 3 ^{1/2} gün boyunca hükmetti; Kiş silahla vuruldu, krallığı (Uruk’taki) (tapınak bölgesi) Eanna’ya götürüldü.*

Yönetim dönemleri daima gerçekçi görünürken, hükümdarlığın sürekli bir şehirden diğerine geçişi benzer şekilde tanımlanmıştır. Bu arada liste gerçekte şehirlerin aynı dönemde hükmetmiş olan ‘hanedanlara’ devredildiğini ve böylelikle birbirini izlediğini iddia eder; çünkü listede yer alan isimler artık günümüzdeki tarihsel yazıtlarda da gittikçe daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bu kurgunun ardında yaratıcısının daha sonraya yönelik bir amaç güttüğünü biliyoruz; bu yolla Sümerlerin ve Akadların sözde ezelden beri var olan imparatorluk bütünlüğünün duyurusunu yapmak istemişlerdir.

2.6. Kronoloji-Aydan Aya

Aylık göstergeler aynı şekilde yıllık döngüdeki ayların sayılarına yönelik ifadelerle, bu döneme uygun şenliklerle ya da tarımsal eylemlerle bağlantılı

olan bir ay adıyla oluşabilirdi. Burada söz konusu olan, 3. binyılın geç dönemlerine kadar süren yerel takvimdir. Henüz MÖ 3400-3100 civarında, Geç Uruk Döneminde kökeni bir Ay döngüsüne dayanan ve muhasebe amaçlı kullanılan takvim, daha kolay uygulanan 12 aylık ve 30 günlük takvimle değiştirilmişti. Bundan kaynaklanan Güneş yılına ve bununla bağlı olan aylık şenliklere yönelik değişiklikler artık ayların düzensiz şekilde eklenmesiyle daha önceden düzeltilmeye çalışılmıştır. Ay'ın kendisi gün ve şenlik periyodlamalarıyla ve kuşkusuz Ay'ın evrelerinin de gözlenmesiyle bölümlere ayrılmıştır.

Kısacası, yılın ya da sadece bir on yılın kesin olarak belirlenmesi hiçbir açıdan sağlamlaştırılmazken, üçüncü milenyumun iç kronolojisi günden güne ya da aydan aya yaşanan olayları genellikle tam anlamıyla tanımlayabiliyor olmamızdır. Ne de olsa 3. binyılda arkeolojik kalıntıların yanı sıra, ilk kez aynı zamanda oluşmuş yazılı belgeler ortaya çıkmıştır ve bunların sayısı gittikçe artmaktadır. Kaynakların bu değişimi daha sonra gelen bölümlerdeki farklı tasvir yoğunluklarının ana nedenidir. Yazı sayesinde sadece Mezopotamya tarihini değil, aynı zamanda Ön Asya ve Avrupa'nın tarihini de biçimlendiren değişiklikler ve gelişmeler açıkça anlaşılır.

Tarih, Toplum ve Kültürle İlgili Kaynaklar

3.1. “Doğa”

Gevre koşulları, ekoloji ya da “doğanın sistemi” değerlendirilmesi zor olsa da tüm tarihsel yeniden yapılandırmaların önemli bir kaynağıdır. Kendi çağımızda gittikçe artan su kıtlığını, iklimsel soğumayı, hatta belki volkan patlamalarını ya da sel baskınlarını da hesaba katmamız gerekir kuşkusuz; kaldı ki buradaki araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Ancak “doğa” büyük ölçüde insanlar tarafından biçimlenir. Yağmur suyuna dayalı tarımın sınırı 4. binyılın sonundaki ilk devletlerin oluşmasından bu yana defalarca politik-kültürel sınırlar olarak da kendini göstermiştir. Sulamaya tabi olan, güneyden farklı olarak balık zenginliğine sahip Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye bölgeleri, yağmur suyu tarımına elverişli olmalarının yanı sıra insanların koyunları ve keçileriyle birlikte dolaştığı göçebelige de olanak tanır. Kanal yapımında, tarla sürmede ve hayvancılıkta kullanılan çeşitli teknikler doğal olgulara olan bağılıkları içinde gelişmekle kalmaz, “doğa”nın üzerinde de tepki yaratırlar.

Çeşitli bölgelerde oturan halk, geçen birçok yüzyıl boyunca çevrenin gereklerine çeşitli yanıtlar buldu; sosyal ve kültürel sistemin biçimlenmesi uzun vadede bir süreçtir. Orta ve Güney Mezopotamya'daki bu tür farklılıkları binlerce yıl ötesinin Antik Doğu geleneklerinden tekrar tekrar algılayabiliriz. Ancak 3. binyılın tarihi için "Sümer" ve "Akad" kültürleri ya da bu kültürleri taşıdıkları varsayılan halklar arasında temel bir farklılığın yeterli olup olmadığı kuşkuludur. Yine de burada, bu çeşitli kültürleri uzun vadede meydana getiren insanların hayatta kalma sorularına verdiği çeşitli yanıtlar asıl söz konusu olmalıdır. İzleyen bölümlerde tamamen kaçınamayacağımız "Sümerler" ve "Akadlar" gibi kavramların kullanımının, buna göre özellikli bir "Sümer" ya da "Akad" "düşüncesinin" farklı nitelikleriyle çok az ilgisi vardır. Sadece kaynaklarımızda bulunan geç dönem "Babilonya"nın *Sümer ve Akad ülkeleri*'ndeki yapısını ele alır ve çeşitli dil gruplarının yerleşim bölgelerini ve kısmen de farklı sosyal örgütlenme biçimlerini hedeflerler.

3.2. Maddesel Kültür

Arkeolojik buluntular bir toplumun tarihsel olarak yeniden yapılandırılması için önemli bir kaynak grubu oluştururlar; bu durum toplumsal elitlerle ilgili sorularla ne kadar az kısıtlanırsak, o kadar çok geçerlidir. Şehirlerin kuruluşları, şehir içi alanların yapısı, seramiklerin kullanımı, üretim yerleri, –hidrolik yapılar ya da işçi kampları gibi– sabit kuru-

lular tarihyazımının sıklıkla karanlıklarında kalan halklarının büyük bölümüne dair bilgi verirler. Diyala bölgesindeki siteler onlarca yıl önce bu nedenle araştırılmıştır; bu durum yeni dönemde Kuzey Mezopotamya bölgesinde benzer araştırmalarla genişletilecek olan bir başlangıcı oluşturmuştur. Güney Mezopotamya açısından şimdiye kadar elde edilen buluntular daha çok düş kırıklığına uğratmıştır. Kentsel yerleşim merkezlerinin geniş çaplı kazılarında bile bu açıdan kayda değer çok az sonuç elde edilmiştir. Bunun birçok nedeni vardır: Bir yandan geleneksel arkeoloji öncelikle buluntu açısından zengin olan “tapınak ve saraylarla” ilgilenmiştir, öte yandan bugüne kadarki kazılar yeterince amacına uygun yapılmamış ya da kötü belgelenmiştir. Kaynak durumunun gelecek zamanda iyileşeceğini beklemek ne yazık ki mümkün değildir. Irak’ın işgali sırasında, özellikle ülkenin güneyinde birçok önemli Sümer yerleşim merkezi, örgütlü çeteler tarafından sürekli tahrip edilmiştir.

3.3. Yeni Kaynak Türleri Olarak Metin Belgeleri

4. binyılla 3. binyılın dönüm noktasında arkeolojik kalıntıların yanı sıra, kaynak olarak çok yeni bir tür olan yazılı belgeler ortaya çıkmıştır. Ancak tarihle uğraşanların adlarının hâlâ yüzyıllar boyu meçhul kalması tesadüf değildir. Yazı kendini geliştiren ve hiçbir şekilde türdeş olmayan, karmaşık bir sistemdir. Kaynaklarımızı maddesel ve yazılı miras

olarak ayırmak oldukça şüphelidir. Yazılı kaynaklar da işlevsellikleriyle bağlantılı bir şekilde belli bir amaçtan oluşurlar ve daima tarihsel açıdan ilginç olan yaşam dünyasının sadece küçük bir dilimiy-le ilgilidirler. 3. binyıl sürecindeki yazılı kaynaklar adlardan ve olaylardan söz etseler de, burada fazla bir şey değişmemektedir: Bu kaynaklarda dile getirilen şey, neredeyse daima gücün alanıyla ilgilidir. Var olanı varsayan ve doğrulayan bu kaynakların olumlu karakterini daima hesaba katmak gerekir: İşverenler daima yüksek tabakaya aittir.

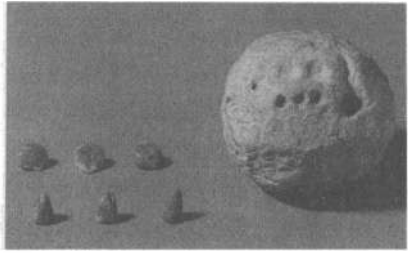
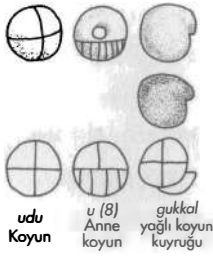
3.4. Yazının İcadı-Resimden Yazıya Geçiş

Belgrad yakınlarında bulunan 6. ila 4. binyıl dönemi Vinka uygarlığına ait yerleşim merkezindeki eski Avrupa yazıtlarından ya da Firavun U-j'nin kral mezarındaki hanedanlık öncesi Mısır sembol sistemlerinden farklı olarak Mezopotamya'da yazının gelişimi, yazının icadı öncesi kanıtlardan bu yana neredeyse eksiksiz belgelenmiştir. Yazının ilk biçimleri öncelikle resimsel- temsili sembol sistemleri çerçevesinde ve yönetim çevrelerinde ortaya çıkar. Sayı işaretleri ve önceleri daha çok somut olan, daha sonra nesnelerin biçimlerini de kopyalayabilen "resim yazı"ları silindir mühür adı verilen özel bir mühür biçimiyle birleşirler. Çoğunlukla taştan yapılmış rölyefli silindirler, genişletilmiş tasvir olanakları sunarlar; yani "anlatabilirler." Çağdaşlar, sayı işaretlerinin miktarının düzleştirilmiş kil topakları üzerine bastırılabilceğini kavramışlardır. Daha sonra bu tür

kayıtlarla ilgili sorumluluklar mühür silindirlerle işaretlendiğinde, yazının ilk biçimi sayılardan ve resim bilgilerinden oluşan “tabletler” üzerinde yaratıldı. 2. binyıla dek kullanılmaya devam edilen yazının bu öncülerinin özel bir biçimi, bu tür sayı işaretlerinin küresel kil toplarına eklenişini karakterize etmiştir. Bu arada işaretlerin sayısı ve türü bu topların dış tarafına yazıldı ve sağlamlıkları ayrıca mühürlerin yuvarlanmasıyla güvence altına alındı. Depolanmış bilgilerin bu şekilde güvenceye alınması, onları yetkisiz tecavüzlerden korudu. Sözü edilen yazı biçimlerinin ve yuvarlak mühürlerin Güney Mezopotamya şehri Uruk’ta geliştirildiği varsayımı yakın zamanda Güneybatı İran şehri Susa’daki benzer, hatta olasılıkla daha eski buluntuların ipuçları altında şüpheli görüldü. Erken yazı, Uruk’a ait yüzlerce metinle belgelendi ve bilgi depolamanın karmaşık sistemi olarak başka gelişme göstermeksizin ortaya çıktı. Kombinasyonlar ve her tek işaret ögesinin öze dönüşü artık yazıyı diğer simgesel sistemlerden gittikçe uzaklaşan, bağımsız sembol sistemi olarak sergilemektedir.

RESİM 1: Hükümdar, kurbanlar ve kült aletleriyle yuvarlak mühür

RESİM 2: Erken yazı ve sayı işaretleriyle birlikte
mühürlenmiş kil topu

+	MAŠ	keçi (genel: küçükbaş hayv.)
+++	MAŠ.gunû	erkek keçi
+◇	MAŠ + ŠİR (Testis)	teke
⊕ ⊕	LAGAB x MAŠ = udu	koyun ('yuvarlak' küçükbaş hayv.)
⊕	LAGAB.gunû + meme	dişi keçi
⊕	UDU + ŠİR (testis)	koç
⊕	UDU.gunû = u ₈	koyun; aslında gebe koyun
⊕	LAGABxLAGAB = sila ₄	kuzu
⊕	SILA ₄ +ŠİR (testis)	erkek kuzu
⊕ ▷	SILA ₄ +SAL (vulva) = kir ₁₁	dişi kuzu

RESİM 3: Küçükbaş hayvanlar için yazı işaretinin oluşumu

Yazının ilk önce görsel işaretlerden geliştiğine, örneğin koyun “düşüncesi” için bir koyunun “grafiksel” taslağının oluşturulduğuna dair hâlâ geniş çapta yaygın olan varsayım artık sürdürülemez. Yazının ilk biçimlerinde bile öncelikle “soyut” olan, ama somut olmayan nesneleri yansıtan sayı işaretleri buluruz; anlayışlarına göre başından beri belli “geleneklere bağlılık” kaçınılmaz görünmektedir.

Geç Uruk Döneminin (3400-3100) ekonomik yönetim alanında kullanılmış bu yazının oluşumu, haberleri zamanın ve mekânın ötesine olabildiğince doğru iletme gereğine dayanır. Dilin sabitleşmesi önceleri önemli değildi, hatta belki de istenmiyordu. Uruk yazısı bu nedenle eğilimli olarak –tıpkı bunun Çince-Japonca yazı işaretleri için de geçerli olması gibi– konuşanlar tarafından en farklı dillerde okunabilmiştir. Özellikle isimlerin tek anlamlı tanımlamasını işaretlerin telaffuzuna odaklamanın revaçta olduğu zamanlarda, telaffuza yardımcı olmaları için ideogramlara sıkça, (Sümerce) hece değeri olan belli işaretler eklenmiştir.

İlk yazıyı kimin bulduğuna dair sıkça sorulan bu soru tam olarak yanıtlanamıyor. Yazı geleneği, özellikle sözlük listelerinin süregelen aktarımı, Güney Mezopotamya’da belirsiz bir zamanda en azından göçmen “Sümerler”in buna katılmış olduğuna işaret ediyor. Ancak buna rağmen Mezopotamya’da birçok dil daima yan yana konuşulmuştur. Yer adları arasında ve meslek kavramlarında birçok sözcüğün kökeni bilinmemektedir.

Dilin yazı yoluyla sesli anlatımının ilk kez gerekli hissedilmesinde Sami dili, özellikle eski Akadca ve diyalektiği büyük rol oynamıştır. 3. binyıl ortalarının öncesine ait Abu Salabikh metinlerinde en eski ve ismen tanıdığımız kâtipler de dikkate değer şekilde Sami adlar taşırlar.

3.5. Eski Yazı Kaynaklarının İçerik ve Anlamları

Geç Uruk Dönemi ve Cemdet Nasr Dönemi (3400-2900 civarı): Erken Uruk yazı aşamalarına ait az miktardaki 600 metnin büyük çoğunluğu (yaklaşık yüzde 85'i) yönetimle ilgili belgelerdir. Zaman simgelerinin yanı sıra, yüzey ve boşluk ölçülerine dair karmaşık bir sistem sergilerler. Bu belgelerin konusu ya balıkların, kara hayvanlarının ve hayvan ürünlerinin, tahıl ve tahıl ürünlerinin hesaplanma ve olasılıkla bölüştürülme talimatlarıdır ya da tarlaların ve işgücünün yönetimiyle ilgilidirler. Her alan için özel yönetim birimleri vardır. Bunun yanı sıra çeşitli türde kavram ve konularla ilgili listeler bulunur. Bazılarıyla ilgili aktarım geleneğinin 2. binyıla dek dayandığı kanıtlanmıştır. Listeler aşağıdaki gibi sınıflanmıştır:

1. Görevliler (Nameşda [Nameschda]: Lú A) ve meslekler (dub-sar) (Lú E);

2. Kaplar; 3. "Haraçlar;" 4. Madenler; 5. Ahşaplar; 6. Hayvan; 7. Yetkililer (Ukkin_a); 8. Balıklar; 9. Yer adları; 10. Tahıllar; 11. Kuşlar; 12. Bitkiler; 13. Domuzlar; 14. Tanrılar?; 15. Okul metinleri / "Sözlükler."

Bu listelerin önceleri yönetici memurların kâtiplik eğitimlerine hizmet ettiği varsayımı "okul metinleri"nin varlığıyla kanıtlanmıştır. Ama bu listeler aynı zamanda "bilinen dünyanın düzeni"nin de bir ifadesidir ve sonuçları bugüne dek çok az araştırılmış kültürel bir kazanımdır. Bu arada lis-

telerdeki her tek kayıta çeşitli işaret öğelerinin kombinasyonuyla “yapay” işaretler yaratılmış gibi görünür. Kullanılmaya devam edilmediklerinden, bunlara “teorik işaretler” denmiştir. Yazı bir bakıma yeni gerçeklikler yaratmıştır. Ayrıca imgesel “kalıp hesaplarının” varlığı dikkate değerdir. Tüm bunlar sadece kusursuzlaştırılmış bir kâtiplik çalışmasına değil, ayrıca yazının planlama belgeleri hazırlamaya olanak sağladığına da gönderme yapmıştır.

“Yazınsal-mitolojik” imlemelere yönelik bugüne dek hâlâ zor anlaşılabilir bir ipucu, 2. binyıla dek nakledilmiş olan “haraç listesi”ni gösterir. Zor anlaşılır başlangıç satırları, talimatların ve (gizli (?)) bilgilerin kaynağını (?) konu alır.

Bu arada yönetim metinlerinde çeşitli tapınak sakinlerinin kimlikleri saptanabilmiştir; Venüs tanrıçasına eski metinlerde, Sümerce olan İnanna adıyla, sabah ve akşam yıldızı olarak tapıldığına dair kanıt özellikle dikkat çekicidir. Yani dinsel düşüncelerdeki astral bileşenler henüz 4. binyıldan 3. binyıla geçişte önemli rol kazanmışlardır.

Erken Hanedanlık Dönemi: Erken Hanedanlık (EH) adı verilen dönemi izleyen devir yarım bin yıl devam eder. Diyala nehir yatağında yapılan kazılarda gözlemlenen katman dizilerinin ışığında EH I, II, III A ve III B adı verilen bir sınıflandırma yapılmıştır. Diğer buluntular çoğunlukla tarz ya da yazı tarihiyle ilgili karşılaştırmalar üzerinden bu periyodlamaya eklenmiştir. Çağdaş kaynaklar uzun süre hükümdarlık adları belirlenmeksizin kalmıştır; ancak geç dönemde, III B Erken Hanedanlığının pe-

riyodu Güney Mezopotamya'yla ilgili iç kronolojiyi bir ölçüde sağlamlaştırmıştır.

Daha önceden bilinen yönetim belgelerinin ve sözlük listelerinin yazılı kaynaklarına artık bir yenisini eklenmiştir: Resmi içeriklerin ilk mektuplarını bulmaktayız. Bir başka metin grubu nesnelerin ve kişilerin kullanım haklarının aktarılmasıyla ilgilidir; buradan, 3. binyıl sürecinde hukuksal açıdan bağımsız bir literatür gelişmiştir. Öncelikle bulunanlar satış sözleşmeleridir, bunu kefalet ve dava belgeleri, genel yasal dayanakların sözelleştirilmesi ve bunların yanı sıra belli “kazuistik” düzenlemeler izler. Tüm bunlar bir hukuk sisteminin yapısına dair kanıtlardır. Ayrıca Sümerce yazılmış tipik ithaf yazıt türleri de çok önemlidir. Bu metinler, bir insanın bir tanrı için yerine getirdiği saygı eyleminin tasvirleridir. Temel yapı buna uygundur: *Kişi (/Hükümdar) (İsim, unvan) (bu nesneyi) tanrı (isim) için adamıştır/ bu eylemi yapmıştır*. Bu yazıtlar eylemle ilişkilidir, yani önemli bir bölüm, daha doğrusu yazıt sahibi yerine adak objesi, metinlerde neredeyse daima açık şekilde tanımlanmamıştır. Bu türün en erken yazıtları Nippur şehrindeki heykelcikler üzerinde bulunur. Burada sıklıkla eksik olan sadece adak simgesi değildir, yazıtın tümü sadece tanrı adından ve/veya adak sahibinin adından oluşabilir. Anlamı şudur: Yazıtı sadece Tanrı “İnanna” adını sergileyen bir heykelcik ancak arkeolojik keşfin koşullarıyla birleştirilerek gerçek anlamda anlaşılabilir; bir örnek:

(Tanrıça) Innana [bu heykelcikle temsil edilen kişiyi, bu kalıcı yerleşimi tanrıça karşısında [kendi yaşamı için] [dikilmiş olduğu tapınakta] kutsadı]

RESİM 4: Diyala bölgesindeki bir grup adak heykelciği

Yazıt sahipleri, dindarlığın tanımlanan eylemi gibi, geniş bir çeşitliliğe işaret ederler: Heykelcikler ve dikilitaşlar dışında çeşitli türde kaplar, kapı menteşe taşları, doğal kayalar, sık olarak yapılarda kullanılmış tuğlalar da bulunurdu. Bu yazıtların adresi tanrılardı. Tanrısal olanla iletişim kurmaya hizmet ederlerdi. Örneğin temel oluşturulurken gömülmüş olan tabletler ve temel figürleri gibi –yani binaların kuruluşunda gömülen adak objeleri– bu metinlerin bir bölümü gizli kalmıştır ve yapı sahibinin dindarlığına ancak günün birinde bulundukları takdirde tanıklık edebileceklerdir. Yasal düzende asıl adak simglerinin yanı sıra tapınak ya da kanal yapılarıyla, yine seferler ya da saldırılar hakkında bilgiler ve daha başka birçok şey de ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar tanrıların verdiği görev altında, saygı adına

yapılmıştır. Erken Hanedanlık Döneminin sonlarından sonra (MÖ 2450 civarı) bu türde birçok yazıt parçaları sıklıkla daha uzun adak yazıtlarına eklenmiştir; yazıya dökülmüş eylemler olmaları açısından, tarihyazımının ilk kanıtlarını oluştururlar.

Yaklaşık 3. binyılın ortalarından itibaren anlatıya dayalı, yazıya dökülmüş “mitolojik” bir edebiyatın kanıtları bulunur. ‘Bilgelik edebiyatı’nın ilk örnekleri yeminler, atasözü koleksiyonları ve yaşam kurallarının yanı sıra tapınak hakkında methiyeler, daha sonralarıysa özellikle tanrı ve hükümdar methiyeleridir. III. Ur Döneminin bu dinsel ve soylu edebiyatı sona ermekte olan 3. binyılın düşünce dünyasına yönelik olağanüstü bilgiler verir. Tarihsel yeniden yapılandırmalar açısından bu tür metinlerin değerlendirilmesi son derece zor ve bu nedenle tartışmalı olduğu halde, tarihçi onları görmezden gelmiş olsaydı içinde bir zamanlar tarihin gerçekleştiği yaşamın dünyası için önemli bir kaynağı kaybetmiş olurdu.

Daha sonraki aktarımlar: Erken döneme ait olayların ipuçlarını içeren geç dönemin metin belgeleri çok daha sorunludur. Örneğin bugüne dek tarihsel olarak henüz kavranamayan “kahraman” Uruk hükümdarları Enmerkar, Lugalbanda ve Uruklu Gılgamış hakkında bireysel olarak zor değerlendirilen bir dizi anlatı, henüz 3. binyılda bu şekilde oluşmuştur. Bu tür karşılaştırılabilir metinler sadece “zayıf tarihler” verirler gerçi; ama Mezopotamya’daki “kültürel hafıza”ya dayanan yeniden yapılandırma girişimlerimizi zenginleştirebilir ve tamamlayabilirler.

Sümer ve Akad Tarihi

4.1. “3. Binyıla Geçiş” –Geç Uruk’un Son Evresi– Cemdet Nasr Dönemi (3400-2900 civarı)

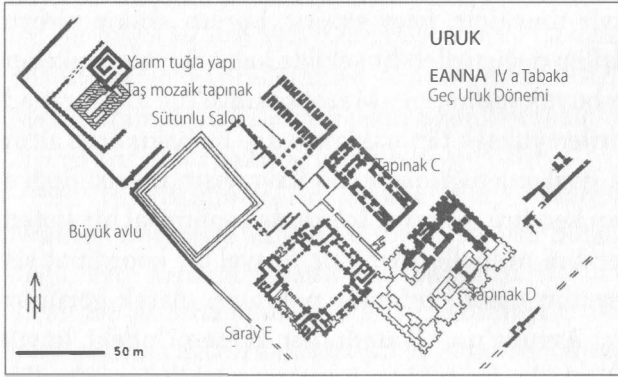
4.1.1. Tarihsel Bakış

Güney Mezopotamya şehri Uruk, Uruk Dönemi olarak bilinen tüm bir periyoda adını vermiştir. Bu şehir, daha eski şehirlerin ve devletlerin araştırılmasında kuşkusuz hâlâ en iyi melzemeyi sunar. Geç Uruk Döneminde diğer bölgelere paralel olmayan şehir bölgesindeki yerleşim yoğunluğunun on kat fazla olduğunu görebiliriz; Uruk çok katmanlı bir yerleşim sisteminin merkeziydi. Suriye’den İran’a uzanan bölgede yüz binlerce seramik kalıntısı –günlük tayınların dağıtıldığı, kesik kenarlı ve üzerleri şekilli, “kulplu çanak” adı verilen kaplar– bulunmuştur. Bunlar paylaştırma prensibine dayanan (“tekrar dağıtılabilen”) merkezileşmiş ekonomik bir biçime tanıklık ederler. Bu bağlamda silindir mühürlerin kullanımı da sözü edilen yazının diğer ön biçimleri gibi testileri, kapları ve depoları yetkisiz erişimlere karşı koruyan işaretlemelerden sayılırlar. 440 hektarlık bir alanda şehrin nüfusu

en az 25.000 ila 50.000 kişi civarındaydı; bu sayı, merkezi görevlerin yönetiminde olduğu gibi, birçok alanda başkaca uzmanlaşmalar gerektiriyordu. Kendini geliştiren, ürünlerin büyük bölümünü merkezde toplayıp bölüştüren ekonomi, bireyler ve bireysel gruplar için riski azaltma ve hayatta kalmayı kolaylaştırma avantajına sahiplerdi, ancak diğer yandan –bir tarafta yöneticiler, diğer tarafta basit erkek ve kadın işçiler olmak üzere– sosyal bir katmanlaşmaya neden de olmuşlardı. Geçimleri aynı zamanda merkezi olarak sağlanan dev bir işgücünün kullanımı merkezi olarak örgütlenmeliydi. 3. binyılın başlarına ait, III. Uruk Döneminden kalma bir tablet ortalama 3000 işçinin yıllık tayınını karşılayan muazzam bir tahıl miktarını belgeler. Geç Uruk Döneminin sonunda, Uruk'un Eanna bölgesinde yer alan terasın inşası için, on saatlik bir iş gününde beş yıl boyunca yaklaşık 1500 adama gerek duyulduğu da hesaplanmıştır. Bu tür işçi kitlelerinin kullanımında çatışmaların çıkması, düzenlerinin sağlanması için kurumsal yönetime de gerek duyulmuş olması anlaşılır bir durumdur. Ancak silindir mühürlerin üzerinde bulunan işkence ve mahkûm sahnelerinin bununla mı yoksa daha çok savaşlarla mı ilgili olup olmadığı şimdilik belli değildir.

Yine de ilk kez kanıtlanabilmiş olan büyük mimari bu döneme dair bir başka önemli işarettir. Kamuya ait bu tür büyük mimari tasarıların örgütlenmesi sadece yöresel uzmanlaşmayı ve farklılaşmayı doğurmuyordu; kırsal bölgelere oranla merkezi bir yerin, bir şehrin işlevi oluşmuştu. Tekrar dağıtıla-

bilen ve merkezi olarak yönetilen ekonominin yanı sıra olasılıkla daha çok “özel” ekonomik biçimler, örneğin takas ticareti de mevcuttu. Ancak yapılarla ilgili önlemler ve savaş seferleri gibi görevler, olasılıkla denizaşırı ticarete de merkezi olarak örgütlenmiş ve “finans” edilmişti.

RESİM 5: Uruk şehrinin Eanna bölgesindeki anıtsal mimarinin temelleri

Bu dönemin büyük yapıları ‘tapınak’ olarak tanımlanmıştır; başkaları daha çok toplanma salonu olarak adlandırmaktan hoşlanırlar. Yine de dinsel ve dünyevi alanlar görünüşte birbirinden çok az ayrışırlardı. Bu nedenle bu ‘tapınak’ların, yine bu döneme ait heykellerin ve diğer maddi kalıntıların çok çeşitli işlevleri vardır. Bunlar güç ve nüfuz elde etmeye ya da bunları kalıcı kılmaya yönelik saygın kurumların kanıtları değildir. Sadece bireysel bir güç isteğiyle de açıklanamazlar, ama her biri bu dönemde, olasılıkla sadece alt roller üstlenmişlerdi. Kişilerin –resim ve

yazıdaki– en eski tasvirlerinin bireyselleştirilmeyip standartlaştırılması da bu duruma uygundur. Bu ister ailevi isterse politik ya da ideolojik nedenle olsun, işlevin üstünlüğü böyle oluşmuştur. Başka bir deyişle, daha önceki eski prestij varlıklarında olduğu gibi tanımlanan girişimler öncelikle toplumsal bir işlevle, ancak ikincil olarak belli bir görev sahipleriyle ilintilidir. İşlev esastır, bunun aksine bireyin kişiliği değiştirilebilir şekilde kalır. Büyük heykelleri ve büyük mimariyi –Mezopotamya’nın Ziggurat adı verilen yüksek tapınaklarını da– bu bakış açısı altında gözlemlediğimizde, bu kavrayışın ilişkisi doğrudan kendini gösterir: İçlerinde toplumsal bir sistem kendini nesnelleştirmiştir. Sosyal bir koordinat sisteminin maddi referans noktaları olarak görünürler, Avrupa’nın “katedraller dönemi”ndeki büyük kiliselerle kesinlikle karşılaştırılabilirler. Özellikle tapınak kuleleri, kozmolojik görüşlere dayanan kimlik kazandırıcı bu işlevi, Antik Doğu tarininin geri kalan tüm zamanı için korurlar.

Bu tahmin Antik Doğu’daki şehrin anlamına yönelik kavrayış açısından da önemlidir: Şehir en sonunda “sembol” ya da daha iyisi, toplumun nesnelleşmesi olarak kavranmıştır. Antik Mezopotamya baştan sona şehirli bir toplum yaratmıştı. Şehir daima uygarlık yeri idi, hatta bu nedenle evrenin metaforu ya da sembolü olarak kavranabilirdi. Bu tür görüşler nesnelere ve kavramlara bağımsız bir varoluş yüklenmesine neden oldu. Nesneler ve yine şehirlerin kendileri de adeta tanrısal bir “içsellik” kazandılar. Çok sayıda örnek, şehir ve şehir tanrısının hiçbir

şekilde bozulamaz bir birlik oluşturduğunu gösteriyor: Şehir –sadece tezahür yeri olarak değil– bir tanrının tezahürü olarak kavranmıştır. Kavram olarak şehir, bir Mezopotamyalı için krallık, adalet ya da insan “icadı” başka kavramlar kadar azdı. Çeşitli yaradılış metinlerine göre şehirlerin oluşumu da böylece insanın yaradılışından önce gerçekleşmiştir. Bu nedenle ayrı ayrı her şehir, sadece başlangıç düşüncesinin güncellenmesi olarak görülür. Antik Mezopotamya şehirlerinin kozmogonik-kozmolojik ilişkisi ancak bu bakış açısı altında anlaşılır.

Bu tür düşüncelerin ortaya çıkışı, olasılıkla Uruk’un önemiyle ilintilidir. Uruk sadece bölgesel değil, aynı zamanda ulusal bir merkezdi. Hatta bir ‘*Uruk dünya sistemi*’nden bile söz edilmiştir. Uruk kültürünün etkileri sadece İran ve Anadolu’da değil, Suriye bölgesinde de kanıtlanmıştır. Bu arada söz konusu sadece kültürün bazı özelliklerinin devralınması değildir; materyal kalıntılar toplamda daha çok, büyük bir uzlaşma sergiler. Neredeyse özdeş olan seramikler, büyük mimariler, resim konuları ve yazılı belgeler hemen hemen tüm Ön Asya’da bulunurlar. Ama aynı zamanda –hatta bazen aynı buluntu yerinde– yerel geleneklerin devam ettiğine dair birçok iz görülür. Bu nedenle Uruk aracılığıyla, bu bölgeyle ilgili bir kolonizasyondan söz edilmiştir.

4.1.2. Rölyef ve Heykel

Neredeyse bütün olarak korunmuş ama Amerikan işgali sonucu Irak’taki Bağdat müzesinin talan edilmesi sırasında ağır hasar almış Uruk vazosu,

Geç Uruk/Cemdet Nasr Dönemine (3400-2900 civarı) dair ideolojik düşüncelerin tüm yeniden yapılandırma girişimleri için mükemmel bir kaynak sunar. Arkeologlar ikinci bir örnekle ilgili sadece kırık parçalar bulabildiler. Benzerlik oluşturan resim temaları, üzerlerinde sıklıkla iki vazanın tasvir edildiği mühür resimlerinde de yer alır.

Uruk vazosu. Vazo, kutsal mekân Eanna'nın III A katmanındaki (MÖ 3000 civarı) 'hazine evi'ne aittir ve söz konusu mühürlerle ilintilidir. Tasvirler bir bakıma "okunabilir." Rölyefli üç ana hat iki geniş bantla birbirinden ayrılır. Bu arada alttaki hat tekrar dar bir çizgiyle bölünmüş, alt tarafı yine dalgalı çizgilerle kapatılmıştır. Vazonun üzerinde üç parçalı bir dünya resmi tasvir edilir: Alttaki hat tüm yaşamın temeli olan suyun, aynı zamanda çeşitli (tarım) bitkilerinin tasviriyle başlar; bunlar sudan çıkmış palmye fidanları ve tahıl saplarıyla temsil edilmişlerdir. Bitki örtüsüne bağlı olarak üst taraftaki küçük ayırım çizgisinde tören alayı biçiminde sıralanmış koyunlar ve koçlar yer alır. Ortadaki hat, ellerinde armağanlarla sola doğru ilerleyen erkeklerden oluşan bir alayı gösterir. Kaplarında tarladan ve hayvancılıktan elde edilen ürünleri taşırlar ve böylelikle alttaki tasvir hattının konusunu sürdürürler. Sonra üst bölümdeki taşıyıcılar önden giden ve neredeyse tamamen kırılmış 'file etekli adam'ın 'uzun eteğini' ve onun önünde yürüyen armağan taşıyıcıyı izler. Bu alay, Sümerlerin sazlık mimarisinde kapı dikmesi olarak kullandıkları iki demet saz bitkisinin önünde yer alan bir kadın figürü önünde durur. Bu

kişilik isteğe bağlı olarak Venüs Tanrıçası İnanna ya da onu temsil eden rahibe olarak görülmüştür.

İki büyük saz demetinin ardındaki sahne önemlidir: Yan yana bulunan çifte koçun sırtında, basamaklı bir podyumda birbiriyle aynı stilize edilmiş iki kişi durur; bunlar belki de heykelciklerdir. Üst basamakta duran kişi neredeyse uzatmış olduğu ellerinde ‘kupa tepsisi’ tutar; ikincisiyse bir İnanna sembolü olan sazlık demetinin önünde durur. ‘Kupa tepsisi’ kült vazunun bulunuşundan bu yana çiviyazısı işaretinin eski biçimi olan EN’le ilişkilendirilir. Bu, Uruk’ta daha sonra en önemli politik-dinsel görevlileri tanımlayan ve genel kullanımda çoğunlukla “Bay” olarak tercüme edilen işarettir. En üst hatta yer alan kadın ve erkeğin karşılaşması çoğunlukla kutsal bir düğün düşüncesiyle ilişkilendirilmiş, ancak bu arada tasvirin ekonomik yaşama bağlanması göz ardı edilmiştir. Figürlerin arkasında tasvir edilen sahne bir tahıl ambarının önünde geçer ve olasılıkla bir şenliğe işaret eder; ama bu aynı zamanda insanın doğaya bağlılığına ve depolamanın önemine yönelik bir betimlemedir. Tasvir toplamda dinsellik-kutsallık içeren bir karakter sergiler; ama sonraki birçok yüzyıl boyunca ekonomiyle din arasında son derece sıkı bir ilişki de oluşmuştur. Ekonominin özerk ve dünyevi bir sektörü hiçbir zaman kurulmamıştır.

Bu yorumlamayı, EN işaretiyle yazılmış mesleğin bir yandan hiç şüphesiz ekonomik döngülerin kültik alanlarıyla ilgili, ama öte yandan –sadece bizim bakış açımızdan salt ‘ekonomik’ olsa da– olasılıkla

asıl işlevinin besinlerin paylaşım yönetimiyle ilgili olduğu varsayımı izler. Uruk vazosundaki resim temasının bu yorumu, ek olarak, Uruk vazosunun her tek resim ögesiyle aşağıdaki gibi bağlı olan, oldukça yeni bir aşk şarkısının pasajıyla doğrulanır:

Gipar'daki (bir tapınak bölümünün) Lapis lazuli kapısına ulaştığınızda EN'le (Inanna) karşılaşacaksınız; Eanna'nın kurduğu tahıl ambarının uzaktaki kapısında Dumuzi'yle karşılaşacaksınız.

Burada Ur sevgilileri olarak ilişkileri sadece Mezopotamyalının hayallerini değil, aynı zamanda modern tarihçileri de sürekli meşgul etmiş olan Uruk tanrıçası ve genç Bitki Tanrısı Dumuzi'yle birlikte iki kişiden söz edilir. 'Kutsal düğün' ritüeline ait çeşitli düşünceler genellikle bununla ilişkilidir. Vazonun üstünde tasvir edilmiş şenlik belki de hasat için şükran şenliğidir. Sümerce tanımı Nesang, Akadca ilk ay olan Nissanau üzerinden bugün oryantal ay adı Nissan olarak yaşamaya devam etmektedir.

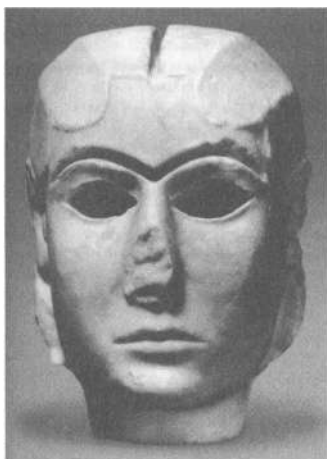
Bu döneme ait oldukça ünlü büyük heykellerden burada sadece iki örneğe dikkat çekilmiştir: Aslan avı steli üzerinde arketip olarak tasvir edilmiş hükümdar, avcı kimliğinde görünür; bu da kuşkusuz, hükümdarın meşruiyetini bedensel becerilerinin kanıtıyla bir araya getirmektir. Benzeri Antik Mısır'ın Seth şenliklerinin sürecinden tanıdaktır. Avcının ikinci tasviri avın sürecini betimleme ve ritüel karakterinin altını çizme girişimidir. Kimi zaman bir tanrı tasviriyle ilişkilendirilmiş Uruk'a ait kadın başı, bu dönemden kalma hemen hemen tek anıttır.

RESİM 6: Uruk vazosundan kesitler

RESİM 7: Uruk vazosu üzerindeki “tahıl ambarı” sahneleri

RESİM 8: Uruklu
“Bayan”

Burada aslında belki de bir heykelle birleştirilmiş olan bir bileşik resmin, yani çeşitli malzemelerin bir araya gelmesinden oluşmuş bir eserin söz konusu olduğu gerçeği dikkate değerdir. Kadın başı her durumda bir perukla süslenmiş ve kuşkusuz kaş ve gözler eklenmişti.

4.1.3. Yarım Tuğla Yapılar-Kült Değişimi

Özellikle “büyük avlu gibi,” kendi anlamları içinde (tapınak mı yoksa toplantı salonları mı oldukları) tartışılan büyük Uruk yapılarının ana hatlarını bir kenara bırakıp tipik bir tuğla biçimine göre “yarım tuğla yapılar” olarak tanımlanan yapılara göz atalım. Eanna şehrinin içinde yer alan bu yapılarda, içlerinde –kimi kilden, kimi taştan yapılmış– çeşitli kapların, mozaik kaplamalı oturma sandıklarının, altın ve gümüşten yapılmış seremoni silahlarının yanı sıra, birçok antik obsidyen tıraş bıçağının yer

aldığı çok sayıda alet bulundu. Kazı buluntularına göre burada, yarım tuğladan örülmüş tuğla binanın içine adeta törensel bir şekilde gömülmüş “taş mozaik tapınağı”nın envanteriyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu uygulama son derece dikkat çekicidir: Burada söz konusu olan açıkça defin, yani yavaş yavaş tükenen bir külte ait aletlerin ritüel şekilde gömülmesidir. Burada bilinçli bir kült dönüşümünün kanıtıyla karşı karşıya olduğumuz tahmin edilebilir, ancak bundan fazla ayrıntıya giremeyiz.

4.1.4 Toplum

Peki, bu fenomenler hangi politik yapıda gelişirler? Silindir mühürler, yazılı belgeler, mimari ve büyük heykeller bize ne gösterir? Eski mühürler bile kendi işlevsellikleri içinde birinin –ister bireysel, ister bir kurumun temsilcisi kimliğinde– kullanabildiği otoritenin simgesi olarak kavranırlar. Çünkü eski mühürlerin ve mühür baskılarının kişiselleştirilmiş ya da kurumsal mühürler olup olmadığı belli değildir. Açıklayıcı tasvirlerde –“dünyevi” ve “kültik” işlevlerin kişiliğiyle örtüşürmüş gibi görüldüğü– böylesine seçkin “rahip hükümdar” (EN) bu anlamda meslek ve görev listelerinde ortaya çıkmamıştır. Bu listelerde seçkin konumdaki unvan, anlamı yaklaşık olarak “topuzun efendisi” olarak geliştirilmiş ve olasılıkla Uruk güç örgütünde en yüksek görevli “Nameşda” [Nameschda] olarak kaydedilmiştir. Listelerde kaydedilmiş görevlilerin çokluğu, henüz Uruk döneminde karmaşık olan bir güç yapısıyla karşı karşıya olduğumuzu vurgular.

Benzer bir liste ilk olarak daha sonraki aktarımlara göre, “milislerin başı”yla ilgili tanım olarak görebileceğimiz bir işlev olan UK=KIN’dan söz eder. Bu işlev işareti olasılıkla Uruk döneminin sıklıkla varsayılan despotik ya da otokratik yönetim biçiminin en azından milislerin ve yöneticilerinin onayını şart koştuğuna işaret eder. “Ordu” daha geç dönemde bile çoğunlukla devlet işlerinde belirleyici etkisi olan bir grup olarak kendini göstermiştir ve birçok hükümdar kariyerlerine bu çevrede başlamıştı. Bu arada yönetim, “askerlerinin” onayına gerek duyardı ve UKKIN sözcüğünün daha sonraki dönemde “işe yarar adamların toplanması”nı işaret etmesi kesinlikle tesadüf değildir. Uruk hükümdarları ve Kuzey Babil’deki Kiş arasındaki erken handeanklık çekişmelerini ileri süren “Gılgamış ve Aka” destanında, Uruk’ta savaş kararının alınmasında “en yaşlıların toplanması”nın yanı sıra “milis üyelerinin toplanması” önemli bir rol oynar. Burada, farklılaşmış karar mekanizmaları kendini belli eder; Uruk hükümdarlarının yetki kullanımı hiçbir şekilde sınırsız değildi, aksine eski devlet kurumlarına ait bir sistemin içinde icra edilirdi.

Hükümdar figürlerinin resimli tasvirleri bireysel çizgilerden kaçınır ve –sözü edildiği gibi– uzun süre hükümdarlık adlarında da eksik kalmışlardır. Bu, daha önce sözü edilen işlevin ve görevin merkezi öneminin, görevin bireysel üstlenicisine ait olmadığı varsayımına yönelik başka gözlemlerle uyum sağlar. Erken Dönem hanedanlarına ait tanrılar listesinde ‘görevin kutsallaştırılması’, tanrısallaştırılmış

çeşitli doğa güçlerinin ve gök cisimlerinin yanı sıra tanrısallaştırılmış birçok görev ve mesleğin bulunduğu gerçeğini özellikle vurgular. Uruk kültürünün etkisinin güç kullanımına ne ölçüde dayandığı ne yazık ki belirsizdir. Tipik Uruk işaretleri askeri sömürgeleştirmeye mi yoksa sivil ticaret istasyonlarının kurulmasıyla mı yayılmıştı?

4.1.5. *Cemdet Nasr Dönemine Doğru Değişiklikler* (3100-2900 civarı)

Zor belirlenen bir geçiş dönemi. Uruk şehrindeki Eanna bölgesinde yer alan tapınak çevresinde plana uygun yapılmış yeni bir biçimlenmenin varlığı kanıtlanmış olsa da Uruk dönemiyle Cemdet Nasr Dönemi arasındaki olayları ayırmak hemen hemen imkânsızdır. Şehrin art bölgelerindeki yerleşimlerin dramatik gerilemesi bu zaman diliminde gerçekleşmişti. Sayıları 150'den 25'e inmişti, hatta bu bağlamda köyden şehre akın etmekten bile söz edilmiştir. Uruk'u 900 kuleyle donanmış, 10 kilometre uzunluğundaki sağlam kale duvarıyla çevrili bulmamız bunun bir kanıtı olabilir. Mezopotamya geleneği bu etkileyici yapının anısını Gılgamış Destanı'nda binlerce yıl öteden günümüze dek korumuştur.

Şimdiye kadar söylenenlerden, Uruk'un, özellikle Eanna bölgesinin, şehrin sadece merkezi olmadığı, hatta o zamanki "dünya" olarak görüldüğü izlenimi edinilmiş olabilir. Ama dikkate alınması gereken sadece Güneybatı İran'daki Susyana ve Güney Mezopotamya arasındaki karşılıklı etkileşim değildir; Cemdet Nasr Dönemine ait başka buluntu yerlerini

de biliyoruz çünkü o zamanlar eski şehirlerin dışında yeni ve büyük yerleşim merkezleri oluşmuştu. Arka planı muhtemelen karmaşıktı. Nüfusun artışı ve tarım için gerekli önemli su kanallarının sayısının azalması sonucu artan ve keskinleşen çatışmalar olasılıkla bunda büyük rol oynamıştı. O zamanlar bitki ve hayvan yetiştiriciliği yeni bir düzeye ulaşmıştı. Örneğin zanaat ve yazı gibi alanlarda da ilerlemeler görülmüştür. Fakat bir merkezin üstünlüğü sona ermiş gibi görünüyor.

Şehir mühürleri ulusal çapta bir işbirliğinin kanıtıdır. Bu dönemin politik ilişkilerinin anlayışı açısından şehir mühürleri oldukça önemlidir. Burada söz konusu olan, bir mühür resmi üzerinde birçok şehre ait yazı işaretlerinin bulunduğu silindir mühürlerin kil tabletler üzerindeki baskılarıdır. Bu ilginç buluntu daha sonraki metinlerde yer alan benzer şehir gruplarıyla ilgili çok sayıda kanıt sayesinde daha iyi anlaşılmıştır. Hepsi Güney Mezopotamya'daki birçok şehrin arasındaki işbirliğinin ya da koalisyonun birer kanıtıdır. Daha eski resimler belki ortaklaşa yönetilmiş ticaret yerleşimlerini birbirine bağlamış olsalar da, daha sonraki kaynaklar bu tür koalisyonların nedeni olarak tapınak ve kanallardaki inşaat çalışmalarından, yine savaş seferlerinden söz ederler.

Hükümdarlık biçimi. Kuzey Babil şehri Kiş'in yakınlığında, bu döneme adını veren Cemdet Nasr buluntu yerinde 'Saray' adı verilen bir yapı bulundu. Ancak bu yerin ekonomik belgelerinin de gösterdi-

ği gibi, bu yapının dinsel bir kurumdan bağımsız “dünyevi” bir güce işaret ettiğini söylemek zordur. Uruk’a ait bilinen en eski rahip unvanı EN’le tanımlanan kişi ve karısı bu ‘saray’ı sadece yönetmekle kalmamış, ayrıca büyük arazilerin kullanım hakkına sahip olmuşlardır.

Cenaze kültü. Bu döneme ait buluntu yerlerinde önceki Uruk periyodunda neredeyse hiç fark edilmemiş çok sayıda mezara rastlanması tesadüf değildir. Bunu izleyen Erken Hanedanlık Döneminde sürdürülmüş defin işlemi, cenaze törenlerinin ve ölü kültürlerinin oldukça fazla önemsendiğini ve bu çağın dinsel düşünce dünyasında merkezi bir yer edindiğini belirtir.

4.2. Erken Hanedanlık Dönemi (MÖ 2900-2340 civarı)

4.2.1. Erken Hanedanlık Döneminin Başlangıcı (MÖ 2900 civarı)

Erken Hanedanlık Dönemi arkeolojik olarak I’dan III’e kadar uzanan periyodlara ayrılır ve 3. binyılın ilk yarısının büyük bölümünü kapsar. Beraberinde yerleşim yapısında yeni değişiklikler getirmiştir. Ana yerleşim bölgeleri –merkezi yerler– gelişirken, aynı zamanda Cemdet Nasr Döneminde başlayan daha küçük yerleşimleri terk etme eğilimi artmaktadır. Uruk şehir bölgesi örneğin bu dönemde dokuz kilometrekareye yayılmıştır ve Geç Uruk Dönemine (MÖ 3400-3100 civarı) oranla iki katından fazlasına ulaşmıştır. Güç ve etki bölüşümü yine

dağılmış gibidir; buna uygun kaynaklar –Ur, Uruk, Lagaş-Girsu, Umma, Adab ya da Kiş gibi– birçok yere akmaya başlamıştır. Yine silahlı çatışmalar da gittikçe malzemelerimize yansımaktadır.

Çeşitli tarihlerin ve adların düzenlenmesinde, özellikle yukarıda sözü edilen “Sümer kral listeleri”nden yararlanılmıştır. Ancak bu listeler her tek şehrin “hanedanlarının” birbirini izlediğini gösterir; oysa bugün birçok durumda, aynı dönemde hüküm sürdüklerini kanıtlayabiliriz. Kral listelerinde nakledilen, ancak çağdaş kaynakların kanıtlamadığı adlara rağmen, bu periyodun ilk evrelerinde söz konusu olan hâlâ “adı olmayan bir tarih”tir. Sümer aktarımı, özellikle Uruk’ta yaşamış kahramanlar hakkında aktarılanlar, olaylar tarihini aydınlatmaya çok az yardımcı olur.

Bugüne kadar hâlâ Uruklu efsanevi kahraman ve Kral Gilgamiş hakkında bugüne özgün çağdaş kaynaklara sahip değiliz. Ama hükümdarlığını sadece varsayım olarak Erken Hanedanlık Döneminin başlangıcına bağlayabilirsek bile tarihsel bir kişilik olduğu söylenebilir. Akad Gilgamiş Destanı, dünya edebiyatına Yeni Assur Krallığının (966-612) geç döneminden türeyen biçimiyle girmiştir. Ancak kökleri olasılıkla 3. binyıla kadar geri uzanan Sümer anlatılarının büyük bölümü, Gilgamiş ve öncülleri Lugalbanda ve Enmerkar’la ilgilidir. Enmerkar ve Lugalbanda’danın hikâyelerinin merkezinde özellikle Doğu İran’ın dağlık bölgesi Aratta’da geçen çatışmalar ve savaşlar yer alır. Bu metinlerin

yazarları söz konusu İran bölgesinin yüksek uygarlaşma seviyesine olan saygılarını gösterdiklerinde, bunların bizim verdiğimiz diğer bilgilerle örtüştüğü anlaşıyor.

4.2.2. Uruk ve Kiş-Rakipler

Eski Kiş şehrinin önemiyle ilgili nedenler tarihöncesinde kaybolur. Bunun, bu şehirde önceleri Güney Mezopotamya'dan farklı bir toplumsal anlayışa sahip olan, Sami kökenli bir halkın alışlageldiği üzere, gücü ele geçirmiş olmasıyla ilgisi olabilir. Daha sonraki dönemde “Kiş kralı” işareti bir üstünlük hakkıyla Kuzey Babil'e bağlanmıştır. Kral unvanını ilk kullanan kişi olarak Kiş'in 180 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Der şehrinin hükümdarı Mesilim buna kanıttır. Mesilim de çok daha uzağında kalan, güneydeki Lagaş eyaletine üstünlük uyguladığından, Kiş bu dönemde hâlâ etkili bir devletin merkezi sayılmış olabilir. Bu hükümdarla ilgili bilinen orijinal yazıtlar –MÖ 2550'ye dayandırılırlar– bir hükümdar adı belirten en eski Mezopotamya metinlerinden sayılırlar.

Yazılı olarak kanıtlanmış “Kiş kralı” ME-baraggesi'nin Sümer kral listelerinden ve başka diğer edebi kaynaklardan bilinen –aynı şekilde Aka adında bir “Kiş kralı”nın babası olan– Enme baraggesi'yle aynı olduğu ve 2600 civarında yaşadığı düşüncesi uzun süre hâkimdi. Bu düşünce doğru olsaydı, varsayımlardan yola çıkmak yerine, Mezopotamya aktarımının tarihsel açıdan daha

kesin bir kanıtına sahip olmuş olurduk. “Gılgamış ve Aka”nın epik anlatımı –belki de tarihsel açıdan belirgin ilişkisi nedeniyle– Gılgamış anlatılarının daha sonraki aktarımlarında kabul görmemiştir; bu destan Güney Uruk ve Orta Babil şehri Kiş arasındaki kavgalardan söz eder. Bunların sonucunda Gılgamış yönetimindeki Uruk, Aga ya da Aka tarafından işgal edilmiştir. Gılgamış’la ilgili bilinen hiçbir orijinal metin yokken, Aka için aynı adlı “Umma kralı”yla bir özdeşleştirme göz önüne alınmıştır. Bu kral önceleri olasılıkla Umma şehrindeki milislerin lideri ya da yüzbaşısıydı, hatta bu haliyle Erken Hanedanlık Dönemine ait bir dikilitaşa tasvir edilmiştir.

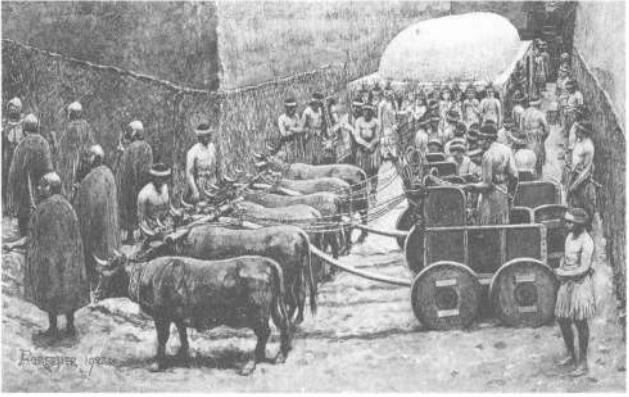
4.2.3. *Ur-Yeni Bir Merkez*

Ur’a ait arkaik tabletler MÖ 277 civarına tarih koyar. Bu arada söz konusu olan, ekonomik belgelerdir. Kiş’teki karşılaştırılması mümkün olan bir buluntu hesaba katılmadığında; kuşkusuz, eski kaynaklar gibi aynı şekilde muamma oluşturan ünlü “Ur kral mezarları,” tam 150 yıl daha gençtir. Öncelikle etkileyici olan, mezar alanında bulunmuş eşyaların görkemidir: Taştan, altından ve gümüşten yapılmış kaplar, takılar, mobilyalar ve müzik aletleri, çeşitli aletler, ölünün nakledilmesinde kullanılmış koşum hayvanlarıyla birlikte kızaklar ve arabalar, burada rastlanan Mezopotamya kültürünün henüz MÖ 2600 civarında, görkem açısından çağdaşı Mısırlılar gibi, büyük bir geliş-

meye ulaştığını gösterirler. Gerçi gömülü olanlar sadece hükümdarlar ya da eşleri değildi; ama kuşkusuz, yönetici tabakaya aitlerdi. Ölüyle birlikte 80 kadar kişi onunla birlikte ölüme giderdi; öyle ki, bu bağlamda bugün bir maiyet cenazesinden söz edilebilir. Arkeolog Leonard Woolley (1880-1960) gözlemleri sonucunda cenaze törenini şöyle yapılandırmıştır: Ölümünden sonra aile ve hizmetkârlar ölüyü mezarlığa kadar izlerler, zehirle karıştırılmış bir içeceği içtikten sonra ölmek üzere yere yatarlardı; gerçekte de içecek kapları iskeletlerin yanında bulunmuştur. Bu intiharların gönüllü mü yoksa baskı altında mı gerçekleştiği sorusu asla yanıtlanamayacaktır. Ama hiç kuşkusuz, söz konusu olan, bir “ölüm ziyafeti,” yaşayanlar için son derece popüler içki âleminin bir aktarımıydı. Daha sonraları da yine, başka bölgelerde ölü kültü çerçevesinde yaşayanlarla ölümler arasında benzer şekilde toplu ritüel âlemler yapıldığı kanıtlanmıştır. Ziyafet sahneleri Erken Hanedanlık Döneminin resimli eserlerine genellikle hâkim bir konu olmuştur. İster özel, ister politik ya da kültik bağlamda olsun, bu eylemde bir toplumun yeniden tesisi, korunması ve yenilenmesi gerçekleşmiştir. Bu etkinliklerde alkole ve diğer uyuşturuculara kesinlikle bilinçli olarak yer verilmiştir. Bu bağlamda bira imalinin son derece gelişmiş olduğuna ve biranın büyük miktarlarda işçilerin “günlük tayını” sayıldığına dikkat çekmek gerekir. Buna göre Ur mezarlarındaki ölüm ziyafetlerinde, temeli toplum tarafından atılmış bir ziya-

fet ritüelinin abartısıyla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Bu eylemin amacı, ölmüş kişinin çevresiyle bağının ölümden sonra da sürmeye devam ettiğini göstermektir.

Bu definlerde söz konusu olan büyük ihtimalle, “devlet cenaze töreni”ydi; yani bu muazzam insan ve malzeme yitiminin ardında resmi çıkar yatıyordu. Bu çıkar görev üstlenmiş kişiyle, yani sonuç olarak bireyle değil, işlevle ilgiliydi kuşkusuz. Bu maiyet cenazelerini politik-dinsel kurumları halkın gözünde saygın kılma, güvenceye alma ve koruma girişimi olarak anlayabiliriz. Ama içinde bulunan eşyaların üzerinde ölünün adı okunduğu için, kral mezarları daha farklı bir anlama sahiptir. Örneğin bu, Kraliçe Pu-abum için olduğu gibi, eskiden Akalamdug ve Meskalamdug olarak okunan Kraliçe A’ungdu ve Mesungdu için de geçerlidir. Kuzey Suriye’deki Mari’de Mesungdu’nun oğlu Mesanepada’ya ait, adının hem “Ur kralı” hem de “Kiş kralı” olarak geçtiği bir yazıtla birlikte, lapis lazuli incisi bulunmuştur. Bu unvanlarla Babil’in her iki bölgesi üzerinde bir güç hakkı, bununla birlikte bir “krallık birliği” iddia edildiği bellidir ve “Sümer ve Akad” ülkelerine hükmeden bir hükümdarın daha yeni unvanıyla oldukça benzerdir. Mesanepada’nın oğlu A’anepada, aynı şekilde yazıtlarla kanıtlandığından, hanedana ait hükümdarlık sırasının erkek soyunun üç kuşağı boyunca devam ettiği kanıtına sahibiz.

RESİM 9: Bir maiyet cenazesinin yeniden yapılandırılması

RESİM 10: “Ur sancağı” adı verilen bayrağın “barış tarafı”ndaki armağan alayı ve içki âlemi

4.2.4. *Fara ve Abu Salabikh-Yazının Kullanımları*

Yerleşimleri Cemdet Nasr ya da Geç Uruk Dönemine kadar (MÖ 3400-2900 civarı) geri uzanan bu iki yer –bugüne dek bir hükümdar adı saptamak mümkün olmasa da– burada yapılmış kil tablet keşifleri nedeniyle çok önemlidir. Savaşa neden olan çatışmalarda da aktif bir şehirlerarası ittifaka dair

işaretler bulunur. Bu metinlerin kaynağı olan “arkaik” yerleşim tabakası, olasılıkla bu savaşıardan birinde yangın sonucu tahrip edilmiştir. Kaynaklar –ister *Kiş’e* ya da *savaşıa gitmek* veya *savaşıtan gelmek* olsun– yüzlerce adamın toplandığından söz eder. Bu adamlar Uruk, Adab, Nippur, Lagaşı, Fara (Şuruppak) ve Umma’dan geliyordu. Bu şehirler anlaşılır biçimde bir savaş koalisyonu oluşturuyordu. Bu tür şehirlerarası ittifaklara ait biraz daha yeni olan kanıtlarla karşılaştırıldığında, bu tür koalisyonların tekrar tekrar doğrulanmış ulusal yapılar çerçevesinde oluştuğı açıktır. İster savunma, ister ortak yapı işlerinin uygulanması olsun, bu küçük devletler belli amaçlar doğrultusunda, olasılıkla değışken koalisyonlarla birlik olarak hareket etmişlerdir.

Ki’engi’den söz edilmesi –Güney Babil ya da Sümer’e ait daha geç yerel tanım– henüz bu dönemde bir Güney Babil devletler ittifakıyla ilgili bir işaretin kastedilip edilmediğine dair bazı spekülasyonlara neden olmuştur.

Bugüne kadar Fara şehrinin çeşitli bölgelerinde bulunan 1000 tablet (parçasının) yarısından fazlası kamuoyunda sergilenmiştir. Bu, diğer buluntu yerleri için varsayılanın dışında, yönetim görevlerinin çok daha farklı dağıtıldığı tahminine izin verir. Kazıların çeşitli “özel mülk”lerde yapıldığı gerçeğı, ekonominin büyük bölümünün “özel” sektörün elinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna karşın diğer bilim insanları, metinlerin analizine göre güçlü bir şekilde merkezileşmiş ekonomi iddiasında bulun-

muş, “saray” ve “şehir evi”ni ekonomik yaşamın iki önemli kurumu olarak belirlemiştir.

Kesin olan, Fara’daki kazılardan, özellikle mülklerle ilgili çok sayıda satış belgesine sahip olduğumuzdur. Bu arada bakır ya da gümüşle ödenmiş satış bedellerinin zaman zaman arpa paritesiyle açıklanmış olması dikkat çekicidir. Büyük çaplı ticaretler için madenler ödeme aracı olarak daha kullanışlı olsa da, temel besin maddesi olarak arpa, ekonomik yaşamın temelini oluştururdu. Gerçi emlak satış belgelerinden oluşan grup genellikle sadece bir satıcıdan söz eder, ama satışta yer alan 27 kadar kişinin bulunduğunu ve bu kişilere bir şekilde ödeme yapıldığını da açıklar. Bunların, satışı yapılan mülk üzerinde aynı şekilde hak sahibi kişiler olduğu akla yakındır. Bu satıcıların çoğunlukla aynı akraba grubuna ait olmaları da dikkat çekicidir. Ancak Akad döneminden sonra genellikle sadece tek bir satıcının adı geçmiştir. Bu arada Fara satış belgeleri arazi ve emlak üzerindeki hakları yazıyla kaydetmeye yönelik, çok eskiye dayanan gelenekle ilgili sadece bir örnektir. Çeşitli ek meblağlarla ilgili sorun da yine bununla ilgili gibidir; asıl satış bedelinin yanı sıra –örneğin arazi üstünde bulunan yapılar ya da bahçe ve tarlada yetişmiş ürünler için de– ek ödemeler yapılırdı.

Tarla taşı ya Kudurru adı verilen taş belgeler üzerinde, olasılıkla bizim tapu devir belgelerimize benzer işlevleri olan, “toplu belge” olarak derlenmiş bu tür birçok işlem bulunur. Çeşitli bölgelere ait emlakçılar ilginç bir kuzey-güney farkını belgelerler: Güneyde bahçe gibi küçük tarlalar devredilirken, bü-

yük arazilerin ‘satışı’ sadece kuzeyde kanıtlanmıştır. Bundan bağımsız olarak, ister bir ailenin ister bir klanın ya da tapınağın olsun, tarla ya da arazi gibi taşınmazların ‘mülkiyeti’, öncelikle ağırlıklı olarak ortak mülkiyet sayılırdı.

Yaklaşık aynı zaman dilimindeki Abu Salabikh’te yer alan kaynak buluntular da Fara belgeleriyle karşılaştırılabilir. Yine burada da aynı şekilde EH III (MÖ 2600 civarı) tabakasına dayandırılan beş yüz kadar kil tablet bulunmuştur. Ancak bu kanıtların arasında çok az ekonomik belge yer alır; çoğunluğunu yazının aracılık ettiği gelişmiş bir sistemi kanıtlayan edebi metinler oluşturur. Bizim için bu metinlerde ilginç olansa –özellikle çok sayıda Sami kâtip adlarının aracılığıyla– açıkça anlaşılır olan bir Sami-Erken Akad etkisinin sezilmesidir.

4.2.5. Erken Hanedanlık Devleti Lagaş’ın Tarihi

Bir olaylar tarihinin başlangıcı

Bu adı hak eden olaylar tarihinin parçaları ilk kez büyük çapta I. Lagaş Hanedanı adı verilen dönemde, kısmen çok kapsamlı olan adak yazıtlarında bulunur. Bu Geç-Erken Hanedanlık Döneminden (MÖ 25. yüzyıl) bilinen metinlerin yarısından fazlası Lagaş adlı küçük devlete aittir. Ortalama 2000 yönetim belgesi ve metinlerdeki yüzlerce satır, öncelikle bu dönemin son on yılında, Eski Akad Krallığının Akadlı Sargon tarafından MÖ 2340’ta kurulmasından hemen sonra, bu devletin ekonomik yapısını da belgeler.

Bu küçük devlet –bögesel genişliği yaklaşık olarak Burgenland* ya da Güney Baden'a† denktir– bir kanal boyunca yer alan üç büyük şehirden oluşmuştur: Girsu devletin başkentiydi, bunun 20 kilometre güneydoğusunda devlete adını veren Lagaş şehri, biraz daha güneydoğusundaysa NINA ya da Nimin şehri yer alıyordu. Bu üç şehrin birleşmesinin ilk olarak hanedanın kurucusu Ur-Nanşe (MÖ 2480 civarı) yönetiminde gerçekleştiğine dair inandırıcı nedenler ileri sürülebilir. Olasılıkla bu devletin kuruluşunun ve buna bağlı olarak yerel tanrıların birleşmesinin anısına, bu üç şehri birbirine bağlayan “NINA’ya giden kanal” üzerinde, birliğin kanıtı olarak önemli tanrı şenliklerinde gemi alayları düzenlenirdi.

Küçük devletin tarihi ve politik önemi III. Ur hanedanlarının kralları arasında daha çok marjinalleştirilmiş olsa da –Lagaş Sümer kral listelerinde anılmaz– bir dizi tarihsel olay, özellikle komşu ülke Umma-Gişa’yla verimli sınır bölgeleri uğruna edilen kavgalar, nispeten daha iyi izlenebilir. Tarihin kendisinin ilk kez yazılı tasvirin konusu olması buna neden oluşturur. Hükümdar Enmetena’nın kapsamlı adak yazıtı buna göre şu anımsamayla başlar:

Tüm ülkelerin hâkimi, tüm tanrıların ‘babası’ (en yüce tanrı) Enlil, (Lagaş’ın devlet tanrısı) Ningirsu ve (Umma’nın devlet tanrısı) Şara için güvenilir sözleri nedeniyle sınır çekti. Kiş Kralı Mesalim, (kendi tanrısı İştaran’ın emriyle tarlaları ölçtü (ve) oraya

* Avusturya’da küçük bir eyalet –çn.

† Almanya’nın Baden-Württemberg eyaletinin güney bölümü –çn.

(sınır) taşları dikti. Umma Prensi Uş, bu 'sözler'le ilgili küstahça davrandı: Taş(ları) yerinden çıkardı ve Lagaş'ın ovalarına girdi. (Tànrı) Enlil'in savaşıcısı Ningirsu, (Enlil'in hakça sözü üzerine Umma (şehri) ile bir savaşa girdi ve Enlil'in sözü üzerine büyük "tu-zak ağını" onun üzerine fırlattı. Ovada buna uygun ceset tepesi inşa edildi. Lagaş prensi, Enmetena'nın amcası Eannatum, Ümma Prensi Enakale ile sınırı çizdi. Uygun su kuyularını Inun (kanalı) Gu'edana'ya kadar çatallaştırdı.

Barış antlaşmaları ve sınır çizgisine yönelik başka belirlemelerin ardından –Mesalim'in eski taşı tekrar yerine konmuştu– henüz Enmetena'nın babası (I.) Enanatum hükümdarlığında Umma Prensi Ur-Lumma'yla çatışmalar yeniden başladı. Enanatum'un oğlu Enmetena –belki de savaşı yöneten veliaht– Ur-Lumma'yı Umma şehrine geri püskürtmeyi başardı, ama bu kısa vadeli bir başarı olarak kaldı. Çok geçmeden bu rakibinin ardılıyla yeniden savaşıması gerekti. Bu savaşın tasviri henüz on yıl sonra bu dönemin son Lagaş hükümdarı Uru-inimgina'nın (ya da Urukagina) yazıtlarında bulunur. Onu yenen Kral Lugalzagesi, bu savaştan sonra ezeli düşmanlar Lagaş ve Umma arasında artık geçerli olan sınır çizgisini ayrıntılarıyla tanımlayan uzun bir yazıt bırakmıştır.

Devletin kurucusu Ur-Nanşe

Nesiller boyu hükmedecek olan bir hanedan Ur-Nanşe'yle başlar. Askeri girişimlerle ilgili kaynaklardan öğrendiğimize göre Ur-Nanşe, komşu şehir Umma ve Ur şehriyle savaşa neden olan anlaşmaz-

lıklara karışmıştır. Hükümdar inşaat sahibi olarak ve ailesiyle birlikte tasvir edilmekten hoşlanmıştır. Ur-Nanşe yazıtlarında devlet arazisinde yaptırdığı birçok tapınak binasından ve kanal tesisinden söz eder. Birçok tanrı heykelinin “yaradılışı”yla ilgili kayıt –Sümercede bunun için *doğurmak* kelimesi kullanılır– devlet kültü uğruna verdiği çabalarının kanıtıdır. Bir kaynakta hükümdarın Urnimin adında birini *iç organ falıyla (Tanrıça) Nanşe’nin karısı olarak belirlediği*’ni bildirdiğine dair bölüm dikkate değerdir. Ancak daha sonra belgelenmiş olan ve bir tanrı aracılığıyla bir rahibin ya da rahibenin eş olarak bir yana konduğu ‘kutsal düğün’ ritüelinin en eski yazılı kanıtına sahip olmamız bu bölümle mümkün görünür.

Eannatum-kendine güvenen fatih

Ur-Nanşe’nin torunu Eannatum (MÖ 2450 civarı), sona ermekte olan Erken Hanedanlık Dönemi’nin önemli hükümdarlarından biridir. İmla ve içerik açısından büyük yeniliklere işaret eden yazıtlarında kendini bilinçli bir savaşçı olarak sergiler. Bu, özellikle birçok yazıtın artık tanrısal makamların adlarıyla değil, kendi adıyla başlamasında ifadesini bulur. Eannatum’un askeri girişimlerinin merkezinde komşu devlet Umma’yla yaşanan çatışmalar yer alır; ama seferleri onu çok çeşitli bölgelere –İran’daki Elam’a ve Körfez şehirlerinin yanı sıra Orta Babil’deki Kiş ve Akşak şehirlerine, daha uzağında, bugün Suriye bölgesinde kalan Mari’ye dek götürür. Buna uygun olarak yazıtlarında sadece devlet tanrısı *Ningirsu Lagaş*

Krallığını 'büyüklüğü'nden duyduğu sevinç nedeniyle ona bahşetmekle kalmamış, İnanna da ona Lagaş prensliği-nin ötesinde Kiş krallığını bahşetmiştir.

Bu ifade, bunu izleyen binyılların Antik Doğu ge-
leneği boyunca önemli bir anlam kazanan tanrısal
bir hükümdarlık meşruiyetini iddia eder. Bu düşün-
ce Büyük İskender üzerinden Batı Avrupalı "Kralın
hükümdarlık hakkı" kavramını bile etkilemiştir. Bu
kavramın köklerinden biri, en açık şekilde Eanna-
tum tarafından ifade edilmiş olan "tanrının çocuğu
olma" kavramıdır. Hükümdara ait Akbaba Steli adı
verilen kabartmadaki yazıda, onun Devlet Tanrısı
Ningirsu'dan, bunu izleyen doğumun Lagaş'ın eski
ana tanrıçası Gatum-dug'dan olduğu anlatılır:

*(Tanrıça İnanna) (hükümdarın) yanında(?) dur-
du: 'O İnanna'nın Eanna (tapınağına) getirildi', (ona)
adıyla seslendi. O Ninhursanga'nın ('meşru olan') 'sağ'
kucağına kondu. Ninhursanga onu (emzirmek için)
sağ göğsüne yatırdı. Ningirsu'dan olma Eannatum'a
Ningirsu sevindi. Ningirsu karışladı; 5 arşın boyunca
karışladı: 5 arşın ve bir karış(lar). Ningirsu, büyüklü-
ğe sevindiği için, ona Lagaş üzerinde krallık bahşetti.*

Ningirsu daha sonra hükümdarın ona İnanna
tarafından verilmiş adını doğrular. Ardından III.
Ur Hanedanının hükümdarları aynı şekilde kendi
varlıklarını tanrısal çift olarak efsanevi hükümdar
Lugalbanda ve Tanrıça Nin-suna'ya dayandıracak-
lardır. Antik Doğu hükümdarları, hükümdarlığın
kanıtıyla ve tahta çıkmakla ilgili oldukça karmaşık
bu tür ritüellerde daima standatlaştırılmış sıfatlara

dayanırlar. *Tanrı NN'nin cismani çocuğu ve Tanrıça NN tarafından saf sütle emzirilmiş* gibi ifadeler, hükümdarın tanrılar dünyasıyla ve buna bağlı olarak en sonunda tanrıyla özdeş olan kendi payesiyle ilgili bir çocukluk bağına dayanırlar. Bu arada dinsel düşünce dünyasında söz konusu olan, tasarlanmış süt çocukluğu örneğinde belli olduğu gibi, gerçek bir akrabalıktır: İslam hukukunda bir sütannenin emzirdiği süt çocukları onların bedensel akrabaları sayılırlar ve bu kadınlardan doğan çocuklarla aynı haklara sahiptirler.

En yüce tanrı tarafından atanan Enmetena

Eannatum'u önce prens olarak erkek kardeşi (I.) Enanatum izledi, daha sonra yazıtlarında kendi dindarlığını vurgulayan Enanatum'un oğlu Enmetena yerine geçti. Bu hükümdar Nippur'da panteonun en üst tanrısı Enlil ve onun rahipleri aracılığıyla elde ettiği desteğe ve saygıya özellikle büyük önem verir.

[Tanrı Ningirsu] 3600 insanın arasından onun elini tuttuğunda, hükümdarlık asası Nippur'un (en yüce) tanrısı Enlil'in tayin ettiği kadere uygun olarak Enmetena'ya bağışlandı.

Enmetena buna uygun olarak, Lagaş devletindeki diğer yapıların ve ithafların yanı sıra Enlil için yeni bir tapınak yaptırdığını ve onu bir arpalıkla* donattığını bildirir. Aynı zamanda Uruklu başka bir hükümdar, Lugalkiginnedudu şöyle iddia eder: *(Ülkenin en*

* Tapınaklarda belli görevlerde çalışanların, tapınak gelirleri üzerinden aldıkları maaş -çn.

yüce tanrısı) Enlil... onun (Lugalkiginnedudu'nun) "hükümdarlığını" krallıkla iki katına çıkardığında, onun Uruk (şehirinde) "hükümdarlığını" yürütmesine, Ur (şehirinde) krallığını yürütmesine izin verdi.

Bu, Lagaş ve Uruk devletlerinin bundan sonra içinde bulundukları çatışmayı yansıtır; ancak barışçıl yollardan bir uzlaşma mümkün olmuş gibi görünür. Düzinelerce örnekte aktarılmış olan kil çivilerin* üzerindeki bir yazıda, iki hükümdarın Uruk'la Lagaş arasındaki olasılıkla ihtilaflı olan bölgede yer alan Badtibira şehirindeki bir tapınak inşası nedeniyle birbirine *kardeşlik* bağıyla bağlandığından söz eder. Söz konusu olan, devletlerarası bir antlaşmanın en eski kanıtıdır. Bir başka metin, inşaat çalışması bittikten sonra, orada görevli olan yedek askerlerin görevlerine son verilip eve yollandıklarını bildirir:

(Çalışmakla yükümlü olan) Uruk ahalisi, Larsa ahalisi ve Badtibira ahalisi için işten azletme emri verdi: Onları İnanna (adına hizmet etmek) için Uruk'a geri verdi, onları (Güneş Tanrısı) Utu (adına hizmet etmek) için Larsa (şehirine) geri verdi, onları (Tanrı) Lugalemuş (adına hizmet etmek) için Emüş (tapınağına) geri verdi.

Her iki pasaj da Erken Hanedanlığın politik tarihini anlamak açısından önemli bilgiler içerir. Bir hükümdarın ya da bir şehrin hükümdarlığı bu dönemde merkezi bir devlet düşüncesinin öğelerini henüz

* Sümerlerde çoğunlukla binaların duvarlarında kullanılan ve üzerlerinde inşaat sahibinin isimleri yazılı olan çiviler –çn.

çok az göstermiştir. Yine de bu dönemde tapınak ve kanal inşaatlarının yanı sıra, kuşkusuz, savaş seferlerinin örgütlenmesi gibi gerekli toplumsal görevler söz konusu olduğunda, diğer şehirlerin özerkliğine el atılmış olduğu düşünülebilir. Sözü edilen Fara dönemi kanıtları ve başka işaretlerle bağlantılı olarak değişen koalisyonlara ya da çatışmalara karşın gevşek bir Sümer birliği düşüncesinin varlığı kendini gösterir. Ur sancağı adı verilen bayrak üzerindeki tasvirler de olasılıkla Sümer küçük devletlerinin kendi içlerindeki devletlerarası ilişkilerini resmetmektedir: Bayrağın “savaş tarafı”ndaki muharebe, “barış tarafı”ndaki şölen ya da şenlik sahnesiyle örtüşür; sayfa 59, resim 10’a bakınız. Sempozyumlar ve yemek toplantıları henüz savaş tasvirlerinden önce bile sadece ailede değil, bölgesel ve devletlerarası ilişkilerde de Erken Hanedanlık Döneminin benlik kavramı açısından özellikle tipikti.

Erken Hanedanlık Döneminde Lagaş

Enmetena’yı olasılıkla kısa dönem hüküm süren oğlu II. Enanatum izledi. Devlet Tanrısı Ningirsu tapınağının yöneticisi Enentarzi’ye yazılmış mektup, Lagaş bölgesine saldıran, ama ganimetleri ellerinden tekrar alınabilen Elamlılardan söz eder. II. Enanatum olasılıkla bu savaşta ölmüş ve böylece yerine prens olarak Enentarzi geçebilmiştir. Akrabalık ilişkileri hakkında o döneme dek süregelen hanedanda güvenilir hiçbir şey yoktur. Enentarzi’nin sadece beş yıl süren iktidarından sonra onu tekrar Lugalanda izledi, ancak altı yıllık hükümdarlığından sonra, 7.

yılının ilk ayında yerine Uru-inimgina ya da Urukagina –okunuşu tam güvenilir değildir– geçti.

Enentarzi ve Lugaland’a’nın (ve eşlerinin) önemi tarihçiler için az miktardaki adak yazıtlarında değil, Girsu’da hükümdarlık dönemlerine ve ardılları Urukagina’ya ait yaklaşık 2000 metni içeren bir yönetim arşivi bulunduğu gerçeğinde yatar. Bu metinler, dönemin ekonomik, sosyal ve dinsel yaşamına dair önemli bilgiler verir. Bu arşivin önemi, devletin ekonomik örgütlenmesinin, Urukagina’nın restorasyon emirnamelerinin ana konusunu oluşturmasıyla daha da artar.

Planlı ekonomi nasıl işliyordu?

Neredeyse tüm yönetim metinlerinin kaynağı Urukagina hükümdarlığında adı “baba-tapınağı” olarak yeniden konan ‘kadınlar evi’dir. Bu ekonomik birliğin yönetimindeki en son sorumlular prenslerin eşleri, Urukagina dönemindeyse karısı Sasa’ydı. Uruk dönemi bulgularının da tamamen ortaya koyduğu gibi, ekonomik yaşamın en büyük alanı tekrar bölüştürme üzerine örgütlenmişti. Sadece tarım ürünleri ve toprağın yönetimi değil; hayvan yetiştiriciliği, tekstil ürünleri, zanaat ve keresteciliğin yanı sıra balıkçılık, hatta dış ticaret bile büyük ölçüde kurumsal olarak örgütlenmişti. Bu arada –olasılıkla yüzyıllardır– söz konusu olan, devlete bağlı planlı bir ekonomiydi. Özellikleri şöyle tanımlanabilir:

Arşivler, tekrar bölüştürülebilir ekonomi türünün temel olarak üç çeşit süreci olduğunu kanıtlar: Gelirler, giderler ve stok (envanter) kontrolü. Tek

bir alanda sadece hesaplaşmalar ve stok kontrolleri yapılmış olsa da bunlar yine de geleceğe yönelik bir amaca hizmet ediyorlardı ve her planlamanın temelini oluştuyorlardı. Stoklama ekonomisi hem gelir ve giderlerin hem de stokların kontrolünü gerektirirdi. Bundan çıkan sonuç, sadece tarla ve nehirlerden alınan ürünü kayıt altına alma zorunluluğu değil, aynı zamanda doğrudan bir planlama ihtiyacıydı. İhtiyaç ve verimlilik kontrolleri Lagaş'ta da kapsamlı bir bürokrasinin gelişmesine neden olmuştu. Planlama, yani gelecekteki durumların ya da olayların örnek oluşturan kavramsal öngörüsü, bu ekonomi biçiminin adeta özünü belirtir. Bu planlama ekonomisi hiçbir şekilde bireysel mülkiyeti şart koşmayan bir borçlu-alacaklı modeline göre işliyordu. Ürün sektöründe daha çok sıkı bir teslimat yükümlülüğüyle çalışılıyordu ve bu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediği hesaplanarak kaydediliyordu. Aktif ve pasif olanlar her birime ait yönetim ofisleri tarafından yıldan yıla güncelleniyordu.

Bu noktada, sistemin ekonomik olarak ancak üretilen malların toplamının merkezi kurumlarca talep edilen vergileri karşıladığı takdirde bir anlamı olabileceğine de kısaca dikkat çekelim. Öte yandan bu sistem, merkezi kurumların verim beklentisi ya da ihtiyacı üreticilerin verim gücünü sürekli aştığı takdirde, çökme tehlikesi içindedir. Teslimat yükümlülüklerinin yerine getirilmesindeki bu tür bir gecikme –bir anlamda “vergi borcu”– salt biçimsel olarak “borçlanma” olarak da kavranabilir. Merkezi kurumlar teslimatla yükümlü olanlara karşı ala-

caklı olurlar, bu kişilerin kendilerine ait olduğu ve bakımları, daha doğrusu yevmiyeleriyle ilgili belirli haklara sahip oldukları gerçeği dikkate alınmaz. Bu arada alacaklı tarafın *özel kişi* yerine *kurum* olarak görünmesi son derece önemlidir. “Borçlular”sa (çoğunlukla) balıkçı, bahçıvan, çoban gibi başka birçok meslekten oluşan gruplardır.

Teslimat yükümlülüğüne göre işleyen planlı ekonomi sona ermekte olan Erken Hanedanlık Döneminde şu alanları kapsıyordu:

Tarım. Güney Mezopotamya’nın temel yapısı ağırlıklı olarak tahıl tarımından oluşuyordu. Gernik^{*} ve buğdayın yanı sıra arpa en önemli tarla ürünüydü. Tarlaların yönetimi son derece karmaşıktı. Bu, tarlaların çeşitli yönetim sınıflarına bölüştürülmesinde de açıkça belli olur: “Hükümdarlık arazileri,” “tedarik arazileri” ve “kiralık araziler” tamamen farklı kullanım haklarıyla bağlanmıştı. Kaynak metinler arazi ölçümleri, işlenmemiş tarla, bakir toprak, sulama, tuzlanma ya da ürün değişikliği ve toprağın sürülmesiyle ilgili sorunlarla ilgili bilgi verir. Ama merkezi bütçenin özerkliği daha o zamandan zayıflamış olmalı ki, hasat ya da başka kullanım haklarının bölüştürülmesiyle belli bir dengeye ulaşmaya çalışılmıştı.

İthal ürün olarak da önemli olan sarımsak ve soğan türlerinin dikimi ayrıntılı dikim planlamasıyla düzene konmuştu; yine burada da ürün beklentisiyle ilgili tahminde bulunmak için bitki örtüsünün kontrolü yapıldı.

* Başak taneleri kabuklu olan ve bulgur elde edilen buğday –çn.

Bahçecilik. Bahçeciliğin işlevi sadece sebze ve meyve üretimiyle sınırlı değildi. Bahçeciliğin ve keresteciliğin “katlı tarım” alanında sosyalleşmesi nedeniyle, hammadde olarak kıt bulunduğu için ekonomik açıdan son derece önemli olan ahşap üretimiyle de bir bağlantı oluşmuştu. Elma, incir ve hurma ağaçlarının yanı sıra kavak, ılgın, çam, çınar, akasya, ‘uzun kamış’ ve Liparum ağaçları da dikilirdi. Tarla oluklarının dikimi, (erozyonu koruyucu) ekolojik nedenlerle mantıklı olması gibi, bahçecilik ve tahıl tarımının birleşimini kanıtlar. Hurma, üzüm ve incir alacaklarını kaydeden bir belge, bahçeciliğin de planlı ekonomi biçiminde örgütlendiği sonucunu akla getirir. Bu *kerestecilik* için de geçerliydi. Ağaç kesimiyle ilgili belgeler aynı zamanda uygun ağaç ürününün nasıl kullanıldığına dair ayrıntılı bilgi verir. Bu kullanım, daha önce bir dikim kontrolünde ayrıntılı şekilde saptanmış ve yazılı olarak kaydedilmiştir.

Balıkçılık. Bu sektörün planlı ekonomik örgütlenmesi, günümüzde en iyi şekilde araştırılandır. III. Ur Döneminde (2112-2102) işleyen bu sistem, yüzyıllar sonra bile üzerinde fazla değişiklik yapılmadan işlevselliğini sürdürmektedir.

* Sürdürülebilir tarımın tropik ülkelerdeki geleneksel biçimidir. Bu tarımda bitki örtüsünün doğal katmanları toprakta yetişen tarım bitkilerinin ve köklenmenin korunması için çeşitli yararlı bitkilerin yetiştirilmesi yoluyla taklit edilir. En üst ve orta bitki katmanı, yoğun tropik güneşten koruma amaçlı gölge verir, aynı zamanda toprak altında büyüyen otsu bitkileri de şiddetli yağmurların ve tropik fırtınaların kinetik enerjisinden korur. Katlı tarım terasla- ma tarımıyla karıştırılmamalıdır –çn.

Hayvancılık. Bu ekonomi alanında varlıkların kontrolleri hayvanların sayısı ve sorumlulukla gerçekleşirdi, ama yün, deri ve süt ürünleri gibi hayvansal ürünlerden beklenen oranlarla ilgili tahminler de yapılırdı. Teslimat miktarlarıyla ilgili hesaplar tutulur, tahsil edilecekler, yani yerine getirilmemiş teslimat yükümlülükleri borç tahtalarına geçirilirdi.

Dış ticaret. Dış ticaret de büyük ihtimalle benzer şekilde örgütlenmişti. Tüccarlar –takas acentaları demek daha doğru olabilir –büyük kurumların emriyle ticaret yaparlardı. Bu ticaret Lagaş'ta, özellikle Lugalanda hükümdarlığı sırasında iyi belgelenmiştir. Bu metinlerde Babil'in tüm şehir/devletleri –Uruk, Umma, Adab, Nippur ve Der– yer alır. Deniz aşırı ticaret Körfez bölgesinden Bahreyn adasına (Dilmun) ve Güneybatı İran'daki Elam'a dek uzanıyordu. Bu ticaret, Lugalanda'nın ardılı Urukagina döneminde neredeyse tamamen çökmüş gibidir. Dış ticaretin planlı ekonomiye nasıl bağlı olduğunu keşfetmek neredeyse imkânsızdır. Bu belki de daha çok, politikanın önceliğine tabi olan diğer hükümdarlar ve kraliçeler arasında devletlerarası yapılan hediye alışverişıydı. Hediye alışverişinin önemine dair devlet içinde de çok sayıda kanıt bulunur. Lagaş devletinde kutlanan çeşitli şenlikler çerçevesinde farklı tapınak kurumlarından gelen şenlik katılımcıları aracılığıyla hediye alışverişi gerçekleşmiştir. Ancak bu olayların ekonomik önemini açıklamak zordur.

Büyük ekonomik kurumların hiyerarşisindeki en alt katmanı 'tapınak köleleri' oluştururdu. Bununla kastedilen, kısmen satın alınmış ya da savaş

ganimeti olarak getirilmiş kişilerdi. Bazıları sosyal konumlarını yavaş yavaş iyileştirebiliyorlardı. Konumlarıyla ilgili edindiğimiz tablo, örneğin 19. yüzyıldaki Amerikan kölelerinden çok, ücrete tabi modern insana daha çok benziyor.

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, eski Sümer planlı ekonominin prensibi, borçlu-alacaklı bir modelin yardımıyla oldukça iyi açıklanabilir. Kurumlar yerine 'özel kişiler' bu modele devam ettikleri takdirde, kamusal olanın yanı sıra özel bir sektör alanı da açılmış olur. Borç veren ve aynı zamanda bir kurumun görevlisi olan 'özel' kişi kâr elde etmek amacıyla faiz ister ve bu şekilde malları biriktirirse, bu süreçten uzun vadede tekrar bölüşülebilir planlı bir ekonomi patlak verir. Antik Doğu'da pratik bir kurala göre bir borç faizi arpa için ortalama yüzde 33, gümüş için yüzde 20'ydi. Alacaklı bu tür ticaretlerle borçlu üzerinde, her ne şekilde olursa olsun çabucak otorite kazanır. Bu yolla bağlılığın ve fiziksel şiddetin daha eski biçimlerini bastırmasa bile üstünü kapatan yeni bir güç kullanımı mümkündür. Böylece kurumların dışında özel durumlarda geleneksel güç yapılarını ciddi şekilde tehlikeye atan, hatta bir devlet krizine yol açabilen özel sermaye gücü oluşur. Ancak kurumun kendi içinde daha büyük sorunlar oluşur. Bir işlevle birleşmiş kullanım hakları, o zamanlar bir dereceye kadar kişiselleştirilmişti. İşlevlerin miras yoluyla geçebilir olması, bu eğilimi mutlaka güçlendirmiş olmalıdır. Urukagina döneminden kalma belgeler, 'devlet'in ve ekonomisinin, hükümdarın ve ailesinin özel mülkiyeti sayıldığını

gösterir. İşlevle bağlı olan sahiplikle özel mülkiyet arasındaki fark edilebilir eğilimi ortadan kaldırmak politik bir sorun olarak günümüze dek önemini yitirmemiştir. Antik Lagaş'ta Kral Urukagina, 'güçlendirici' önlemlerle bu sorunu gidermeye çalışmıştır.

Urukagina-krizde hükümdarlık

Urukagina MÖ 2350 civarında hükümdar olmadan önce milis güçlerinde yüzbaşydı. Ama uzun süre varsayıldığı gibi, bir gaspçı değildi. Karısı Sasa olasılıkla hükümdarlık ailesinden geliyordu ve bu evlilik onu hükümdar olarak meşrulaştırabilirdi. Hükümdar olur olmaz ilk ilan ettiği devleti yeniden örgütleme önlemleri, olasılıkla kendini belli eden bir kriz durumuyla ilgiliydi. Krallık payesini alır almaz (ilk kez) genel af ilan etti. Bu af borçlar (borç köleliği), ölçü sahtekârlığı (?), hile (?), hırsızlık ve cinayet nedeniyle hapiste yaşayan kişiler için geçerliydi. Urukagina, Devlet Tanrısı Ningirsu'yla bu konuda bir anlaşma yaptığını, *yetimlerin ve dulların ulu güce teslim edilmeyeceğini* iddia etti. Bu kararnamenin merkez noktası, kendinden önceki hükümdarların tanrılara ait toprakları gaspettiğine dair sitemidir. Dediğine göre, aldığı tanrısal görevle artık bunu tersine döndürmeye ve tanrılara haklarını tekrar geri vermeye niyetlidir. Birkaç önemli bölümü kelimesi kelimesine buraya aldık: *Yan yana duruyorlardı: Prens mülkü prensin topraklarının yanında, 'kadınlar evi'nin mülkü 'kadınlar evi'nin topraklarının yanında,*

* Parayla ödenemeyen borçların bunun yerine doğrudan işçilik ve üretim gücüyle ödenmesi –çn.

‘evlatlık’ın’ mülkü, ‘evlatlık’ın toprakları yanındaydı.”
... Bugüne kadarki (kötü) hükümdarlık ilişkileri budur.

Urukagina daha sonra önlemlerine gerekçe olarak “eski, iyi zamanlara,” tanrının istediği eski düzene atıfta bulunur: *Eskiden geçerli olan belirleyici kadere tekrar yürürlüğe koydu.* Ve bunun sonucu şöyledir:

Prensin mülkü (ve) prensin toprakları üzerine (Şehir Tanrısı) Ningirsu mülk sahibi olarak yerleşti; ‘kadınlar evi’nin mülkü (ve) ‘kadınlar evi’nin toprakları üzerine mülk sahibi olarak (Şehir Tanrıçası) Baba yerleşti, ‘evlatlık’ mülkü (ve) ‘evlatlık’ toprakları üzerine mülk sahibi olarak Şul-şagana (iki çocuk) yerleşti.

Urukagina tarafından eleştirilen suiistimalde söz konusu olan, kurumsal varlıkların selefleri aracılığıyla giderek daha fazla özel mülkiyet olarak kullanılmış olmasıdır. Yeni düzenlemelere kapı açan ne mülkiyet düşüncesinin yokluğu ne de özel ya da kurumsal varlıklara yönelik bir değişimdi; aksine, hükümdardan bağımsız olarak ifade edilmiş boşluktaki ve böylece kendi ailesinin de işlevsel olan büyük kurumlar olduğu eklenmek istenmişti. Burada Urukagina’nın başlıca önlemleri hakkında özet olarak genel bir bakış verilmiştir.

Gelişen ‘özel sektör’ Gelişmekte olan ‘özel sektör’ besbelli adaletsizliklere ve huzursuzluklara yol açmıştır. Aşağıdaki metinden de anlaşılacağı gibi, özellikle politik gücün ekonomik avantajlar kazanmaya yönelik kötüye kullanımı toplumsal havayı zehirlemiş olmalıdır:

* Burada soyu aynı olan, babanın üstünde hak iddia ettiği çocuk anlamındadır –çn.

Birinin, 'kralın hizmetkârının' birinci sınıf eşeği doğar, bekçisi ona, "Senden satın almak istiyorum," derse ve beriki onu satmak isteyip bunun üzerine, "Gönlüm gümüşe razı, öde bana!" derse ya da satmak istemezse, o zaman bekçi öfkelenip onu dövemez." Ya da: Yüksek mevkide birinin mülkü bir 'kral hizmetkârının' mülküne bitişikse ve bu yüksek mevkideki kişi ona, "Burayı satın almak istiyorum," derse, beriki de onu satmak ister ve bunun üzerine, "Gönlüm gümüşe razı, öde bana!" derse (ve) "Mülküm bir sandık, içini arpayla doldur!" derse ya da onu satmak istemezse – yüksek mevkideki kişi öfkelenip onu dövemez.

<u>Kusurlar</u>	<u>Karşı önlemler</u>
Başkanlar aracılığıyla gemilere el koyma	Bu kişinin uzaklaştırılması
Sürü yöneticileri aracılığıyla küçükbaş hayvanlara el koyma	Bu kişinin uzaklaştırılması
Vergi memuru aracılığıyla balık havuzuna (?) el koyma	Bu kişinin uzaklaştırılması
Guda rahiplerinin arpa vergisi	"Ambar yöneticisinin" uzaklaştırılması
Gümüş yerine doğal ürün (kurban)	Sorumluların uzaklaştırılması
Tapınağa ait saban sığırlarının prens için kullanılması	(-)
Prenslik arazilerinin tapınak mülkiyetine geçmesi	İade
Tapınak yöneticisinin ("saraya") harç vermesi	Sorumlunun uzaklaştırılması
Güçlülerin toplumdaki zayıflara saldırması	Engel olma; mülkiyet haklarının korunması
Cenaze ücretlerinin yüksekliği	Ücretlerin düşürülmesi; ilahici rahiplerin ücretinin tapınak bütçesinden ödenmesi
Hükümdarlık ailesinin gayrimenkullerinin fazla artması	Tapınak mülklerinin iadesi
Dava komiserinin üstünlüğü	Bu personelin kaldırılması
Hırsızlık ve hırsızlık malı pazarlığı	Malların kaldırılması ve iadesi

Metinde alıntı yapılan yerler, burada söz konusu edilen şeyin özel mülkiyetin prensip olarak onaylanmaması olmadığının altını çiziyor. Suçlama daha çok belli bir sınıfın kamusal ve özel çıkarlarını birbirine karıştırmanın yanı sıra, kamusal işlevlerin kötüye kullanılmasına ve ekonomik gücün geniş toplumsal sınıfları soymasına yöneliktir. Bu sömürü Lagaş devletinin yapısını ciddi şekilde tehlikeye sokmuş gibidir. *Kurumların özelleştirilmesinin* bu biçimi içten dışa bir erozyona neden olmuş, dışansa tek elde toplanmış ekonomik güç aracılığıyla anlamını yitirme tehlikesine uğramıştır.

Erken Hanedanlık Döneminin sonu Enşakuşana adlı bir Uruk hükümdarının Babil’de türdeş bir devlet oluşturma girişiminden hemen sonra Ummalı Lugalzagesi, kısa süreliğine de olsa bunu gerçekten başarmıştı. Ayrıca Urukagina’yı da bertaraf etmesi gerekti. Bu savaşla ve tapınağın tahrip edilmesiyle ilgili bir yazıt bulunur. Urukagina yenilgisinde suçlu olmadığını, daha çok Lugalzagesi’nin bu savaşla tanrılara karşı suç işlediğini ve bunun için onu cezalandırmaları gerektiğini iddia eder.

4.3. Akad Devleti (2340-2200)

4.3.1. Toplumsal Değişim

Lugalzagesi ve Sargon’un hükümdarlık dönemlerinin kısmen kesiştiği iyi nedenlerle savunulabilir. Uruklu Enşakuşana ve olasılıkla onu izleyen Lugalzagesi’yle birlikte bir zenginlik düşüncesinin henüz Sargon’dan önce nüfuz kazanmış olduğu

tespit edilebilir. Sargon'un Lugazagesi'yi yendiği zaman dilimiyle birlikte yeni bir dilsel öge olan Sami dili, eski Akadca tarihin ışığına çıkmıştır. Bu döneme ait kral yazıtlarının çoğu, yine mektuplar ve kısıtlı ölçüde belgeler de, bu dönemden sonra bu dilde yazılmışlardır. Gerçi Sami dilinin etkisi yüzyıllar önce kanıtlanmıştı, ancak biraz daha eski olan Kuzey Suriye'deki Sami tabletlerinde yer alan metinlerinin dışında, özellikle alıntı yapılmış yabancı kelimelerle ve adlarla kısıtlı kalmışlardı.

Akad Hanedanının hükümdarlığı kurumlarının oluşmasına şüphesiz sıfırdan başlamamıştı; Kuzey Babil kurumlarının etkisinden, gelişmekte olan mülkiyet kavramından ve merkezi kontrolden kaçınmaya çalışan ekonomik alanlar gibi konulardan daha önce bahsetmiştik. Nehirlere ve kanallara erişimin ve bunun sayesinde güneydeki su üzerinde kontrol sağlamanın Akad Hanedanının hızla yükselmesine yardımcı olduğu tahmin edilmiştir.

Bu dönemin adıyla anılan ve hâlâ kazılmamış olan Akad şehri geniş çapta yeni tasarlanmış bir "başkent" in planlı yapılaşmasıyla ilgili herhalde ilk ipuçlarını sunmaktadır. Şehir merkezi, yönetilen bir krallığın hükümdarlık merkeziydi. Akad hükümdarları Sümercede "Kiş kralı" anlamına gelen "evrenin kralı" unvanlarıyla bilinçli olarak bu eski geleneğe başvurmuşken, Akad Hanedanının eski ünlü Kiş'i başkent olarak seçmemesi dikkat çekicidir. Bu kararda hanedanlık nedenlerinin yanı sıra büyük ihtimalle pragmatik bakış açıları da büyük bir önem taşıyordu: Akad Hükümdarlığı öncelikle ailevi ve

kişisel bağlara dayanıyordu. Yerel hükümdarların isyanlarını ve onların çevresinde toplanmış, eski Akad hükümdarını alt etmeye çalışan elitleri tekrar tekrar okuruz. Ama isyanlar sadece çok daha farklı hükümdarlık yapısına sahip olan Güney Babil’de değil, ‘Sami’ olan Kuzey Babil’de, hatta eski başkent Kiş’te de çıkıyordu. Antik Akad hükümdarlarının şehir dışlarına askeri garnizonlar kurarak ve sadık “Akad” halkını yerleştirerek bu şehirleri kontrol altında tutmaya çalıştıklarını biliyoruz. Hatta Sargon, *Aşağıdaki denizlerden gelen Akadlı oğulların prenslik konumunu elde ettiklerini* bildirir. Yani Akad’ın da hükümdarların diğer şehirlere karşı hareket özgürlüklerini güvence altına almak amacıyla başkent seçildiği akla yakındır. Böylelikle kendi güçlerinin tabanını yaratmışlardır. Mezopotamya’nın sonraki tarihi bu tür davranışlara yönelik başka örnekler de sunmaktadır.

4.3.2. Sargon-Bir Krallığın Kuruluşu

Sümer kral listelerini Sargon’a bağlayan 56 yıllık aşırı uzun hükümdarlık dönemi böylelikle başlangıçtaki 16 yılın içine Sargon’un bölgesel olarak sınırlanmış hükümdarlığının katılmış olduğunu birkaç kesin bilgiyle açıklar. Daha geç aktarımlarda –tarihsel arka planı ne olursa olsun– şöyle der: *Ben, Akad kralı, büyük kral Sargon’um. Annem bir başrahibeydi; babamı tanımadım. Babamın kardeşleri Yukarı Mezopotamya’da otururlardı.* Metin daha sonra annesinin onu gizlice doğurduğundan, onu bir hasır sepete koyup Fırat’a

saldığından ve bir bahçıvanın yanında evlatlık olarak büyüdüğünden söz eder. Başka metinlere göre, daha sonra Kiş Kralı Ur-Zababa'nın sakisi olur ve ardından hükümdar olarak kariyerine başlar.

Bu tarihsel açıdan, Sargon'un aslında Sümer ülkesi olan Güney Babil'i görece daha sonra fethetmesiyle uyuşur. Buna göre eski Kuzey Babil başkenti Kiş'i 'yeniden kurduğunu' belirtmesi dikkate değerdir. Yine de Sargon, Lugalzagesi'ye ve onun 50 şehir prensini kapsayan koalisyonuna karşı yaptığı en az üç savaştan sonra onu esir almış ve boyunduruğa vurarak çıplak halde Nippur'a, Tanrı Enlil'in önüne getirmişti. Ama sadece "Sümer"i yenmemiş, doğudaki Elam ve Simurru bölgeleleri üzerinde zafer kazandığı da doğrulanmıştır. *Silahları yukarı denizde yıkadığı* iddiası, batıda kalan Mari'de ve Akdeniz'in yaklaşık 100 kilometre doğusundaki Ebla'ya kadar uzanan zaferler kazandığına işaret eder ve bu tarihsel olarak da inandırıcıdır.

Sargon hükümdarlığında öncelikle ülke çapında ölçü ve ağırlıkların standartlaştırılmasına girişildi. O zamana kadar bu sadece eski yerel ölçü geleneklerinin yer değiştirdiği küçük devletler çerçevesinde gerçekleşmişti. Sargon ayrıca Dilmun'la (Bahreyn) ticareti canlandırdığını ve Körfez'den yüzlerce kilometre uzakta yer alan Akad şehrine yönlendirdiğini iddia eder. Yarı efsanevi Uruk hükümdarları Enmerkar, Lugalbanda ve Gılgamış'tan sonra Sargon'la birlikte karşımıza yine daha sonraki geleneklerde kahramanlaştırılacak bir kral çıkar; hatta Naramsin olarak gösterilen *Sargon benim tanrımdır* anla-

mındaki kişi adı (ölümünden sonra?) tanrılaştırılmış olduğuna işaret ediyor olabilir.

Sargon'un ve ardıllarının güç sistemi ağırlıklı olarak kişisel sadakate dayanıyordu. Emektar subaylar hâlâ büyük ölçüde tapınaklar ve rahipleri tarafından yönetilen Güney Babil'deki arazilerden pay elde ediyorlardı. Ancak Sargon'un daha önce sözünü ettiğimiz, Babil'in güneyine sadık şehir prensleri yerleştirme girişimi direnişle karşılaştı ve sonunda başarısız oldu. Ama kızlarını tapınaklara başrahibe olarak yerleştirerek içeriden bu kurumlar üzerinde etkili olmaya çalıştı: bu, daha sonra hemen hemen her hükümdarın izlediği bir örnekti.

Sargon'un eylemlerini hatırlatan iki yeni destandan burada kısaca söz edelim: 'Fatih Sargon', zafer kazanmış antik bir Akad fatihinin ve kralının örnek tablosunu aktarır. Metin Sargon'un savaşçılara yaptığı bir konuşmayla başlar; seçkin bir asker Sargon'dan sözlerini eyleme dökmesini ister. Bir saraylı onun savaş yeteneğinden kaynaklanan ününe işaret eder. Bundan sonra Orta Anadolu'daki Simurru'm'a çıkılan sefer ve buranın fethedilmesi anlatılır. Batıdaki Amurri, kuzeydeki Subartu ve Karkamış şehrinde kazanılan zaferlerin tasvirinden sonra metin Sargon'un kendini övmesiyle son bulur: *Peki, benimle boy ölçüşmek isteyen kral varsa, benim gittiğim yerlere o da gitsin!* Destanın konusu olan 'Savaşın Kralı,' Orta Anadolu'daki Puruşhanda'ya'

* Bugün Aksaray iline bağlı Yeşilova Kasabası'ndaki Acemhöyük - çn.

çıkılan seferdir. Bu bölge ahşap, maden ve egzotik meyveler açısından olağanüstü zenginliğe sahipti. Metin olasılıkla eski Akad materyaliyle eski Asur'un Anadolu'yla ancak daha sonra belgelenmiş ticaret ilişkilerini birleştirir. Anadolu'daki hükümdar yenilmiş olsa da, bu kez genel olarak kötü kamufle edilmiş bir başarısızlık olarak görünür, çünkü Sargon ya da savaşçıları metnin sonunda şöyle açıklarlar: *Ülke her tür meyveyi verse de, buraya bir daha asla geri dönmek istemeyiz... Tüm uzun yollardan buraya gelip tam da burada oturmanın yararı nedir?*

4.3.3. Enheduanna-Rahibe ve Şair

Sargon, kızı Enheduanna'yı Ur'da Ay tanrısının başrahibesi olarak taçlandırdı; Enheduanna, Sargon'un üçüncü ardılı Naram-Sin'in hükümdarlığında görev yaptı. Kendisi kuşkusuz 3. bin yılın en önemli kadın karakteridir. Hükümdarın Ur'daki bir başrahibeyle bağının meyvesi olarak görülmüştür. Enheduanna'nın kendisi tarafından ya da onun adına çok sayıda eser yaratılmıştır. Bunlar, daha eski Mezopotamya edebiyatıyla ilgili izlenimlerimizi önemli ölçüde belirler. Bu eserlerin içeriğindeki politik imaların önemi tartışmalı olsa da, Enheduanna metnlerinin Sümer ve Akad dininin bağdaştırılmasına etkili şekilde yardımcı olduğu kuşkusuzdur. Hatta geleneksel din merkezlerine Antik Akad hükümdarlarının politik eylemleri için ideolojik bir gerekçe sağlamak adına Enheduanna'nın bu dinlerin kaynaştırılmasına yö-

nelik dinsel-politik bir programın temsilcisi olduğu izlenimi bile edinilebilir

İki Enheduanna metni, “Tüm Me’lerin sahibesi” ve “Cesur, yüce sahibi,” methiye tarzında geniş bir girişle başlar ve İnanna’nın panteondaki konumundan, özellikle kocası An’ın eşlik mertebesine yükselmesinden söz eder. “Tüm Me’lerin sahibesi”nin başlangıcı şöyledir:

Tüm Me’lerin sahibesi, parıldayarak görünen ı ışık, dürüst kadın, ışı ın parlaklığını taşıyan, muhteşem ziyaretlerle süslü, gö ğin tanrıçası/oyun arkadaşı, adil tacı seven yeryüzünde ve gökyüzünde sevilen, rahibe-likle taçlandırılan, eli tüm “yedi” Me’ye erişen: Ey, sahibem, sen, tüm büyük Me’leri bir araya toplayansın!

Bunu tanrıçanın savaş kasırgası ve yıkıcı olarak anlatıldığı bir tasvir metni izler ve büyük tanrılar ondan yarasa gibi kaçışırlar. Tanrıça Ay tanrısının en büyük kızıdır. Yabancı ülkeleri kendine boyun eğdirir. Ancak ‘babası’ An’a ait olan Uruk şehrini terk edince cinsel yaşamı sona erer. Bunu Enheduanna’yla paralellik oluşturan tanrıçanın büyüklüğüne dair bir övgü izler; Ur’u terk etmek zorundadır ve “karantina”da yaşar. Bunun nedeni olarak Lugalana adında birinin kibrinden söz edilmiştir. Belki de bu nedenle, Naram-Sin’in hükümdarlığı altında Sümer güney koalisyonunun lideri olan Uruk-

* Genellikle (tanrıs al) güçler olarak tercüme edilen Me, Sümer dininin adeta tercüme edilemeyen, merkezi bir temel kavramıdır. Dünya düzeninin nesnel düşünölmüş ilkelerini kasteder: Krallığın Me’si de içinde yaşayan güçler gibi, aynı şekilde kudret alametleridir.

lu hükümdar Amar-Girid'in adı söz konusudur. Tanrılarına karşı geldikleri için Ur ve Uruk şehirleri lanetlenmiştir. Enheduanna daha sonra kaderiyle ilgili Ay tanrısına yakınıdır. Artık "An'ın sevgilisi" olarak tanımlanan ve bundan sonra "genç kraliçe" olan eski unvanı, "ilk kraliçe"yle yer değiştiren "Venüs tanrıçası" İnanna'ya da yalvarır. İnanna'nın artık gök tanrısının resmi eşi olduğu açıktır.

Diğer metin aşağıdaki gibi başlar:

*Cesur, yüce sahibi, savaşın prensesi, Anuna tanrı-
larının en gururlusu, tüm ülkeleri aşan, Ay tanrısının
büyük kızı, büyük 'prenslerin', prenseslerin ve güçlü-
lerin arasında ünlü olan, tüm Me'leri toplayan, gök
tanrısıyla bir tutulan, tüm büyük tanrıların içinde en
güçlü olan, onlara 'işareti' tamamlayandır (?), onun
yüce sözü üzerine Anuna tanrıları yerde sürünürler.
Gök tanrısı bu "yol" sözcüğünü bilmez, onun (tanrıça-
nın) emirlerine karışamaz.*

Bu arada özellikle şaşırtıcı olan, İnanna'nın gök tanrısı üzerindeki üstünlüğünün tekrar edilmiş vurgulanmasıdır. 'Her şeye gücü yeten' olarak görünür, hemen hemen tüm yaşam alanlarından sorumludur:

*Kader sensiz hiçbir şekilde belirlenmez; kayda
geçmiş hiçbir karar onay bulamaz; koşmak, kaçmak,
sakinleştirmek (ve) huzur vermek senindir, İnanna;
dolaşmak, acele etmek, düşmek, ayağa kalkmak, se-
nindir, İnanna;... Yıkma ve inşa etmek, sökmek ve
kurmak senindir, İnanna; bir erkeği kadın yapmak,
bir kadını erkek yapmak senindir, İnanna; cazibe ve
arzu, donanım ve envanterlerin kazanımı senindir,*

* İnanna kimi yerde An'ın hem kızı hem karısı konumundadır –çn.

Înanna; kârlar, kazançlar, birikmiş dev kârlar senindir, İnanna;... üreme gücü ve yaşam gücü ve (bunun için gerekli olan) ruhu vermek, senindir, İnanna;... Zorba ve güçlüleri, çaresiz ve zayıfları değiş tokuş etmek senindir, İnanna!

Sargon'un döneminde Enheduanna'ya mal edilmiş bir başka metin aslında birkaç yüzyıl eskidir. Geç-Erken Hanedanlık döneminde, MÖ 26. yüzyılda tapınak ve tanrıları öven bir methiyeler dönemi oluşmuştu. Bu dönemin amacının, ülkenin ortak bir panteonunu gözler önüne sermek ve Babil'in bütünlüğünü kanıtlamak olduğu açıktı. Enheduanna'nın bu eserinin ilgi görmesine şaşmamalı çünkü amacı besbelli Babil'in birliği için dinsel bir temel hazırlamak, Kuzey ve Güney Babil arasındaki bağı güvence altına almaktı. Enheduanna'nın öncül olan metinlere eklediği Akad tanrıları ve kült yerleri gibi öğeler, onun Sami-Akad geleneğini Sümer geleneğiyle kaynaştırma çabasını gösterir. Antik Akad döneminin en önemli tanrılarından olan Akad şehir tanrıçasının, Sami "Venüs Tanrıçası" Aştar ya da İştar örneğinin de gösterdiği gibi, bu açıdan oldukça başarılı olmuştur. Sümer Tanrıçası İnanna'yla yaptığı eşitleme, bugün "Akadlı İştar"ın ya da "savaşçı İştar"ın özelliklerini eski tanrıça İnanna'dan tam olarak ayırmamızı imkânsız kılar. Ancak Venüs tanrıçasının savaşçı görünümüyle ilgili vurgulanmanın daha çok Sema bir miras olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca Antik Akad hükümdarları Antik Sümer tanrılarına ait kültü hiçbir şekilde göz ardı etmemişlerdir. Böylece Sargon, o zaman yendiği Lugalzagesi'yi

Nippur'a, baştanrı Enlil'in önüne getirmiş ve orada Ay bayramının ilk ışık şenliğinde kurban etmişti. Diğer eski Akad hükümdarları da geleneksel ritüelleri "Sümer" in güneyinde de sürdürmüş görünürler.

4.3.4. *Maniştusu ve Rimuş-Hanedanın Devamı*

Bu iki oğul, Sargon'un ardıllarıdır. Bugüne kadarki bilinen kral listelerine dayanılarak küçük erkek kardeş Rimuş'un ilk olarak hüküm sürdüğünü ve dokuz yıl sonra onu ağabeyi Maniştusu'nun izlediği varsayılır. Yakın zamanda yayımlanmış, daha eski olduğu belli bir başka liste, tam tersi bir hükümdar sırasını ileri sürer. Maniştusu'nun hükümdarlık döneminin 15 yıl olarak verilmesiyle ilgili hemfikir olursa da, yine de bu durum kronolojik soru işaretlerinin eskisi gibi çözümsüz kaldığına örnek niteliktedir.

Maniştusu'nun son derece sert diyoritten yapılmış yaklaşık bir buçuk metre uzunluğundaki obeliski, Kuzey Babil'deki toplam 2340 hektarlık, sekiz parsel arazi satın alındığını belgeler. Satıcı olarak adı geçen aileler uygun bir bedel elde etmişlerdir. Güney Babil'deki bu arazilerin alım-satımının yanı sıra istimlak edilmelerinin asıl nedeni, hiç kuşkusuz, emekli askerleri ve ailelerini tımarla ödüllendirmek ve böylece desteklerini güvenceye almaktı. Ama bu tür önlemler de dirençle karşılaşmış ve Akad hükümdarlığı sırasında çıkan birçok isyanın geri planını oluşturmuştu. Askeri keşifler Körfez'in daha uzak bölgelerine, Elam ve bugünkü Umman bölgesine dek uzanıyordu.

Rimuş, hükümdarlığının başlangıcında ülkenin güneyinde, olasılıkla Sargon'un yeni Akad "prensleri" aracılığıyla güçten yoksun bırakmaya çalıştığı Sümer şehirlerinin yönetici sınıfı tarafından desteklenen isyanlarla karşı karşıya kalmıştı. On binlerce ölü ve sayısız esir hakkında bilgi verir: Halkın bir bölümünü çalışma kamplarına yollamıştır; isyan eden şehirlerin yetişkin erkek işgücünün yaklaşık üçte birini kaybettiği tahmin edilir. Bu kayıp olasılıkla büyük arazilerin hükümdarın maiyetine, kısmen de yüksek rütbeli askerlere paylaştırılmasını kolaylaştırmıştı. Rimuş daha sonra Güneybatı İran'daki Elam'a bir sefer düzenleyebilmişti.

4.3.5. *Naram-Sin - Zafer Kazanan Tanrı Oluyor*

Maniştuşu'nun oğlu ve Sargon'un torunu Naram-Sin, belki de büyükbabasının önemini gölgede bırakmıştır. Hükümdarlığı kral listelerine göre 54 buçuk yıl sürmüştür. Hükümdarlığına başlarken Nippur'da -rahiplerin eliyle- Tanrı Enlil'den bir silah aldı. Bunun, (Sümer) tapınak hiyerarşisinin bir onay işareti olduğu açıktır. Hükümdarlık dönemiyle ilgili bazı kronolojik sorular henüz belirsiz olsa da, hükümdarın tanrılaştırılmadan önceki ve sonraki olaylar arasında kabaca bir ayrım yapılabilir.

İlk seferleri onu Musul civarına, Kilikya yönüne ve Cebel Bişri'de yerleşik olan Amurrlilere götürdü. Bu savaşa bizzat katılmış olduğundan vurguyla söz edilir. Ayrıca güneye ve uzağındaki Umman'a kadar ilerlemiştir.

Ancak Naram-Sin'in hükümdarlık dönemindeki en vahim olay, *dünyanın dört bir yanı ona karşı ayaklandığı zaman* çıkan "büyük isyan"dı. Kuzey Babil'deki eski Akad şehri Kiş ve hâlâ önemli olan güneydeki Uruk yönetiminde Sümer ve Akadlı büyük bir kesim isyana kalkmıştı. Naram-Sin önce Kiş'i, ardından Uruk'u yendikten sonra *–bir yıl içinde dokuz savaştan söz eder–* Dicle'nin doğu bölgesinden Kuzey Suriye'ye kadar süren bir kovalamacanın ardından, Uruk koalisyonunun liderlerini esir almayı başarmıştır. Aslında isyancılara karşı kazanılan zafer *–yaklaşık 14.000 ölü ve esirden söz edilir–* ancak büyük çabalarla elde edilmiş gibidir. Hükümdar bundan sonra tanrılaştırılmıştır; bu süreci aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

Naram-Sin bu tehlike içinde şehrinin temellerini sağlamlaştırdığı için, şehrinin halkı Eanna'daki Tanrıça İştar'ın ve [diğer sekiz kült merkezinin tanrılarının] yanında ona (Akad) şehirlerinin tanrısı olmasını önerdi ve onun için Akad'ın ortasında onun (Naram-Sin) tapınağını inşa etti.

Yaşayan bir hükümdarı liyakati nedeniyle tanrılaştırmakla ilgili bu süreç yenidir; daha sonra hükümdarın adı tanrı olduğu belirlenerek yazılmış, tanrı işareti olarak boynuzlu taçla tasvir edilmiştir. Ölümünden sonra tanrılaştırmanın ya da bunun resmedilmesinin tamamen farklı bir önemi vardır. Bir görevin ya da bir ritüelin icrasındaki tanrısallık da bireyin yaşarken tanrılaştırılmasından belirgin şekilde ayrılır. Ama Naram-Sin'in tanrılaştırılmasının

bir hedefi de, *fiiliyatta ve yasal olarak* kendini Sümer-Akad panteonundaki geri kalan tanrılarla eşitlemekti

Bu hükümdarın Kuzey Suriye alanına, askeri ve yönetim tekniği açısından Akad Krallığına katmaya çalıştığı Amurrilerin yerleşmiş olduğu bölgeye kadar uzanması da büyük önem taşır.

RESİM 11: Naram-Sin'in zafer stelinin üst bölümü

4.3.6. Şarkalişarri-Tehdit ve İstikrarsızlık

Şarkalişarri tahta çıktığında –henüz Naram-Sin döneminde kralın oğlu olarak Nippur'da görevliydi– sivil olduğu kadar askeri açıdan babası Naram-Sin'in sorunlarını üstlenmişti. Hükümdarlık dönemine ait (eski) bir yıl adından,* hükümdarın *Sümer'e doğru aşağı çekildiği* anlaşılmaktadır. Bu, ya güneyin

* Antik Doğu araştırmasına göre Antik Babil döneminde tarihlemeyle ilgili kullanılan bir sistem –çn.

bağımsızlığa çabalamaya devam eden şehir prensleri aracılığıyla kendini onayladığını ya da eski Sümer kült merkezindeki krallığın geleneksel olarak kendisine bağışlanmasını ima ediyor olabilir. İkincisi hükümdarın ilk yönetim yıllarına tarihlenmiş olan seyahatleriyle ilgili belgelerle doğrulanmış gibidir. Yine de Şarkalişarri, Nippur'daki Enlil'e ait Ekur tapınağının çalışmalarını sürdürdü; hatta bir yıl adı onun bu tapınağı kurduğuna dair abartı içerir. Yapısının kontrolüyle ilgili askeri vali Puzur-İştar'ı görevlendirmesi, "askerlerin" çalışma yükümlülükleriyle ilgili gelenekte sadece askeri değil, ayrıca sivil görevler de üstlendiklerini bütünüyle gösterir. Nippur'da bulunan belgelerin bir bölümü, bu yapı inşaatıyla ilgilenen ekipler için yerine getirilmesi gereken giderleri konu eder.

Bunun dışında, hükümdarın kendi döneminde *Fırat ve Dicle kaynaklarına* yaptığı keşif seferi ve Amanos dağlarındaki sedir ağaçlarını kestirmesi de söz edilmeye değerdir. Değerli ahşap kısmen Enlil tapınağı, kısmen de Babil'de bir İştar tapınağı için kullanılmış gibidir.

Şarkalişarri döneminde ilişkilerin gittikçe artan istikrarla belirtilmesi –içlerinde sözü edilen olaylarla ilgili doğru bir tarihleme yapmak henüz mümkün olmasa da– kendi yazıtlarından, özellikle daha sonraki yıl adlarından da anlaşılıyor.

Şarkalişarri de bir yazıtında "dünyanın dört bir yanının" ona isyan ettiğinden söz ediyor. Keşif seferlerinin de bu isyanlarla ilgili olması mümkündür:

Cebel Bişri'de Amurrilerin üzerine yürümüş, Akşak şehrinde bir Elam koalisyonuna karşı zafer kazanmıştır. İç sorunların yanı sıra, sonunda eski Akad Krallığının sona ermesinden sorumlu Gutilerin ilerlemesi, hükümdarın krallık üzerinde zafer iddia ettiği bir yıl adında kendini belli etmektedir. Gutilerin Mezopotamya'nın ovalarına yaptıkları süregelen talan saldırılarının nasıl bir tehlike oluşturduğu, hayvan hırsızlığından ve alınması gereken önlemlerin bildirildiği bir mektuptan da bilinmektedir.

Ama Şarkalışarri de Sümer üzerinde yavaş yavaş kontrolü kaybetmeye başlar. Lagaş, Ur ve diğer şehirlerde yerel prensler belli oranda bağımsızlık kazanırlar. Bir diğer mektubun ima ettiği gibi, yerel çatışmalara müdahale etmek artık kral için de imkânsız olmuştur. Kral listelerine göre de Şarkalışarri'nin ölümünden sonra ülkede anarşi hüküm sürmeye başlar. Rimuş ve Maniştuşu gibi, hükümdar da olasılıkla bir saray devrimi sırasında öldürülmüş olmalıdır. Tarihsel açıdan ardıllarından yalnızca çok azı bizim için somuttur. Krallığın yıkılışı belli ki çok çabuk gerçekleşmiştir. Kral listesi bu durumu *kim kraldı-kim kral değildi* sözleriyle karakterize eder.

4.3.7. Fatihin Gücü-Guti Kralları

Bu döneme ait en uzun yazıt Sümer kral listelerinde adı geçmeyen ve Nippur'da "tablet tepesi" adı verilen yerde bulunmuş olan *Gutium'un ve dünyanın dört bir yanının güçlü kralı* Erridupizir'e aittir. Hükümdar yenmiş olduğu Magda adlı bir şehrin kralını "Gutium'un tanrısına ait kapıdan" sürükleyip

öldürdüğünü anlatır. İlginç olan, yazıtın hükümdara ait bir heykelin Nippur'da Tanrı Enlil için kutsanmasıyla ilgili bir anlatıyla devam etmesidir. Bu Gutili ayrıca eski Akad hanedanına ait aile tanrısını da kendi klanının tanrısı olarak tanımlar. Burada Guti hanedanının belki de ilk hükümdarında, kendini Mezopotamya krallık geleneğinin içine sokma niyetini görürüz. Bu nedenle Nippur rahipleri aracılığıyla kendi meşruiyetini de kazanmış olur. Bu hükümdarın ikinci bir yazıtı Asur'un güneyindeki Aşağı Zap bölgesinde yer alan Simurru ve Urbilum'a (bugünkü Erbil) bir sefer düzenlediğini belgeler. Bu bağlamda adları yüzyıllar boyunca Mezopotamya ovalarına tehdit eden tehlikeyle eşanlamlı olan Lullubiler olarak da anılmışlardır. Gutiler bu seferden zengin ganimetlerle –atlar, büyük ve küçükbaş hayvanlarla– döndüler. Hükümdarın yazıtı Nippur'daki Enlil tapınağında (ikinci(?)) bir kutsanmayla biter.

4.3.8. Sadece Kıyıda Mı?- Yukarı Fırat'taki Mari, Suriye'deki Ebla ve Diğer Şehirler

Kendi yazıtları ve Suriye, Ebla'daki rakipleriyle ilişkileri aracılığıyla bize Mari'nin bir dizi kral listesini aktaran erken hanedanlık döneminin aksine, Antik Akad hükümdarları tarafından yıkıldıktan sonraki şehir hakkında çok az şey biliyoruz. Sargon'dan Naram-Sin'e kadar eski Akad kontrolünde kalmış ve farklı bir rol oynamamış gibi görünüyor. Henüz Geç Dönemde Mari'de Sargon'un ve Naram-Sin'in heykellerine kültik anlamda saygı gösterilirdi. Eski Akad döneminin sonundan ve Guti

döneminden sadece askeri valilerin bir dizi yazıtı kalmıştır. Bunların sonuncusu olan Apil-kin, Ur kralı Ur-Nammu'nun çağdaşıydı (MÖ 2100 civarı).

Erken Hanedanlık Döneminde gelişen Kuzeybatı Suriye'deki Ebla şehri Naram-Sin hükümdarlığında yerle bir edildi. Böylece özellikle şehir sarayındaki Erken Hanedanlık Dönemine ait büyük bir kil tablet arşivi sayesinde, olağanüstü bir şekilde bilgilendiğimiz bir dönem sona ermiş oldu. Sümer yazı geleneğine olan bağlılıklarına karşın büyük bölümü Sümerce kelime ve hece işaretleriyle Batı Sami dilinde yazılmış metinler, bu bağımsız kültür hakkındaki bilgilerimizi iyileştirirler. 3. binyılın politik ve sosyal yapısı üzerindeki etkileri epey fazla olmalıydı, ama daha fazla araştırılmaları gerekmektedir.

Özellikle merkezi güçlerle olan ilişkileri belirsiz, diğer şehirlerin yöneticileri hakkındaki bildiklerimiz de azdır. Metinler genellikle kronolojik olarak Akad, daha doğrusu Guti döneminin sonuna, yani MÖ 2100 civarına aittir. Kaynaklar farklı şehirlerden toplandığından, şehirlerin gittikçe artan bilinçlenmelerinin de birer kanıtıdır.

4.4. Gudea Hanedanı (2122-2095)

4.4.1. Bir Sümer "Rönesansı"nın Başlangıcı

Akad Krallığının yıkılışından sonra Güney Mezopotamya kökenli bir hükümdar ailesi, kısa bir zaman dilimi için Lagaş devletine yeniden tarihsel bir önem kazandırır. Gudea Hanedanının zamansal açı-

dan düzene konması henüz tamamen sağlamlaşmamış olsa da, olasılıkla (MÖ 2112'den itibaren) kısmen III. Ur Hanedanının kurucusu Ur-Nammu'nun hükümdarlık dönemiyle kesişir. Önem açısından bu listelerde yer alan bazı hanedanlardan hiç kuşkusuz üstün olsa da II. Lagaş Hanedanı adı verilen bu hanedanın Sümer kral listelerinde yer almaması dikkat çekicidir. Gudea basit, herhangi "küçük bir prenslik" değildi; aksine, hiç kuşkusuz, Güney Mezopotamya'da önemli bir etkiye sahip olmuştu.

İlk hükümdarlara ait çok az şey biliyoruz. Gudea'nın karısı Ninalla'nın babası Ur-Baba, devletteki çeşitli tanrılarla ilgili yapı faaliyetleri hakkında bilgi verir. Ur-Baba, politik üstünlüğe sahip olmasa da, diğer bir kızın Ay tanrısının başrahibesi olarak görev yaptığı Ur'da da olasılıkla etkili olmuştur. Daha sonraki iki ardıl –sonuncusu aynı zamanda bu hanedanın doğrulanmış son hükümdarı Namahani– Ur-Baba'nın kızlarıyla evlendiler. Hükümdarlık her zaman babadan oğula geçmiyordu; tahtta hak iddia edenler bu taleplerini hükümdarlık ailesinden biriyle evlenerek de elde edebiliyordu.

4.4.2. *Gudea-Bir Barış Prensligi Mi?*

Hükümdar Gudea'nın yazıtları (MÖ 2122-2102 civarı) öncelikle iki açıdan önemlidir. Metinlerinin bulunmasıyla birlikte –özellikle Fransız arkeolog L. Heuzey tarafından bulunan ve F. Thureau-Dangin'in deşifre ettiği– Sümeroloji, Assurolojinin özerk alt disiplini kabul edildi. Öte yandan bu metinler bize

Sümer kelimelerinin gramerini ve anlamlarını yeniden yapılandırma açısından son derece önemli olan, Sümer dilindeki orijinal yazıtlarla ilgili ilk külliyatı sağladılar.

Ur-Baba'nın damadı Gudea'nın kökeniyle ilgili hiçbir şey bilmiyoruz. Gudea kendini *annesi, babası olmayan* biri olarak tanımlar. Ancak bu iddiayı Lagaş şehrinin eski ana tanrıçası Gatum-dug'la çocukluk ilişkisini vurgulamak için kullanmıştır. Burada tekrar ortaya çıkan, eskiden beri bilindik olan, tanrının çocuğu olma konusudur. Ama Nina-Siraran kökenli Nanşe'nin "annesi" olduğundan da söz eder. Bu tür ifadelerin içerikleri belirsiz kalmıştır. Yine de "isimsiz" kökeninin ona pek zarar vermediği izlenimi yaratır.

Daha sonra ardılı Urgan'da olduğu gibi, Gudea'yla ilgili de Nininimgina adını taşıyan ikinci bir eşin varlığı söz konusudur. Bu eşin, evliliklerin monogram olması koşulunda, varsayıldığı gibi Ninalla'yı izleyip izlemediği günümüzde kanıtlanmamıştır. İçlerinde sadece biri "hüküm süren" kraliçe olarak görülmek istense de, yine de III. Ur hükümdarları aynı zamanda birçok eşe sahipti.

Erken Hanedanlık Döneminde olduğu gibi, Gudea iktidarında üç şehir, Lagaş, Girsu (başkent ve kült merkezi) ve Nina-Siraran devletin kalbini oluşturunuyordu. Eskiden beri küçük devletin deniz limanı olarak görev yapan E-Nin-MAR.KI-Gu'aba adlı yer de önemlidir. Bu üç ana şehir, devletin varsayılan kurucusu Ur-Nanşe zamanından beri gemilerin geçit alayı düzenlediği, "NINA'ya akan

kanal”da yer alıyordu. Bu şehirlerin adlarının yanı sıra, ayrıca bu türde birçok küçük yerleşim yeri bulduk. Bunların arasında “[kişi adlarına ait] köy/mezra” tipleriyle ilgili yer adları da ilk kez yer almıştır. Bu, olasılıkla Antik Akad döneminden sonra “[kişi adına ait] arazi” gibi yer adlarının daima geniş kapsamlı kanıtlandığı gerçeğiyle de bağlantılıdır. Kuşkusuz her ikisi de, belki de yeni toprakların açılmasıyla birlikte, arazi üzerinde gittikçe artan kullanım haklarıyla ilgilidir.

Devlet arazisinin toplam genişliği nüfus sayısı gibi, aynı şekilde belirsizdir; ayrıca her ikisi de kayda değer değişikliklere uğramış olabilir. Gudea dönemi için tahminler 3000 kilometrekare ve 1500 kilometrekare arasında değişir, yani en az 50 x 30 kilometre gibi bir alan söz konusudur. Bu noktada Şulgi iktidarında (2093-2046) faal olan Uru-Şulgi-sipakalama adlı (kelime anlamı “Şehir: Şulgi ülkenin çobanı(dır)”) bir yerleşim merkezinin yeniden inşasıyla ilgili kanıtlar tercih edilmiştir. Bu yeni inşa yaklaşık 40 kilometrekarelik bir arazi parçasına denktir. Ancak devlet arazisi ve etki alanı, ayrımı hâlâ çok zor olsa da, tamamen farklı şeylerdir. Gerçek tabiyetin yanı sıra, başka birçok ilişki düşünülebilir. Bunlar ekonomik ya da kültik ilişkiler içinde yan yana barışçıl şekilde yaşamaktan, salt politik ilişkilere dek uzanırlar. Burada eski ünlü Nippur şehrinin politik-dinsel rolünü hatırlayalım. Bu şehir eskiden beri ‘Sümer’ krallarının meşruiyet merkezi sayılırdı. Ve Enlil tarafından taç giydirilen hükümdarlar Sümer’de belli bir üstünlük elde eder-

lerdi; ancak bunun çabucak bir “krallık birliği”nin kanıtı olarak yorumlanmaması gerekir. Ama Erken Hanedanlık Döneminin yukarıda ana hatlarıyla verilen kaynaklarının da gösterdiği gibi, bir hükümdarın bu “üstünlüğü” –tapınak inşası gibi ortak girişimler için işgücü oluşturmak ya da savaş seferlerine asker toplamak gibi– belli haklarla bağlanmış olmalıydı.

Metinlerine göre Gudea’nın faaliyetlerinin merkezinde devlet tanrıları için inşaatlar, özellikle Enninnu’nun şehri olan Girsu’nun tapınak kompleksinin yeniden inşası yer alıyordu. Antik Doğu’da çok revaçta olan, hükümdarın inşaat sahibi olarak tasvir edilmesi, Gudea’da örnek niteliğinde kendini belli eder. Tanrılar için tapınak inşa etmede, Mezopotamya yaradılış mitolojisinde de ifade edildiği gibi, insan yaşamının anlamı olan “ibadet” tam yerine getirilirdi. Bu nedenle Gudea’nın ünlü resminde “Planlı Mimar” olarak mecazi bir ifade bulunur; edebi belgelerinde bunun simgesi olarak bilgeliğini, yani Devlet Tanrısı Ningirsu için doğru şekilde kutsal bir mekân inşa etme yeteneğini över.

Bu arada bilgelik Antik Doğu’nun tümünde kehanet sanatı gibi teknik, norm anlayışı ve zihin gücünü kapsar; konuyla ilgili tüm Sümer kavramları temelde bütünüyle idrak düşüncesine sıkı sıkıya bağlıdır.

İnşaat sahibinin yanı sıra kendini çoban olarak tasvir etmek, Mezopotamya hükümdarlarının benlik kavramı açısından son derece önemlidir. Gudea, Şehir Tanrısı Ningirsu tarafından Sümer ülkesinin

çobanı tayin edilmiştir ve üstelik (*Şehir Tanrısı Ningirsu'nun değişmez sözleri gereğince yasal (ara uygun olarak)... içeriye atanan çobandır*. Gudea'da ayrıca ilk olarak *yasal (ara uygun çoban ve büyük şeyleri hayata geçirebilen* bilgelik arasında bir bağlantı da bulunur ve bundan somut bir şekilde tapınak inşa etmeye niyetli olduğu anlaşılır. Her iki resim sahneleme tipi olarak, yeni döneme kadar izlenmiştir.

Antik Akad hükümdarlarından tamamen farklı olarak Gudea'da savaşçı girişimlere dair sadece tek bir işaret bulunur. Heykel yazıtında Anşan ve Elam'ı, yani İran bölgesini silahla vurduğunu ve savaş ganimeti (Tanrı) Ningirsu'yu Enninnu tapınağına getirdiğini bildirir. Ama *yukarı ve aşağı denize giden yolu açtığına* dair bildiri, Gudea'nın büsbütün barışçıl olmayan çıkarlarının uygulandığına da işaret edebilir: Burada açıkça söz konusu olan, özellikle diyorit ithalinin yapıldığı Magan'a, yani bugünkü Umman'a dek ticaret yollarının açılması ve bu yolların açık tutulmasıdır. Bunun dışında Gudea'nın yazıtlarında adeta barışçıl bir prens gibi görünmesi, bunun ideolojik nedenleri olduğu şüphesini uyarır. Hükümdar açıkça kendini savaşla övünen seleflerinin politikalarından dışlamaya çalışır. Ama halkını *çayırdaki koyunlar gibi barış içinde dinlendiren* Mezopotamyalı çoban resmi bile daima baskı tehdidi içerir; pastoral hava devlet otoritesine ve devletin baskısına dayanan bir barışı işaret eder.

Lagaş devletinin nüfuzu, diğerleri arasında Ur-Baba'nın bir kızının Ur'a başrahibe olarak atanması şeklinde ortaya çıkar. Ayrıca hükümdar kızlarının

yüksek dinsel görevlere getirilmesi sadece Gudea dönemini izlemez, daha sonra Antik Akad hükümdarlarından bildiğimiz tüm III. Ur Hanedanında bir gelenek olur. Gudea'nın adını taşıyan objelerle dolu buluntu yerinin nispeten geniş dağılımı, kuşkusuz etki alanının büyüklüğünün de bir ifadesidir. Bu tür eşyalar Ur, Adab, Uruk ve Nippur'da bulunmuştur. Gudea güneydeki Eridu'yla da iyi ilişkiler içinde kalmış olabilir. Başka bölgeler, hükümdarın "Planlı Mimar" adıyla bilinen heykelinde çeşitli materyallerin geldiği yerler olarak anılmışlardır:

Sedir dağları olan Amanoslardan 60 arşın ve 50 arşın uzunluğunda sedir (ve) şimşir ağaçlarını aşağı akıttı... (Suriye) Ebla'daki Ur-şu'dan ardıç, büyük çamlar, veçınarlar ve dağ kerestelerini aşağı akıttı... Menu'a bölgesindeki Umanum'dan ve Amurri dağlarındaki Basalla'dan (Cebel Bişri) büyük Na-taşlarını*

RESİM 12: "Planlı Mimar" Gudea

* Su yoluna getirdi anlamında -çn.

aşağı getirdi... Amurit dağlarındaki Tidanium'dan bloklar halinde kaymaktaşı aşağı getirdi... Kimaş dağlarındaki Abullat'ta (Cebel Hamrin) bakır için kazdı... (Körfez'in kuzey kıyısındaki) Meluhha dağlık bölgesinden abanoz... Nir-blok taşları... ve altın içeren toprak getirdi. (Arap yarımadasının güneydoğusundaki ya da Körfez yakınındaki) Gubin'den halub ağaçları getirdi... Ordal nehrinin dağlarındaki (Kerkük) Madga'dan zift, Hahhum' balçığı (ve altın içeren toprak) aşağı getirdi. Barme dağlarında (Kerkük?) gemilere çeşitli Na-taşları doldurdu.

Tamamlayıcı olarak Tilmun'un da (Bahreyn), hükümdarın ticaret ağı içinde olduğunu ekleyelim.

Ama Gudea'nın edebi aktarımında özellikle önemli olan, kült bölgesi kutsal başkent Girsu'daki Enninnu tapınak kompleksinin inşasıydı. Burada hükümdarın özellikle Sümer "yüksek edebiyatı"nın kapsamlı en eski örneği olan tapınak inşasıyla ilgili methiyelerinden söz etmek gerekir. Hükümdarın heykeli üzerindeki kısmen ayrıntılı yazıtlarla birlikte bu metinler de panteonun ve kült uygulamasının kapsamlı şekilde yeniden yapılanmasına izin verirler. Panteonun eski geleneği zirvesinde –Erken Hanedanlık Döneminde olduğu gibi– tanrısal işlevleri genellikle şehir tanrıları olarak görevleriyle bağlantılı olan tanrı çift Ningirsu ve Baba (Ba'u) bulunur. Metinlerde adı geçen diğer tanrıların çokluğunda, başlangıçta özerk olan tanrı halkasının eski geleneği devletin önemli şehirlerini etkileme-

* Adıyaman'ın Samsat ilçesi civarında yer alan eski bölge adı –çn.

ye –Girsu Nippur’a, Lagaş Uruk’a, NINA Eridu’ya yönelmiştir– devam eder. Ama bundan sonra devlet panteonunda tanrıların soyağacıyla ve belli işlevlerin tanrısal yetkisiyle ilgili sorular ön plana çıkar. Yönetici ailelerde ve saraydaki ilişkilerde artık teolojik spekülasyonlar da hüküm sürmeye başlamıştır.

4.4.3. *Mitler –Savaş Tanrısı Ningirsu– Ninurta*

Gudea’nın tapınak inşasıyla ilgili methiyesi Devlet Tanrısı Ningirsu’nun doğumu ve olasılıkla eylemleriyle de ilgili mitolojik bir önsözle başlar. Üzerinde bu metin parçasının çizili olduğu ilk silindir tamamen kaybolmuş olsa da içeriği karşılaştırılabilir olan diğer edebi metinler vardır. Bir tanesi “Gök Nasıl Yaratıldı” başlığını taşır. Metnin kahramanı, Enlil’in Lagaş’ın Devlet Tanrısı Ningirsu’yla çok önceden eşitlenmiş olan oğlu Ninurta’dır. Metnin konusu, tanrının tüm yabancı ülkeleri yendikten sonra zaferle geri dönüşüdür. Tanrının savaş seferini tarihsel olgularla bağlamaya yönelik her girişim salt tahmin gibi görünür. Metnin, örneğin zaferle dönüşte ve ganimetin kutsanmasında bir Sümer kralı aracılığıyla nakledilmiş olduğu kanıtlanamamıştır. Ancak tanrının zaferle geri dönüşü kuşkusuz politik ve propagandist imalar içerir; hatta bu imalar metnin aktarım tarihinin de gösterdiği gibi, savaş ve talan seferlerini mitolojik geleneklerin yardımıyla meşrulaştırmak için yeni Asur krallarına bile hizmet etmiştir. Ninurta’nın geri dönerken arabasına

astığı zafer andaçları ünlüdür ve bunların mitolojik imaları tarih öncesinde kaybolur.

4.4.4. *Mitsel Tarih-“Ninurta ve Taşlar”*

“Gök Nasıl Yaratıldı” Nippur’un edebi geleneğinde çoğu Sümer metninin kaynağı olan Sümer eğitim sistemine aitken, “Ninurta ve Taşlar” adındaki ikinci bir metin olasılıkla Lagaş şehrinin edebi geleneğinden çıkmıştır. Akadcaya da çevrilmiş bu metin, Sümer şiir sanatında belki de en fazla kopya edilmiş eserdi. 16 tablet üzerine yazılmış 728 satırı kapsar, eski Babil döneminden kalma 100’ün üstünde metinsel tanığı vardır ve –Gılgamış Destanı gibi– MÖ 7. yüzyılda yeni Asur Kralı Asurbanipal’in kütüphanesinde mevcuttu.

Mitin öyküsü şöyledir: Kahraman Ninurta “Yassılaştıran” adlı silahından, Gök Tanrısı An’ın ve pantheonun baştanrısı Enlil’in katıldığı bir şenlikte gök ve yerin birleşmesinden “Dağ Öldüren” Asag’ın çıktığını ve daha sonra dağlık arazilerle birleştiğini öğrenir. Bu birleşmeden birçok taş meydana gelmiş ve Asag bu taşların yardımıyla dağlık arazilerdeki hükümdarlıkları kendine almıştır. Çaresiz dağlık arazilerdeki durum umutsuzdur; Ninurta buna öfkelenir, tanrılar bile korku ve dehşete kapılmıştır. Ninurta silahlarıyla gemiye doğru yola çıkar; “Yassılaştıran” silah askeri keşfi üstlenir, ama tanrıyı savaştan önce uyarır. Ninurta bu uyarıyı duymazdan gelir ve ilk önce zafer kazanarak tanrıları korkutur. Asag bunu izleyen saldırıda da sakinliğini korur; “Yassılaştı-

ran” umutsuzdur ve fısıldayarak Ninurta’ya geri dönmesini önerir. Fakat Ninurta onu yine dinlemez ve gerçekten de Asag’a diz çöktürmeyi başarır. Sümer ülkesinin tanrıları (?) Ninurta’yı kutlarlar ve “Yassılaştıran” Ninurta’nın şarkısını övgüyle söyler.

Mitin ikinci bölümü aslında belki de bağımsız kozmogoniyi, dünyanın oluşum hikâyesini içerir. Ninurta yukarıda sözü edilen dağlardaki taşları toplar; böylece Sümer’in önünde yüksek bir duvar gibi duran dağlar oluşur; bu, bir Sümerli alüvyal bölge sakininin doğrudan yükümlü olduğu idrakın tablosudur.

Ninurta bundan sonra şehirleri bir bentle kapatır ve suyu dizginler; artık yıkıcı bir sel olanaksızdır. Böylece tarla ve bahçeciliğin koşullarını yaratır ve bu yolla tanrıları sevindirir. Buna karşın yüce ana tanrıça, oğlu kendisine ilgi göstermediği için uykusuz yatmaktadır. Bu nedenle Ninurta onu ziyaret etmeye karar verir ve ana tanrıçayı “dağların tanrıçası” yaparak ödüllendirir. Bundan sonra doğanın ve uygarlığın tüm alanları gelişir. Ninurta’nın teyzesi olan bir başka tanrıça bu kez, “öldürülmüş kahramanlar” olan taşların “kaderini tayin etmesi” için onu cesaretlendirir; bunun üzerine birileri kutsanır, diğerleri lanetlenir.

Bu taşların arasında son derece sert ve işlemesi zor bir tür olan diyorit (gabbaro) da bulunur. Birçok Gudea heykelinin yapımında kullanılan bu taş olasılıkla bugünkü Umman’ın bulunduğu Magan’daki bir taşocağından getirtiliyordu. Diyorit aslında düşman taşlardan sayılıyordu: Ama Ninurta’nın zaferiyle bu

taşı kullanma olanağı doğunca, diyorit adeta basamak olmuş ve böylece kutsanabilmişti:

Kralım (Ninurta) duygu içinde? Öfkeli, bedeninde? İlahi gibi konuştu – Enlil’in oğlu, kaderini belirledi: ‘Diyorit, savaşımda tarafını değiştirdi! Karşımda (ağır) duman gibi çöktün. Kollarını bana karşı kaldırmadın mı, bana doğru koşmadın mı? Bu yanlış: Sadece efendi kahramandır!’ Çünkü sen (tanrı) Enlil’in oğlu Ninurta’ya (kibirle) şöyle dedin: ‘Benimle kim boy ölçüşebilir?’ (bu yüzden) seni dağlık arazilerin tepesinden aşağı indirecekler. Seni Magan dağlarından getirsinler. Ve sert bronzları deri gibi keseceksin. Sen, kahraman kollarıma kusursuz uyan bir efendisin! Adını sonsuza dek oluşturan ve heykelini sonsuzluk için bitirip onu ışığın gücüyle dolu yer olan Ennin-nu’daki ‘içme suyu yerine’ diken krala, bu (heykel) (onun için) suyun işareti olarak var olsun.

Gudea’nın kendi yazıtlarıyla ilişkisi açıkça bellidir. Daha önce aktardığımız “Planlı Mimar” heykelinde şöyle yazar: [Gudea] diyoriti Magan’ın dağlık arazilerinden getirdi ve ona taş heykel biçimi verdi. (Onu) kralımın evine götürdüm: Onu (heykeli) isim olarak ‘hediyem yaşasın’ diye adlandırdı.” Ve şöyle devam eder: Bu taş heykeli görev olarak verdi. Bu heykel ne değerli madenden ne de lapis lazuliden, biri bu eseri ne bakıra ne kalaya ne bronzla mal etsin. O diyorittendir! İçme suyu yerine dikilsin. Hiç kimse onu zorla parçalayamaz! Heykel, gözlerin Ningirsu’nun gözleri.

“Ninurta ve Taşlar” daha sonra Ninurta’nın muzafer dönüşünü haber veren bir sonsözle biter; in-

sanlar sevinçle bağırır, bir övgü şarkısı söylenir. Kasıtlı bir çift anlamlılık içinde Ninurta'nın yolundan giden ve bunun için "yaşamaya" layık olan, ismi anılmamış bir "kahraman" tanıtılır. Burada söz konusu olan, önce Gudea'ya, ikinci aşamada elbette benzer eylemlerde bulunan diğer hükümdarlara yönelik bir imadır. "Ninurta ve Taşları" böylece Gudea tarafından ithal edilmiş çeşitli materyallerin kökeniyle ilgili yukarıda savunulan tezi doğrular; yani bu ithalat için askeri girişimlerde de bulunması gerekmiştir. O halde Gudea'nın kendisini barışçıl bir prens olarak tasvir etmesine inanmamak için geçerli sebepler vardır. Hükümdarın, örneğin savaştan gurur duyan Akadlar gibi, askeri eylemlerini neredeyse tamamen gizli tutmasının nedeni belirsizdir. Herhalde "eski, iyi zamanlar"la ilgili bir restorasyon telkin etmek ve bilinçli olarak kendini Antik Akad krallığının düşüncesinden çıkarmak istemişti.

RESİM 13: Rahip-prens Gudea'nın diyoritten yapılmış, oturur durumdaki heykeli.

4.4.5. Heykel Kültü ve Ölü Kültü

“Ninurta ve Taşları”nın yanı sıra Gudea’nın B heykeli “Planlı Mimar”da sözü edilen ve hükümdar tarafından fazlaca masraflı şekilde yeni inşa edilen Enninnu tapınağında bulunan “içme suyu yeri” eskiden beri Lagaş devletinin ölmüş hükümdarlarının ve ‘soyluların’ ululandığı yerdir. Tasvirlerinin orada bulunduğu açıktır. Gudea, heykelinin dikildiği zamanda henüz hayatta olduğu için, bundan ölü kültürünün ve heykel kültürünün birbiriyle sıkı bir ilişkisi olduğu sonucu çıkar. Mezopotamya anlayışına göre bir heykel –ağız açma ya da ağız yıkama gibi– çeşitli ritüellerle ve ad verme ritüeliyle bağımsız bir varlık haline getirilirdi. Heykel, tasvir edilmiş kişinin ölümünden sonra –kendini yeraltı dünyasında kıt kanaat geçindiren– ruhunun yanı sıra ölünün “yaşamaya devam eden” parçasıydı. Bu nedenle heykeller ölü kültüne de aitlerdi. Bu heykel kültü kuşkusuz aynı şekilde Gudea’da da doğrulanan, ölümden sonraki tanrılaştırmanın kökü sayılır. Öldükten sonra tanrılaştırılmış Gudea’ya kurban adanmış olduğu çok sayıdaki kurban listelerinde kanıtlanmıştır.

4.4.6. Gudea’dan Sonra

Gudea’nın toplamda sadece çok kısa hüküm sürmüş ardılları hakkında çok az şey biliyoruz. Oğlu (II.) Ur-Ningirsu da aynı şekilde Girsu’daki Enninnu tapınağını inşa ettirdiğini ileri sürmüş ve *meselelerin yoluna konduğu* ana kapıda, Tanrıça Nanşe için bir tapınak yaptırmıştır. Gudea’nın baldızının

kocası Urgan'a göre hanedanın son hükümdarı, daha yeni araştırmaların kaynaklarda adı geçen ve yaklaşık olarak eşzamanlı hüküm süren (Ummalı?) Namhani'den ayrı tutmak istedikleri, kanunnamenin önsözünde Ur-Nammu olarak anılan Nammahni'dir. Nammahni de Ur-Baba'nın bir kızıyla, bununla birlikte Gudea'nın baldızlarından biriyle evliydi. Buna göre hükümdarın meşruiyeti babasoylu, yani babadan oğula değil, Ur-Baba'nın kızı üzerinden kan akrabalığıyla gerçekleşmiştir.

4.4.7. Utuhegal-Ülkenin “Kurtarıcısı”

Sümer kral listelerine göre II. Uruk olarak adlandırılan hanedan yaklaşık olarak Gudea'nın hükümdarlığıyla eşzamanlıdır. İlk hükümdarları hakkında çok az şey biliniyor. Buna karşın Utuhegal Gutileri nihai olarak yenme liyakatını göstermiştir. Ancak daha sonraki bir yazı aracılığıyla öğrendiğimiz uzun metinde, Enlil'in ona ülkede kötülük yayan, eşleri ve çocukları kaçıran *dağların yılanı* Gutium'u kovmakla görevlendirdiğini anlatır. Hükümdar Savaş Tanrıçası İştâr-İnanna'dan yardım ister ve Dicle'de Guti prensi Tirigan'a karşı savaşmak üzere hazırlanır. Onu sadece ülkeyi işgal etmekle değil, ayrıca kuzeydeki yolları (yani ticareti) bloke etmek ve güneyin suyunu çalmakla suçlar. Utuhegal'in tanrılaştırılmış kahraman *Tanrıça Nin-suna'nın oğlu* Gılgamış tarafından desteklendiğinden de söz edilir. Hükümdar komşu Uruk ve Kullab şehirlerinin müttefiklik güvencesiyle İturgal kanalındaki nagsu'dan çıkarak Karkar üzerinden

Adam şehrine yürümüştür. Tirigan orada kaçmaya çalışmıştır, ama Utuhegal onu ve ailesini esir almıştır: *Böylece krallığı Sümer'e geri getirdi.* Utuhegal ayrıca Lagaş'ı adı anılmamış "Urlu adam"ın taleplerine karşı savunduğunu iddia eder. Kendisinin çok sık kullandığı "dünyanın dört bucağının kralı" payesi özgüvenine tanıklık eder ve aslında Nippur'daki Enlil rahiplerinin desteğini almış olması da mümkündür.

Ancak Utuhegal'in hükümdarlığı kısa sürmüştür; yedi yıl sonra eski generali Ur-Nammu tarafından gücü elinden alınmıştır.

4.5. III. Ur Krallığı (2112-2004)

4.5.1. Sümer "Rönesansı"

Son 110 yıl boyunca III. Ur Hanedanına ait beş kralının hüküm sürdüğü ikinci binyıl, Mezopotamya tarihinin en iyi belgelenmiş periyodlarından biridir. Burada kaynak olarak tanımlanabilecekler sadece bu dönemin devlet yönetimine ait (yazışmalar dahil) on binlerce belge ve çok sayıda adak yazıtları değildir. Adak yazıtlarının yanı sıra Ur-Nammu kanunlarına ait satış ve borç belgelerine ve dava protokollerine dek kapsamlı hukuksal bir edebiyat buluruz. Ayrıca yıl adları üzerinden belgeleri ve tarihsel olayları kronolojik bir düzene sokabiliriz. Yönetimdeki ve kâtiplikteli reformlar (ölçülerde ve krallık takvimlerinde) sadece geniş çaplı bir standartlaşmaya değil, edebi bir geleneğin biçimlenmesine de neden olmuştur. Bu dönemden methiyeler,

destanlar, dualar ve atasözleri aktarılmıştır ve daha sonraki okul geleneğine geçmiş zengin edebiyata ait metinler birçokları için bu dönemden bilinen ilk örneklerdir. Özellikle methiye türleri, daha doğrusu henüz Gudea dönemindeki öncülerin sahip olduğu tahmin edilen methiyeler, bu dönemde ilk meyvelerini vermiştir. Tüm bu metinler tekrar Sümerce yazılmıştır ki bunda kuşkusuz politik bir amaç da ifade edilmiştir. Tarihi araştırmanın bu dönemi “Sümer Rönesansı” olarak tanımlaması boşuna değildir. Sümercenin bu dönemde günlük konuşma dili olarak ne kadar yaygın olduğu, öte yandan Akadcaya ya da bunun karışık biçimlerine nerede üstün geldiği belki de hiçbir zaman kesin olarak açıklanamayacaktır.

4.5.2. *Ur-Nammu-Yeni Politika (2112-2004)*

Ur-Nammu’nun kökeni belirsizdir ve Utuhegal’in bir erkek kardeşi olup olmadığı üzerinde düşünülmüştür. Annesi ve ailesi olasılıkla Ur-Nammu’nun Utuhegal Hükümdarlığında general olarak kariyerine başladığı, Ur yakınlarında küçük bir şehir olan Eşşu’dan geliyordu. Lagaş’taki Gudea Hanedanıyla III. Ur Hanedanının ilk dönemleri arasındaki zamansal kesişme olasıdır. Yine aynı şekilde Umma’nın aynı dönemde hüküm süren ve Lagaş-Girsu’nun eski rakipleri olan birkaç hükümdarı Guti krallarını derebeyleri olarak tanımışlardı. Umma ve Lagaş-Girsu (Uruk ve Ur) arasındaki sınır, yine tekrar Babil’in, daha doğrusu “Sümer ve Akad”ın kuzey ve güney yarısı arasındaki sınır olarak da görünür.

Ur-Nammu'nun 18 yıllık hükümdarlık dönemi sırasında geçen bazı olayların kronolojik düzenlenmesi tam olarak sağlanmamıştır. Hatta Ur-Nammu belki de –bölüm başında da belirtildiği gibi– önce-leri adı anılmamış “Urlu bir adamı” Lagaş bölgesinden kovduğunu iddia eden Utuhegal'in yönetimi altındaydı. Ur-Nammu'nun da tek başına ya da ilk önce Utuhegal'le birlikte –ki buna dair ipuçları vardır– Gutilere ve Elamlara karşı savaşmış savaşmadığı belli değildir. Ur-Nammu Ur'daki kutsal bölgede bir duvarın yanı sıra ülkenin eski şehirlerinde tapınaklar inşa ettirmiştir. Bir kızının Ur'daki Ay tanrısının başrahibeliğine atanması, kuşkusuz onun taç giymesiyle bağlantılıdır. Taç giyme törenlerinden sonra bunu herhalde Ur-Nammu'nun Nippur'a yaptığı tören alayı izlemiş ve adadığı kurbanların karşılığı olarak Tanrı Enlil, kralı kutsanmıştır. Bunun üzerine Ur-Nammu unvanına *Sümer ve Akad Kralını* ekledi. Olasılıkla Utuhegal'i yendikten sonra, oğullarından birini Uruk şehrindeki Tanrıça İnanna'nın Enrahiplerinden biri yaptı. Böylece krallığın iki önemli şehri olan Ur ve Uruk rahiplerini aile bağları aracılığıyla kendine bağlamış oldu.

Ur-Nammu'nun Ur'da Ay Tanrısı Nanna adına inşa ettirdiği Temen-ni-gru tapınak kompleksi oldukça önemliydi. Ziggurat adı verilen tapınak kulelerini Eridu'da, daha sonra da Uruk ve Nippur'da, inşa ettirdi. Son derece masraflı bu yapılar kültik ve politik bir programın bileşenleridir: Mezopotamya'nın iç düzlüklerinde çok uzaklardan görülebilen tapınak

kuleleri, hüküm süren gücün büyüklüğüne ve dinsel kökene etkileyici şekilde tanıklık ederler.

Ur-Nammu'nun *yolu aşağıdan yukarıya düzene soktuğu*, olasılıkla çok erken hükümdarlık yıllarında öne çıkan bir olay olarak kaydedilmiştir. Ur-Nammu kanunlarında ve diğer kaynaklarda da belirtildiği gibi, burada ülkenin doyumluğuyla ilgili bir bağ olduğu bellidir. Bu ifade, kuşkusuz, tüccarların ve seyyahların korunmasına, bakımına ve barınmasına hizmet eden kervansarayların kurulmasının yanı sıra, ticaret amaçlı denizyolu güzergâhlarının açılmasıyla da ilgilidir. Ayrıca Magan'la (Umman) ticaretin yeniden oluşturulmasıyla ilgili bildiri de bu konuya aittir.

Ur-Nammu özellikle altyapıyla verimli yol ve kanal ağlarının geliştirilmesine ağırlık vermişti. Bu arada başkent Ur bölgesindeki kanalların yanı sıra, ülke genelinde önemli olan İturungal ve Nannagugal kanalları farklı bir rol oynuyordu. Ayrıca Nannagugal başkent eyaletini Lagaş-Girsu eyaletinden ayıran sınır olarak görülmüş olabilir. Bu kanalın yapımı kuşkusuz o bölgedeki 12 kilometrekareden büyük bir bataklık alanın kurutulmasıyla ilgiliydi. III. Ur hükümdarlarının ülkenin altyapısına, özellikle kuzeydeki ve kuzeydoğudaki bölgelerle de ilişki içinde kalmaya verdikleri önem, kervansaraylar ya da "yol istasyonları"yla ilgili sahip olduğumuz bilgilerin altını çiziyor. Bunlar, önemli memurların yolculukları için konaklama, birlikler ya da önemli nakliyatlar için dinlenme tesisi olarak hizmet veriyorlardı; ayrıca sazlık kamışı ya da ahşap gibi hammaddelerin

nakliyesi için ticari istasyon görevi görüyorlardı ve sulama ya da hasat gibi tarım işleri bu birimler tarafından düzenleniyordu. Bunun dışında, çalınmış koyun, sığır, katil, hırsız ve asker kaçaklarının aranması için taban oluşturmuyorlardı.

İşlevsel yasalar bugün olduğu gibi, o dönemde de bir devletin altyapısına aitti. Daha önce sözü edilen ‘Ur-Nammu kanunları’ bu bağlamda çok önemlidir. Yazınsal tarih açısından geleneksel adak yazıtlarından, hatta Uru-inimgina’nın konu olarak yakın restorasyon emirnamelerinden ya da Hammurabi’nin eski Babil kanunlarından açıkça farklıdır. Ur-Nammu metinde öncelikle özel kullanım yetkisinin kısıtlanması, baskı altındaki bölgelerin kurtarılması, ölçü ve ağırlık birimlerinde standartlaştırma, su ve kara trafiğinin iyileştirilmesi, zenginlerin nüfuzlarının kısıtlanması, ordunun kontrolünün sağlanması gibi politik düzeni sağlayan önlemler aldığından söz eder. Esas yasalar cinayet, kölelik, aile içi ve cinsel suçların yanı sıra, bedensel yaralama ve mala karşı işlenen suçlar gibi, belli cezai eylemlerin hukuki sonuçlarını tanımlar.

Ur-Nammu’nun ülkede adaletin ve yasal güvenliğin düzene konmasına verdiği önem, ayrıca yıl adlarındaki ve diğer yazıtlardaki çok sayıda ipuçlarında kendini yansıtır. Örneğin “Ur-Nammu C” kral methiyesinde şöyle der: *Söylediğim hukuki kararlar tüm Sümer’de aynı yolla benimsenecek. Ayağımı hırsızların ve zorbaların ensesine koydum. Elimi yılanlar gibi suçlulara uzattım, onları ezdim. Kaçaklara karşı önlem aldım. Yeniden eğitilmelerini sağladım: (Böylece) ülkede*

adaleti aydınlattım. Ya da özet olarak: Adaleti anlaşılr kıldım; kötülüğün peşine düştüm.”

Ur-Nammu’daki ve ardılı Şulgi’deki adaletle ilgili sorumluluk, “çobanın bilgeliği” düşüncesine sıkı şekilde bağlıdır. Bu söz tapınak inşa eden kimliğiyle Gudea’da öncelikli olarak faaliyetleriyle birleşmişti. Ama Ur-Nammu da tanrılardan ölçü cetveli ve ölçüm ipi armağan almıştır. İnşaat işçiliğinin eski işaretleri olan Latince *regula* ve *norma* sözcükleriyle ilgili bugünkü “Regel” ve “Norm” sözcüklerimizde hukuk alanıyla bağlantı oluşturan ve sonuçta inşaat sahibi hükümdar düşüncesine geri giden Antik Doğu’nun norm oluşturma kavramı hâlâ korunmaktadır. Hükümdarların “inşaat sahibi” ve “çoban” olarak tasvir edildiği resimde, kuşkusuz sadece hükümdarca bilgeliğin ağırlık merkezleri ya da ideal tipleri söz konusudur.

Ur-Nammu’nun diğer faaliyetleri burada sadece aşağıdaki toplu bakış açısıyla sıralanabilir: Tanrıça Ninlil için bir araba yaptırmış, Ur’da Nin-suna tapınağını inşa ettirmiş, Nippur’daki Enlil tapınağında çalışmış ve olasılıkla yaşamının sonlarına doğru Ur’daki duvarın yeniden inşasına başlamış, ancak ‘Ur-Nammu’nun Ölümü’ adlı şiirdeki ifadelere göre, bitirmeye ömrü yetmemiştir.

Hükümdarlığının sonlarına doğru Ur-Nammu’nun karşısına Kutik-İnşuşinak (Puzur-İnşuşinak olarak da okunur) liderliğindeki Elamlarda ezeli düşman Gutilerle bağlantılı güçlü rakipler çıktı. Sümer iç bölgelerinin kuzeydoğusuna çıkılan savaş seferlerini anlatan yazıtlardan ikisi bu konuy-

la ilgilidir. 'Ur-Nammu'nun Ölümü' adlı metinde de belirtildiği gibi, kralın ölümünün bu savaş seferlerinden biriyle, hatta belki de Gutilerin eliyle gerçekleştiği inandırıcı görünmektedir. Ur-Nammu'nun bu beklenmedik ölümü –yukarıda belirtilen Urukagina'nın yenilgisinde olduğu gibi– Mezopotamya kavrayışı için bir sorun oluşturdu.

Buna göre yeraltı dünyasındaki ölü kral kendi kendine konuşurken şöyle yakınmıştır:

Tüm bu (dindarca ve hatırı sayılır) eylemleri yaptığım, tanrılara gerçekten hizmet ettiğim ve onlara bir yuva kurduğum, büyük tanrıların zenginliğini aydınlattığım halde - hazineleri bitkilerle ve mücevherlerle kaplı yatakların üzerine yığdığım halde, hiçbir tanrı benden yana olmadı, kalbimi yatıştırmadı!... Günlük görevlerimdeki çabalarım karşılığına ne elde ettim? Günleri (de) geceleri uykusuz hizmet ederek geçirdim!

Ur-Nammu'nun kötü kaderi nedeniyle tanrılar arasında bile şaşkınlık hüküm sürer ve Tanrıça İnanna öfkelenir. Ölü Ur-Nammu'nun adını, hükümdarlığını ve eylemlerini daha uzun yaşatmak için çözüm olarak geriye sadece kaderinin yeniden belirlenmesi kalır.

Yani Ur-Nammu toplamda geniş yelpazeli hükümet programını yürürlüğe koyarak, oğlu ve ardılı Şulgi'nin parlak geçecek hükümdarlığı için bir temel oluşturmuştur.

RESİM 14: Ur'daki Ur-Nammu'nun tapınak kulesinden (Ziggurat) bir görüntü

RESİM 15: Ur-Nammu'nun steli (kesiti); kralın ölçü ipi ve çubukla ödüllendirilmesi

4.5.3. Şulgi-“Büyük Krallığın” Gücü ve İhtişamı (2093-2046)

Ur-Nammu'nun zamansız ölümünden sonra oğlu Şulgi iktidarı devraldığında, onunla birlikte Antik Mezopotamya tarihinin 48 yıl sürecek parlak dönemlerinden biri başlamış oldu. Bu hükümdardan, birçok durumda hüküm sürdüğü yıllara ait tarihsel olayların düzenlenmesini sağlayan iki tarih listesi kalmıştır. Ancak adak yazıtları kronolojiye yönelik çok az ipucu sunar; burada kaba kronolojik

bir düzen oluşturmaya yardımcı olan, tıpkı Naram-Sin'de olduğu gibi, özellikle tanrı sıfatları olan ya da olmayan yazı türleridir. İsimden önce konan tanrı sıfatı, adı taşıyanı tanrı olarak karakterize eder. Günü-mümüzde bu, sanki kral hükümdarlığının 12. (en geç 20.) yılında bu yazıyı adapte etmiş ve böylece resmi olarak “tanrılaşmış” gibi görünür. Daha sonra, hükümdarlığının en geç 27. yılında, unvanına sıfat olarak bir de *dünyanın dört bucağının kralını* eklemiştir.

Şulgi henüz taç giymeden önce Gutilerle savaşa girmiş olmalıydı. Bu arada babasının intikamını almakla ilgili gerekçenin önemli bir rol oynamış olması akla uygundur. Nippur'daki taç giyme ve atanma töreni savaş meydanından döndükten sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

Şulgi'nin faaliyetleriyle ilgili bilgiler, burada yalnızca bir özetini çıkartabileceğimiz kadar çoktur. Hükümdarlık döneminin ikinci yarısındaki, yani kral olarak 23. yılından sonraki askeri girişimleriyle ilgili bilgilerin ön plana çıktığını vurgulamak gerekir; bu, kuşkusuz, krallığın büyüyen bir tehlike altında olduğunun işaretidir.

Yapı faaliyetleri Şulgi, hükümdarlık döneminin başlangıcında olasılıkla Guti ve Elam koalisyonuyla yapılan savaşlarda hasar almış olan ve daha sonra tekrar yıktırdığı Der şehrinin yeniden inşasından söz eder. Eski kült merkezi Nippur'da Ninurta, İnanna ve diğer tanrılar için kutsal mekânlar yaptırdı; Kutha'da Yeraltı Tanrısı Nergal için inşaat faa-

* Bugünkü Irak'ta Tell İbrahim adlı şehir –çn.

liyetleri yürüttü ve oradaki yerel iblisleri tanımladı. Girsu'da da eski Enninnu tapınağında çalışmalar yürütüp aynı zamanda Diyala bölgesinde de aktif oldu. Güneybatı İran'daki Susa'da Ana Tanrıça Ninhursag ve Şehir Tanrısı, *Susa'nın Efendisi* Nin-Şuşinak için tapınaklar yaptırdı. Yine tanrılara saygı için su bentleri de yapıldı.

Buna karşın Ur'daki kraliyet sarayının ve bir buz deposunun (!) yapı tarzı daha çok dindışı görünür. Krallığın 37. yılında yaptırdığı *ülke duvarı*, krallığı bir Amurri kabilesi olan Tidnu(m) göçebelerine karşı koruma amaçlıydı. Şulgi henüz inşaat aşamasında bu kabilenin saldırılarını geri püskürtmek zorunda kalmıştır.

Tapınağın donanımı da tüm Sümer hükümdarları için önemli bir konuydu ve Şulgi de bu faaliyetlerle ilgili birçok bilgi bırakmıştır. Birçok tanrının heykeli tapınaklarına, örneğin Ay Tanrısı Nanna'ninkini Ur'da yer alan *sağ rıhtıma* ve Nippur'daki tapınağına, Der şehrindeki yerel Tanrı İştar'ın heykeli tapınağına geri götürüldü ve Tanrı Numuşda Kazallu'daki tapınağına yerleştirildi; yine Ningirsu'nun bir heykeli Lagaş'ta yeniden inşa edilen kutsal mekân Bagara'ya, Ana Tanrıça Ninhursag'ın heykeliyse Ur yakınlarındaki kutsal mekânına kondu. Kendi heykellerini de –eski bir geleneği izleyerek– çeşitli tanrıların tapınaklarına adadı. Ayrıca Enlil için verilen lapis lazuli taht, yataklar, altın küpeler, inciler, topuz başları, silindir mühürler, kaplar ve çanaklar gibi değerli kült eşyalar adak armağanı olarak çeşitli tanrılara sunuldu.

Altyapı Şulgi de krallığının altyapısı için çaba gösterdi. Hükümdarlığının 6. yılında Nippur'un yollarını onardı; bir methiyesinde Nippur ve Ur arasındaki (yaklaşık 200 kilometre) uzaklığın artık bir günde aşılabileceğinden söz etti, ancak bu pek inandırıcı değildi.

21. yıl adı şöyle der: *Yıl: Tanrı Enlil'in büyük toprak yöneticisi Tanrı Ninurta, Enlil ve Ninlil tapınaklarında bir kehanet kararı verdi, Ur Kralı Şulgi bunun üzerine Enlil ve Ninlil tapınaklarının tarlalarını, (yönetim) hesaplarını ve geçim tarlalarını düzene soktu.* Bu ifadelerin tam anlamı ne olursa olsun, arka planı diğerlerinin arasında büyük bir bürokrasinin yaratılmasında, kâtip okullarının kurulmasında, krallık takvimi adı verilen takvimin kullanılmasında ve ağırlıkla ölçü birimlerinin standartlaştırılmasında ifadesini bulan, hükümdarın daha önce kanıtlanmış vergi, yönetim ve yazı reformlarını da oluşturur kuşkusuz. Şulgi, hükümdarlığının 38. yılında, eski kutsal şehir Nippur yakınlarındaki bugünkü modern Tell Durayhim'in bulunduğu Puzur-Dagan'da bir ağıl kurdu. Burada bulunan sayısız belgedeki kanıtlara göre, bu ağıldan yılda ortalama 60.000 hayvan çıkıyordu. Buradan çıkan on binlerce belge, III. Ur Krallığının ekonomik sistemi için önemli bir kaynak oluşturuyor.

Krallığın politik örgütlenmesi Orta ve Güney Mezopotamya kısmen Erken Hanedanlığın küçük devletlerine benzeyen eyaletlerle bölünmüş krallığın merkezini oluşturuyordu. Önceki prenslere kalan sadece kısıtlı bir özerklikti ve kendilerini ge-

nellikle “kralın hizmetkârı” olarak tanımlıyorlardı. Tapınak ve kanal inşaatları gibi yerel kült gelenekleri de onlar tarafından sürdürüldü ve aynı şekilde eyaletlerin en yüksek hâkimi olarak kaldılar. Bu prenslerin yanı sıra, Antik Akad dönemindeki gibi, kişisel sadakatleriyle ya da aile bağlarıyla krala bağlı generaller de nüfuza sahipti.

Merkezi devlet de tekrar bölüşüm sisteminin belli oranda merkezileşmesini gerektiriyordu. Merkezi bir yönetimin giderleri ancak ihalelerle, harç ve vergilerle kapatılabiliyordu. Buna yönelik kurulan sistem –Sümerce bala-sistemi kelimesiyle tanımlanır– her eyaletin merkezi noktalarda yönetilen ve tekrar bölüştürülen belli katkılarda bulunmasına dayanıyordu. Kaynaklar her eyaletin belli ürünlerin üretilmesine yönelik uzmanlaştırıldığını ortaya koyar. Buna göre, örneğin Lagaş tahıl eyaleti, Umma’ysa zanaat işçiliğinin merkezi olarak işlev görüyordu. Tell Durayhim’deki sözü edilen ağılla ilgili sayısız belgeden anlaşıldığına göre, her eyalet yılın çeşitli dönemlerinde ihtiyaçları karşılamak üzere, özellikle Nippur, Ur ve Uruk’taki tapınaklara hayvan göndermişti. Bunun eski geleneklerle uyum içinde olması elbette mümkündür, ama III. Ur Döneminde bu gelenekler sistem haline gelmişti kuşkusuz ve böylelikle krallık birliğinin güçlenmesi düşüncesine hizmet ediyordu. Eyaletlerden gelen gelirlerin bu paylaşımı, kraliyet saltanat giderlerinin bir parçasıydı.

Merkezin dışında kalan ve krallığın taşrası denilen bölgeler –özellikle Zagros eteklerindeki yağmur

suyu tarımı yapılan yerler- devlet bütçesine başka bir vergi biçimiyle, yani “toprak vergisi/haracı” aracılığıyla katkıda bulunuyorlardı. Bu vergilerin miktarı için katı yasalar mevcuttu; bunları toplamak ağırlıklı olarak askeri personelin göreviydi. Bu bölgeler tamamen krallık bölgesi sayılırken, onlara bitişik bölgeler kısmen özerkti. Ama krallığın güç olarak en büyük yayılma içinde olduğu zamanda, sözleşme içeren anlaşmalar aracılığıyla devlet bütçesine önemli ölçüde katlı sağlamışlardır.

Şulgi'nin savaş seferleri Daha önce de sözü edildiği gibi, savaş seferleriyle ilgili anlatılar, Şulgi'nin hükümdarlığının ikinci yarısında artar. İlk seferlerinden biri onu ayaklanan Der şehrine yöneltmiş ve bunun için Ur sakinlerini mızrak taşıyıcı olarak toplamıştı. Şulgi, hükümdarlığının 20. yılında yeniden fethettiği Der şehrini methiyelerinden birinde şöyle tanımlar: *Dehşetimin dalgaları Diyala kıyılarına, Taban kıyılarına indi... İsyankâr ülkeye geldiğimde (birlikler) temelin tuğlalarını söktüler; yere yıktığım şehir yeniden yapılmasın; evet, yıktığım evler harabe tepelerden sayılsın, Der'i (şehri) – tüm düşman birliklerini orada (cesetler şeklinde) bıraktım!*

Şulgi, Diyala kıyılarına güvenlik için, Şulgi-Nanna ve İşim-Şulgi adında, iki kale inşa etti.

Kuzey ve doğudaki seferler neredeyse her yıl düzenli yapıldı. Hükümdarlığının 33. yılında yaklaşık olarak İran'ın orta bölgelerinde yer alan Anşan'ın yıkımından söz eder; bu, diplomatik nedenlerle kızlarından birini oradaki valiye eş olarak verdikten sadece üç yıl sonra gerçekleşmiştir.

Kraliyet ailesi ve evlilik politikası Uzun hükümdarlık döneminde sadece Şulgi'nin "hükmeden kraliçe" görevini birbiri ardına sürdüren üç asli eşi olmuştu. Hem onunla hem de ardıllarıyla ilgili –yüksek sınıftan olsalar bile– konumları yine de kraliçenin altında olan başka kadınların varlığı kanıtlanmıştır. Kraliyet kadınlarının sorumluluk alanı külle ilgiliydi, ama büyük ekonomik kurumların yönetiminde de yer almışlardı.

III. Ur krallarının birçok prens ve prensesi, resmi bir rol üstlenme bilincine sahipti. Oğullar askeri hiyerarşide genellikle general (Şagina) konumunu alırken, kızlar politik amaca uygunluğun bakış açısı altında, ülke içinde ve dışında evlendirilirlerdi bu, henüz son kral İbbi-Sin hükümdarlığında kanıtlanmış olan bir uygulamadır. Örneğin Şulgi'nin kızlarından biri, Orta İran'ın Marhaşi kralıyla evlenmişti; bir diğeri daha doğudaki Anşan'ın hükümdarına, üçüncüsüyse Körfez'in İran kıyısında yer alan Başım prensine eş verilmişti. Bu tür evlilik diplomasisinin önemi, Şulgi'nin ilk eşinin ve ardılı Amar-Sin'in annesi Taram-Uram'ın da Orta Fırat kökenli olduğunu gösterir; hüküm süren üçüncü kraliçeyse Diyala nehri yakınlarından gelmişti. Bu, III. Ur hükümdarlarının evliliklerinin de diplomatik hesaplara göre gerçekleşebildiğine işaret eder.

Entrikalar Şulgi'nin başveziri Aradmu'ya yazdığı bir mektup, günlük yaşama ve olası politik entrikalara bakış sağlar. Şulgi şöyle yazar: *Gönderdiğin kişi senin astın olamaz! Senin elinle (yine de) hiçbir emir almıyor! Nasıl oluyor da yaptığı şeyden haberin olmuyor?*

Şulgi, bir mektubunda emirlerini dikkate almayan komutanı Apilaşa'dan yakındığı için Aradmu'yu suçladıktan sonra devam eder:

*'Büyükler' görevlerini bilirler! Meydan savaşları-
mın gürültüsü tüm ülkeleri doldurur. Güçlü kolum,
kahraman kolum onları devirir. Fırtınam ülkenin üze-
rine çöker. Komutanım Apilaşa'ya ulaşana kadar boz-
kırdı bir savaş hattı kur ve savaş alanında yenilgiyi
önle. Uyanık ol, onu göz hapsinde tutmalısın! (Bunu)
sana emrettim! Neden benim (dediğim) gibi davran-
mıyorsun? Komutanım kendini benim konumuma
yükseltmeseydi, ihtişamlı bir örtüyle kaplı tahta çök-
meseydi, ayağını altın bir tabureye uzatmasaydı, vali-
leri valilik görevinden, subayları subaylık görevinden
kendi yetkisiyle uzaklaştırmasaydı, hiç kimseyi yok
etmese ya da kör etmeseydi, seçimini başka insanlar
üzerine yapmasaydı, ülkeyi nasıl düzene sokabilirdi!
-Beni seviyorsan, kalbin hiçbir şekilde kırılmasın.
Kendini yükselttin- (ama) Birliklerini tanıımıyorsun!
İnsanları ve gücümü tanımayı öğren!*

Şulgi'nin ölümü ve "Göksel yolculuğu" Hükümdar, iktidarının 48. yılının ikinci ayının on birinci gününde öldü ve hüküm süren Kraliçe Sulgi-simti de ondan daha uzun ömürlü olamadı; hatta belki de onunla birlikte gömüldü. Bir gün sonra hükümdarın (tanrılaştırılmış) tahtı için kurbanlar verildi. Burada vurgulanan, ölen kişiye bireysel anlamda gösterilen kültik saygıdan çok, tahtla ve onun hükümdarlık uygulamalarıyla ilgili olan krallık görevinin kutsanmasıdır. Bir belge, tıpkı daha sonra İşbi-Erra tarafından da kanıtlandığı gibi, Şulgi'nin 'göksel yolculuğu'ndan söz eder. Burada, Şulgi göğe yük-

sel(!)diğinde kölelerin(?) serbest bırakıldığı (?) anlatılır. Göksel yolculuk, açıkça her iki kralın ölümüyle ilgilidir. Şulgi'nin hükümdarlığının 20. yılından sonra adını tanrı sıfatıyla yazdırarak tanrılaştırıldığından ve daha sonra ardıllarının bu uygulamayı devraldığından daha önce söz etmiştik. Bu en iyi iki geleneğin karışımı olarak, yani daha önce Gudea'da tanımlanan eski heykel kültü ve Naram-Sin'in kişisel liyakati nedeniyle yaşarken tanrısallaştırılmasıyla anlaşılır. Ama Şulgi bir adım daha ileri gider. Methiyelerinden birinde kendinden şöyle söz eder: *Ben çobanım; dualarda beni bir gök yıldızı olarak ululayın.* Babası Ur-Nammu da kendini bir yıldızla özdeşleştirir. Bundan sonra Enheduanna tarafından derlenmiş tapınak ilahilerine Ur'da *Göksel Şulgiye* adanmış Ehursanga adlı kutsal mekân da eklenir. Hükümdarın olasılıkla herhangi bir ritüel biçiminde gerçekleşmiş "göksel yolculuğu," onun "gerçek" tanrılara ait olduğunu dışavurur. Daha yeni Babil astronomisi aslında *Şulgi'nin bir yıldızını* tanır. Benzer kavramlara iki binyıldan fazla bir zaman sonra, örneğin İmparator Augustus'un ölümüyle ilişkili olarak rastlanır.

4.5.4 Babasının İzinden Yürüyen Amar-Sin (2046-2039)

Şulgi'nin ilk eşi Taram-Uram'dan olma Amar-Sin, sadece dokuz yıl hüküm sürebildi. Başlangıçtan itibaren kendini babasının kültik ululanmasına vakfetti. Daha sonraki gelenekte neden uğursuz

hükümdar olarak hatırlandığına dair sadece yorumlarda bulunabiliriz. Eski Babil'e ait yazınsal metinler, Eridu'daki Enki tapınağının inşası için uygun bir işaret elde etmekle ilgili boş çabasını anlatıyor. Daha yeni kehanetler, erken ölümünü ayağındaki bir enfeksiyona bağlıyor. Hükümdarlığı döneminde yaşanan bir isyanı da sadece daha sonraki kaynaklardan biliyoruz.

Amar-Sin'in politik açıdan son derece aktif olduğu kuşkusuz kanıtlanmıştır. Ekonominin yönetimini birkaç kez modernize etmiş, özellikle takvim sistemine standart getirmeye devam etmiş görünür. Tahta çıkmasından hemen sonra Nippur'da Tanrı Enlil, Ninlil ve Ninurta için 22 mina* (yarım kilo) altın armağan etti, bu nedenle daha sonra yazıtlarında *Enlil tapınağının hâmisi* unvanını da aldı. Dört ya da beş başrahibeyi devletin başlıca kutsal mekânlarına atadı ve Eridu, Nippur, Ur ve Uruk'ta önemli kutsal mekânlar inşa etmeye devam etti. Hükümdarlığının henüz ikinci yılında kuzeydeki Ur-bilum'a (bugünkü Erbil) doğru sefere çıktı ve bu şehri yıktı. Daha sonraki yıllarda daha kuzeye, Şaşura'ya (ya da bugünkü İran'da Urmiye gölünün güneyinde kalan Şemşara) kadar ilerledi. Bu savaş seferlerinden elde edilen ganimetler hakkındaki haberler özellikle hüküm sürdüğü döneme ait çok sayıda belgede yer alır.

* Eski Sümer'de yarım kiloluk ölçü birimi –çn.

4.5.5. Şu-Sîn (Şu-Suen)-Otokraside Bir Girişim (2036-2028)

Adı Akadca olan Amar-Sin'in oğlu, yeni Sümer'in ilk hükümdarı olarak aynı şekilde dokuz yıl hüküm sürdü. Babasının hükmü altındayken bir generallik makamı işgal etmişti. Onunla birlikte hüküm süren Kraliçe Abi-simti herhalde Diyala nehri kıyısındaki Eşnunna şehrinden geliyordu. Şu-Sin hükümdarlığının henüz başlangıcında *mutlak gücünün işareti, krallığın birleştiren bağının ve kültik ululanmanın nesnesi olarak* kendi heykellerini diktirdi. Şu-Sin'in birçok yerde, başşehir Ur'da, Girsu, Adab ve Eşnunna'da da kendi kültüne uygun tapınaklar inşa ettirmesi bunun bir göstergesidir. Büyük dedesinin ve büyük-babasının ölü kültünü desteklediğine, ancak babası Amar-Sin'inkini desteklemediğine dair kanıtlar vardır. Bunun nedenleri belirsiz kalıyor. Yine yönetimle ilgili yeni bir iyileştirme de kanıtlanmıştır. Şulgi hükümdarlığında birleştirilmiş bir krallık takvimiyle ilgili gelişme, Şu-Sin'in döneminde sona erer.

Orijinali korunmamış kral yazıtlarının daha sonraki kopyaları, yıl adlarında hatırlatılan eylemlerin ötesinde iyi bilgi verirler; Şu- Sin'in savaştaki acımasızlığı bu yazıtlarda kendini belli eder. Orta İran'ın güneybatısında yer alan Şimaşki'deki Zabşali'ye çıktığı seferden ve burada kazandığı zaferden sonra, "güçlü ve zayıf" olan çok sayıda görevlinin öldürüldüğünü anlatır: Hükümdarı esir alarak Tanrı Enlil ve Ninlil'in önüne çıkarmıştır. Kaçanları öldürmüş, şehirleri yerle bir etmiş, savaş esirlerinin gözlerini

kör ettirerek onları su taşıma işinde hayvan gücünün yerini alacakları ya da bu gücü tamamlayacakları sulama tesislerinde görevlendirmiştir. Kadınları köle olarak tapınakların değirmenlerine vermiş, sürüleri götürmüş, bakır ve bronz gibi değerli madenleri eşeklere yükletmiş, diğer şehirlerin insanlarını köle yaparak Zabşalı'deki madenlerde çalışmaya göndermiştir.

Bugünkü Diyarbakır şehrinin doğusunda kalan Simanum'la yaptığı savaş da aynı şekilde gerçekleşmiş olmalıydı. Şu-Sin kuzeydoğudaki Amurri kabilelerinin de üzerine yürüdü. Böyle bir seferin amacının sadece kaynak elde etmeye değil, ayrıca talan edilen dağ sakinlerinin savunmasına ve Amurri kabileleri aracılığıyla devam eden tehlikenin önlenmesine hizmet ettiği özellikle açıktır. Şu-Sin bu nedenle Şulgi tarafından başlatılan *Tidnum göçebelerini engelleyen* duvarın yapımına da devam etmek zorunda kalmıştır. General, Şarrum-bani'nin Şu-Sin'e yazdığı mektup askeri durumu aydınlatır ve Amurri aracılığıyla oluşan baskıcı tehdidi ortaya koyar. General Fırat ve Dicle arasındaki duvarda çalışmaya devam etmesi için Şu-Sin tarafından görevlendirilmiştir. Amurri kabilesinin eskiden kalma "Tidnu" adı burada, Yukarı Mezopotamya bölgesinden gelen göçebelerin tehditleri için kullanılmış genel bir sözcüktür. Mektuptaki birkaç alıntı şöyledir:

Çalışmamın sonucu olarak bu duvar 26 "çifte saat"tir (yaklaşık 250 kilometre!) ve iki dağ ara-*

* Danna (ya da hatalı söylemiyle çifte saat; uzunluk ölçüsü olarak

*sındaki bölgeye ulaştım. Yapı faaliyetlerim nede-
niyle Amurrilerin dağlarda kamp kurduklarını ve
Simurrum'un onlara destek olmak için geldiğini öğ-
rendim... Eğer kralım gerçekten yüceyse, bana takviye
işgücü gönderecek ve ücretlerini hazır edecektir!*

Şarrum-bani'nin öncelikli sorunu, yapı işlerini sürdürürken eşzamanlı olarak savaşmak zorunda kalmasıydı. Kral verdiği yanıtta (?) generali yerel halka karşı aşırı şiddet kullanmakla suçlar: *İnsanları öldürmek, kör etmek, şehirleri yıkmakla görevlendiril-
medin.* Kendini daha çok yapı işlerine vermesi söy-
lenir.

4.5.6. İbbi-Sin (İbbi-Suen)-Krallığın Bozguna Uğraması ve Çöküşü

III. Ur Hanedanına ait hükümdarlar dizisi, Şu-Sin'in oğlu İbbi-Sin'le son bulur. 24 yıl hüküm sürmüş, ama hükümdarlığının henüz 3. yılında krallık yıkılmaya başlamıştır. Yönetim metinleri taç giyme törenini yeniden yapılandırmamıza izin verir: Kralın, krallığın dinsel başşehri olan Nippur'daki Enlil ve Ninlil tapınaklarına girişi sırasında çeşitli kurbanlar adanmıştır. Oraya gemiyle gelmiştir; bunun için gerekli giderler ayrıntılarıyla kayda geçirilmiştir. Geri dönüşte yolculuğuna Uruk'ta ara verir; orada krallığı için Tanrıça İnanna'nın ve rahiplerinin onayını almış olması mümkündür. Yine burada da

Beru da denir), daha sonra Babilliler tarafından da kullanılmış bir uzunluk ölçüsünün Sümerce tanımıdır. Danna uzunluk ölçüsü ilk kez MÖ 2400 civarında kanıtlanmıştır –çn.

verilen kurbanlardan sonra törenler başşehir Ur'da son bulur.

Yıl adları –öncüllerinde olduğu gibi– tanrılar için verdiği adakların yanı sıra başrahibelerin kehanet yardımıyla gönderilmesi ve atanmasından da söz ederler. Burada sözü geçenler Uruk'un tanrıçası İnanna, Ur ve Urum'un Ay Tanrısı Nanna-Sin ve Eridu'nun tanrısı Enki için atanan başrahibelerdir.

İbbi-Sin de selefleri gibi ilk önce kuzeye sefere çıkar; Zabşali civarındaki bölgeyi, buranın valisinin bir kızıyla evlenerek yatıştırmaya çalışır. Sonraki yıllarda öncelikle Ur ve Nippur'un duvarları önem kazanmış görünür. Bunu krallığın merkezindeki şehirler için bir tehdit olarak yorumlamak pek yanlış olmaz. İbbi-Sin hükümdarlığının 14. yılında hâlâ Susa, Adamdun ve Avan'da, yani İran'ın güney bölgelerinde, *fırtına gibi* estiğini iddia eder. 17. yılında Amurrileri *güney sınırında* yendiğini ilan eder ve bundan beş yıl sonra Ur ve Uruk şehirlerini şiddetli bir “Guti” saldırısına karşı savunduğu söylenir. Bunu izleyen yılda Sümer'e *dağlık bölgeden aptal (ya da muzzam) bir maymun* gelir – bu ya bir Elam saldırısına ya da aktarılmış mektuplara inanacak olursak, *Tanrı Enlil'in (Sümer) ülkesinin çobanlığına* (aynen böyle!) *yükselttiği* İşbi-Erra'ya yönelik bir imadır. Orta Fırat'taki Mari şehrinden gelen ve aslında kralın bir generali olan İşbi-Erra, o zamanlar krallığın geniş bir alanını kendi kontrolü altına almıştır. Krallığın çeşitli şehirlerindeki yönetim metinleri artık yavaş yavaş İbbi-Sin adına tarihlenmez olmuş, şehirlerin artık kendi başına

buyruk “kralları” çok geçmeden kendi yazıtlarını yazmaya başlamışlardır.

Bundan sonra ülkede büyük bir pahalılık başlar; tahıl eyaleti Umma ve Lagaş’tan artık ürün gelmez; Ur’daki süt üretimi düşer. Tahıl fiyatları on beş katına, sığırlar da eski fiyatlarının çok üstüne çıkar. Hatta kral Ur’daki Ay tanrısının tapınak hazinesine el atmak zorunda kalınmıştır; ithalat da zora girer. Mektuplar İşbi-Er-ra’nın önlenemeyen ilerleyişini belgeler. İbbi-Sin müttefikleri tarafından gitgide terk edilmeye başlamıştır. Guti ve Elam çeteleleri ülkeyi huzursuz etmeye başlar. Halkın Amurri kökenli bölümünün çoktan beri askeri konumlara kadar sızmış olduğu, İşbi-Er-ra’yla –bu Amurri adıdır– kendini gösterir. Okul geleneğinde aktarılmış bir mektubunda İşbi-Er-ra krala şöyle yazar: *Bana tahıl satın almak için İsin ve Kazallu [şehirlerine] gitmek üzere bir yolculuğa çıkma görevi verdin. 20 gümüş değerinde 72.000 kor* tahıl satın almıştır; ama şimdi Amurriler ülkeye geldi ve yavaş yavaş tüm kaleleri aldılar. Amurriler yüzünden tahılları harmanlayamıyorum; bana göre çok güçlüler; tuzağa düştüm. İbbi-Sin’den gemileri göndermesini ister. Ayrıca İbbi-Sin dayanmalı ve kendileri de tedarik sıkıntısı çeken Elamlara teslim olmamalıdır. Yeterince tahılı olduğunu, İsin ve Nippur’u savunmak için tam yetki istediğini de ekler. Ancak kral yazdığı bir mektupta İşbi-Er-ra’yı tahılların fiyatıyla ilgili kendisini*

* Tevratla geçen ve ortalama 400 litreye denk gelen hacim ölçüsü –çn.

aldatmakla suçlar ve Amurri'lere neden hiçbir baskın yapmadığını sorar.

Bir başka mektupta Kazallu'nun valisi Puzur-Şulgi, İşbi-Erra'nın askeri başarılarından söz eder; artık onun bir sonraki kurbanı olmaktan korkmaktadır. Bu nedenle en kötü ihtimalde ona sığınmasına izin vermesi için İbbi-Sin'e ricada bulunur. Cevabı düş kırıklığına uğratmış olmalıdır. İbbi-Sin, Puzur-Şulgi'ye tanrıların onun yanında olacağına ve Amurri'lerin sonunda İşbi-Erra'ya ve Elamlara cephe alacağına dair belirsiz bir umuttan fazlasını vermez. Mektubunu bir direniş sloganıyla kapatarak yanıtlar: *Bir köpeğin zekâsına sahip Marili bu adam (İşbi-Erra), hiçbir şekilde hükümdarlık yapamaz!... Pes etme!*

Sonunda başşehir Ur'u yıkarak İbbi-Sin'i kendi ülkeleri Anşan'a götüren Elam birliklerinin İşbi-Erra'yla birleşmesiyle III. Ur Krallığı sona ermiş olur. İşbi-Erra başşehrin tahrip edilmesini engelleyemez ya da bunu yapmak istemez, ama yavaş yavaş Güney Babil'i kontrolü altına almayı başarır. İşbi-Erra'nın üssü İsin şehri, bundan sonra iki yüz yıldan fazla bir zaman boyunca Güney Mezopotamya'nın en önemli şehri olmuştur. İşbi-Erra ülkeyi yeniden yapılandırmaya başlamıştır; daha sonra oğlu ve ardılı Şu-İlişu görevi devam ettirmiştir. Özellikle İran, Anşan'a dek dağılmış halkı tekrar yurtlandırmakla övünmüştür. İşbi-Erra'nın hanedanı kendini "Sümer ve Akad devletleri"nin uzun geleneğine bağlamaya çalışmış olsa da –Sümer dili ve edebiyatı bilinçli olarak ve kısmen de olsa yaratıcı şekilde korunmuştur– yavaş yavaş köklü toplumsal bir değişim yaşanmaya

başlanmış ve bu değişim daha sonra en önemli krallardan biri olan Hammurabi'nin yönetiminde yeni biçimlenmiş bir krallık birliğine ve merkezi bir devlete yol açmıştır.

4.5.7. Krallığın Çöküşüne Yakılan Şehir Ağıtları

III. Ur Krallığının çöküşü tipik Sümer edebiyat türünde bir “şehir ağıtı”nı hatırlatır. “Ur ve Sümer’in yıkılışı üzerine ağıt” şöyle der:

Zamanı değiştirmek, temel düşünceyi yıkmak, Sümer’in ‘düzenini’ (ME) değiştirmek, iyi hanedanı eve yollamak, şehri yıkmak, tapınağı yıkmak, mandıraları yıkmak, ağılları dümdüz etmek için, fırtınalar bir tufan gibi birbiri üstüne uğulduyor.

Sığırlar ahırlarında durmasın, koyunlar ağıllarda çoğalmasın, nehirler tuzlu su (kirli su) getirsin, verimli topraklarda yabani otlar bitsin, bozkırlarda yas bitkisi yeşersin, anne çocuğunu görmesin, baba “karım” demesin, metres (onların) kucağında sevinmesin, küçükler (onların) dizleri dibinde büyümesin, süt anne beşik ninnileri söylemesin diye...

Gök tanrısı ülkenin üzerine kaşını çattıktan, (Tanrı) Enlil düşman ülkesine hoşnut baktıktan, (Ana Tanrıça) Nintu yarattığı varlıkları dağıttıktan, Enlil Fırat ve Dicle'nin akışını değiştirdikten, (Güneş Tanrısı) Utu sokakları ve yolları lanetledikten sonra...

Ülkenin uğursuz hali, ifadesini halkın dayanışmayı yitirmesinde, kurban adaklarının ortadan kalkmasında, tarım ürünlerinin ölmesinde, Elamların istilasında ve son olarak İbbi-Sin'in esir alınmasında bulur: Gururlu şehir Ur –tanrısal buyruk

üzerine– yıkılır. Sonuçta Gutileri dağlık bölgelerden aşağı gönderen de Tanrı Enlil’dir ve bir tufanı andıran ilerleyişlerine hiç kimse engel olamamıştır. Ama İbbi-Sin korku içinde ve ağlayarak sarayında oturur.

Düşmanca ilerleyişin kurbanı olan birçok şehrin adı geçer: Kazallu, Marada, İsin, Duranki-Nippur, Keş ve Adab; Gutiler “dağlık arazilerin yılanlarını” orada “kuluçkaya yatırmış” ve çoğalmışlardır. Zabalam, Uruk, Umma, Girsu, Gu’aba ve diğer yerler de Elamlar tarafından alınır, daha başkaları yok edilir. Bu bağlamda Eridu ve Ur’un da adı geçer. Ur çaresizdir ve Gutiler tüm sakinlerini kılıçtan geçirirler. (Tanrıça) İnanna (?) ‘köle’ olur. Tek başına kalmış saz kamışına benzeyen Ur aç kalmıştır; tüm ticaret faaliyeti durmuş, şehrin üzerine bir sessizlik çökmüştür. Ur’un Şehir Tanrısı Enlil, Ay Tanrısı Nanna’ya şöyle der:

Ey Nanna, soylu oğul, neden kendini ağlamakla meşgul ediyorsun? (Tanrılar) toplantı(sının) karar(ı) değiştirilemez. Ur’a krallık verilmişti, ama ona ebedi krallık dönemi verilmemişti... (Ur’un) kraliyet hanedanı uzun sürmüştü, kendini yordu; Nanna, sen de kendini yorma, şehrini terk et!

Sümer ve Akad Tarihi: Konular -Yorumlar- Sonuçlar

5.1. Teknik Yenilikler, Değişimleri ve Sonuçları

3. binyılda gözlemlenen yeniliklerden birkaçı özellikle dikkat çekicidir. Fazlaca teknik masrafla iyileştirilmiş sulama sistemi öncelikli görünür; su çarkı muhtemelen bu dönemde geliştirilmiştir. Tuzlanmış toprağın yıkanması, su depolama havuzlarının inşası ve diğer teknolojik ilerlemeler de toprağın daha yoğun kullanımına olanak vermiştir. Tarihlerin eksikliği nedeniyle sabanların -kesek' kıran nadas sabanlarının yanı sıra ekim sabanlarının da- bu zaman diliminde hangi oranda hayata geçtiğini tahmin etmek zordur. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinde atılan adımlar kayda değerdir. Güneybatı İran'dan yapılan ithalat aracılığıyla yetiştirilen ürünlerden iyi sonuç almaya yönelik çaba gözetilebilmektedir. Zanaat alanında da kültür ithaline eğilimler tespit edilebilmektedir.

Ancak yönetim yapısındaki iyileştirmeler ve standartlaştırmalar farklı bir ağırlığa sahipti. Akad Döneminden III. Ur Dönemine kadar devam eden

* Sabanın, belin ya da çapanın topraktan kaldırdığı iri parça -çn.

bölgesel sorunlara getirilen bireysel çözümler, ülke çapında yaygınlaşan standartlaştırmayla ortadan kalkmıştır. Bu, ölçülerin, ağırlıkların ve takvimin standartlaştırılmasının yanı sıra, geniş çapta eşit bir okul eğitimi gerektiriyordu. Ancak bürokraside zaman zaman tarım alanındaki verimin düşmesine neden olan aşırılıklar yaşanmış görünmektedir.

5.2. Kapalı Dünya Görüşü: Doğa ve Tanrı

Bu dönemde insan davranışı oldukça kapalı bir dünya görüşü içinde gerçekleşmiştir. Teknik çözümler daima dünyaya hâkim olmanın büyüsel-dinsel çabalarıyla da tamamlanmıştır. Bunun nedeni, insanın ve onun eylemlerinin her zaman ve her yerde tehlike altında olduğu gerçeği ve tüm teknik önlemlerin kısıtlı ya da şüpheli sonuçlarıdır.

Doğanın her şeye gücü yeten varlığının kendini her yerde göstermesi, doğa olaylarının tanrılaştırılmasına neden olmuştu. Gök cisimleri ve yerler, yine cinsel ve bitkisel verimliliğin, hastalıkların ve erosun etki gücü, basitçe algılanabilen her şey, sonuç olarak Mezopotamyalılar için tanrısal kaynak sayılıyordu. Bu tanrısal varlıklar genellikle 'karışık varlıklar' olarak düşünülüyordu. Fırtına ve kasırga bulutları, örneğin mitsel "gök gürültüsü kuşunun" tasvirinde aslan başlı bir kartalı özetliyordu. Bu doğa gücünün tablosu, "kartal" üzerinden gökyüzündeki bulutları, aslan başı üzerindense fırtınanın gücünü ve uğultusunu -kükremesini- içeriyordu.

İşlevler ve görevler bile çok erken tanrılaştırılmıştı. Bunun arka planı, bir görevin niteliğinin –ister bir aşçının, bekçinin ya da bir hükümdarın olsun– insanın kendisini geniş ölçüde bireysellikten özgür düşünebileceği bir şey olmasıyla ilgili bir gözlem idi. Bu tür mesleklerin “gücü” belli ölçüde kendi işaretlerinin içinde bulunduğundan –örneğin bıçakta, topuzda ya da taçta– bu tür eşyalar da kültik saygıdan yararlanmışlardır.

Çok tartışılmış tanrıların insanlaştırılması erken dönemde kaybolmuş gibidir. Ama bir zamanlar “tanrıların insan” olduğuna dair mitsel ifade, dinsel-tarihsel bir gelişmeyi yansıtır. Özellikle belli arketiplerdeki insan, tıpkı algılanabilir tüm fenomenler gibi –göreceli olarak– belli bir tanrısallığa sahip olabilirdi. Toplumun farklılaşması ve mesleklerin gelişmesiyle, tanrısallık ölçüsünün yönetim işlevleri ve meslekleri birbirleriyle ayrılmaz şekilde bağlı görülmüştür. Erken Döneme ait kahramanların (öldükten sonra) tanrılaştırılması, yine aynı şekilde hükümdarın tanrının vekili olması, bu düşünceyle açıklanır. Belli bir zamansal gecikmeyle toplumsal düzenlerin yapısı da büyük ihtimalle tanrılar dünyasına aktarılmıştır. Hükümdarlar gibi tanrılar da bireylerden uzaklaştı. İbadet eden kişinin daha alt düzeydeki bir tanrı tarafından tahtta oturan tanrıya takdim edilmesi bu nedenle resmin sevilen bir temasıdır. Ancak Mezopotamyalı için açıklama yolu tam tersine işlemiştir. Dünyasal düzen şehirden tapınağa, saraya, kabileye ve aileye dek sadece bir yansıma, en fazla antik çağlardan beri (tanrılarda) var olan

bir düşüncenin yayılımıydı. Bu nedenle eski kaynaklardan, mitolojiden söz etmek Mezopotamya'nın hemen hemen tüm yazılı edebiyatında büyük önem taşımaktadır. Eskiye olan bu ilgi toplumsal sağlamlık, hatta güvenliğin tüm biçimleri için bir kefildir.

5.3. Mezopotamya Düşüncesi

Mezopotamya'nın dünyasına yaklaşmak bu nedenle bizim için anlaşılması zor bir durumdur çünkü muhakememiz dışlayıcı bir gerçeklik kavramıyla çalışır. “Ya-ya da,” Antik Doğu’da en fazla kısıtlı bir geçerliliğe sahip, etkin bir süreçtir. Bir mesele basitçe “öyle” *ya da* “böyle” değildi; dışlama yöntemi değil, “toplama yöntemi” ön planda olardı. Bir fenomenle ilgili ne kadar uygun ifadeler oluşturulabilirdiye, dünyayla ilgili somut bir anlayışa o kadar yaklaşılabildi. Güneş tanrısı heykelinin Güneş’le nasıl özdeş olabileceğine, bu heykelin nasıl olup da bir kişi gibi soluk alabildiğine, yemek yiyebildiğine ve uyuyabildiğine; aynı zamanda Güneş tanrısı olarak gökyüzünden günü aydınlattığına dair, bizim için çözümü olmayan soru bir örnektir. Bu, Mezopotamyalı için hiçbir şekilde bir çelişki değildi ve tanrının (suretinin) bakımını ihmal etmek hiç kuşkusuz felakete neden olabilirdi. Mezopotamyalının bu ekleyici düşüncesi tüm Mezopotamya biliminin de arka planını oluşturur. Bilim bu sayede basitçe “geri kalmamıştır,” aksine daha çok uygulamaya yönelimli olmuştur. Birçok olayda benzer davrandığımızı göz önünde bulundurursak, bu eğilimi daha iyi

anlayabiliriz. Toplumbiliminde, tıpta ya da psikolojide çoğunlukla çekişen açıklama modellerine sahibiz çünkü çeşitli nedenleri ve etkileri genellikle izole etme gücümüz yoktur. Buna rağmen Mezopotamya biliminin sistematığı yabancı değildi. Kategorize etmek ve bir araya toplamak ezelden beri onların özünü oluşturur adeta. Uruk metinlerinden kalma Mezopotamya liste bilimi bunun en dikkat çeken örneğidir.

5.4. İnsan Portresi

Kalıtım, karakter, eğitim ve benzerleri kişiliğimizin tablosunu belirler. Antik Doğu'nun bireyi de benzer şekilde birçok parçadan bir araya getirilmiştir. Gerçi önemli ama esrarengiz bir özellik, bireyi harekete geçiren ve ona biçim veren prensip, "yaşam gücü" de vardı. Ancak öncelikle onu doğaya ve topluma bağlayan unsurlar daha da önemliydi. 3. binyılın kültür tarihi bu anlamda son derece yararlıdır. Birey tarihin ön planına ancak yavaş yavaş çıktı. Akad Dönemindeki gelişme buna en iyi örnektir. Hükümdar Naram-Sin'in tanrılaştırılmasında bireysel özellikler vardır. Tanrı katına yükselmesinin nedeni icra ettiği hükümdarlık değil; sadece kendi kişiliği, kendi yetenekleridir. Benzer gelişmeler ekonomi, hukuk, kült ve edebiyat alanlarında da gözlemlenir. Yine burada da bireyin rolü gittikçe daha fazla vurgulanır. Resimli tasvirlerde de bireyler gitgide ön plana çıkmaya başlar. Gerçi bu bireyselleşme tanrılarla kişisel ilişkiye giril-

mesine neden olmuştur; öte yandan onlarla araya mesafe koymanın bilincinde olmuşlardır. Aracıların, kişisel tanrıların ve diğer dinsel yardım personelinin önemi artar ve kuşkusuz, politik ilişkilere de yansır. O zamanlar Mezopotamya'da yeni bir düşünce kalıcı olarak yer etmiştir. Geleneksel programlarıyla Gudea ve yeni Sümer hükümdarları, tersine döndürmek bir yana, bu gelişmeye neredeyse engel olamamışlardır.

RESİM 16: Stel parçaları; Gudea iki tanrı tarafından tahtta oturan bir tanrıya götürülüyor.

5.5. Aile Yapıları

Erken Dönemin aile yapıları hakkında henüz çok az şey biliyoruz. Tanrılar dünyası soyağaçlarında ve ailelerde ancak 3. binyıl sürecinde örgütlendiği için, eski Akad ya da yeni Sümer aile modellerinin de eskilerinden farklı olduğu tahmini akla yakındır. Yine de eril veraset kavramının başlangıçtan

beri egemen olduğu şüphelidir. Antik Doğu'daki ataerkil bir toplum tablosunu burada, konu edilen çağ açısından birçok soru işaretiyle görmek zorundayız. Bunlar dışıl soy üzerinden yaşamaya devam eden bir hükümdarlık meşruiyetinden ve kadınların ekonomideki ve kült dünyasındaki kanıtlanabilen etkin ve önemli konumlarından kaynaklanır. Yine hukuk yaşamında da birçok kadın, erkeklere oranla yaklaşık olarak eşit rol oynamışlardır. Nüfuzlu ya da varlıklı aileler sıklıkla 'tapınak köleleri' adı verilen kölelerden belirgin şekilde ayrılan kadın ve erkek kölelere sahipti. Ekonomik nedenlerle oluşan borç köleliğinin oranını 3. binyıl için tahmin etmek zordur. Erkeğin politik alanda açıkça hissedilir olan egemenliği, savaş ve çalışma milislerinin giderek artan önemiyle ilişkilendirilebilir.

RESİM 17: Birbirini kucaklayan bir çiftin heykelciği – Nippur'daki Aşk Tanrıçası İnanna'nın tapınağından

5.6. Erotizm ve Evlilik

Erken Hanedanlık Dönemine ait içki sahneleri çoğunlukla erkek ve kadın eşler arasındaki karşılaşmayı sergiler. Bunun ardındaki neden sıklıkla bir düğün olmuştur. Erotizmin ve aşkın bağlayıcı gücünün yüksek bir değeri vardı kuşkusuz, ama burada her zaman üremeyi devam ettirme düşüncesine başvurmak gerekmiyor. Bu, örneğin Gudea döneminde her yıl ritüel olarak tekrarlanan tanrı evliliklerinde kendini yansıtıyor. Hükümdar ve bir başrahibe arasında gerçekleşen bu 'kutsal düğün', 2. binyıla geçişle birlikte ön plana çıkmış ve aynı döneme ait ilahi edebiyatında oldukça iyi kanıtlanmıştır. Kraliçe Şu-Sin'e atfedilen bir dizi aşk şarkısı, bu aşk kutlamasının mükemmel bir tablosunu sunar. Bu metinlerin 'kadın dilinde' –Sümercenin bir kadın tarafından dile getirilmiş biçimiyle– yazıya dökülmüş olması dikkat çekicidir. Aşağıda yer alan; kralın, partnerine, olasılıkla Şu-Sin'in, eşi Ab-simti'ye ait şarkı kadını erotik özne olarak gösterir:

*Kalbimle nişanlı olan, sevgilim;
Sihrin harika, bal kadar tatlı!
Kalbimin kahramanı(?), sevgilim,
Sihrin harika, bal kadar tatlı!
Beni etkiledin; sana kendiliğimden geliyorum,
Nişanlı, seninle birlikte sedirime kaçmak istiyorum!
Beni etkiledin; sana kendiliğimden geliyorum,
Kahraman(?), seninle birlikte sedirime kaçmak istiyorum!
Nişanlı, senin için harika şeyler yapmak istiyorum,*

Bana ait harika ve değerli olanı sana bal içinde getirmek istiyorum(?)!

Yatak odasında, damlayan balda senin harika sihrinden zevk almak istiyoruz!

Kahraman(?), senin için harika şeyler yapmak istiyorum, Bana ait harika ve değerli olanı sana bal içinde getirmek istiyorum(?)!

Nişanlı, benim sihrime kapıldın,

Bunu anneme söyle! Beni sana kendisi verecektir!

Babama hediye ver(!)!

Ruhunun nerede yatışacağını biliyorum

Nişanlı, (sabahın) serinliğine kadar bizim evde uyu!

Gönlünün nerede alınacağını biliyorum,

Nişanlı, (sabahın) serinliğine kadar bizim evde uyu!

Sen, aşkını bana kanıtladıktan sonra,

Kahraman(?), bana sadece harika şeylerini yapacak olsan!

Efendim, Tanrı'm, efendim, koruyucu ruhum!

Enlil'in kalbi için harika olan Şu-Sin'im!

Ah, bana sadece harika şeylerini(!) yapacak olsan!

Bana sadece dokunacak olsan, bal kadar tatlı 'yerin'!

Bir ölçü kabının kapağı(?) gibi elini üstüme koy,

Eski bir ölçü kabının kapağı(?) gibi, elinin parmaklarını üzerimde aç!

5.7. Hipotez Olarak Sentez

Bu kitapta çizilmiş olan tablo, birkaç noktada bilinenlerden ayrılıyor. Burada ortaya çıkan, araştırma sorularının daima malzemeye uygun olup olmadığı sorusudur. Örneğin daha sonra Mezopotamya tarihini, özellikle onun tarihyazımını böylesine güçlü şekilde etkileyen olan tapınak ve saray çelişkisi, biçimlenmesini herhalde ancak daha sonra eski

Akad devlet kavramında bulmuştur. Tapınak adı verilen büyük kurumların üstün rolü açıkça görülür. Bireyselliğin önemi ve tarihsel davranışların bir tek hükümdarın kişiliğinde merkezileşmesi de tarihsel olarak gelişmiştir. Bireyselleşmiş mülkiyet kavramının gelişmesi yazının kullanımıyla açıkça desteklenmiştir. Pazara yönelik takas ilişkileri de kuşkusuz bunun içindedir. Ekonomik önemini belirlemek zor olsa da artık amacına uygun şekilde varlığından şüphe edilemez. Aynı durum uzun zaman diliminde oluşan miras hukuku için de geçerlidir. Ancak bu konular, üzerinde çalışılmayı bekleyen araştırma alanlarının tamamlanmamış kataloglarından başka bir şey değildir.

5.8. Tarih Neden Yazılır?

Bu kitabın konusu 3. binyıldaki Mezopotamya tarih, kültür ve diniyle ilgili geçici bir sentez oluşturma girişimiydi. Amacı, olaylar tarihine sadece genel bir bakış kazandırmak değil; ayrıca her tarih-yazımının vazgeçilmez esası olan olguların kendini açıklamadığını ve bugünkü kavrayış kategorilerimizin evrensel olmadığını göstermektir. Varsayımların hayati değeri vardır; bu, bilimsel araştırmaların hipotezlerinde de farklı değildir. Mezopotamya'yla ilgili sorunların bize tanıdık görüldüğü yerde de geçmişin bilimsel olarak gözden geçirilmesi, bireysel ve toplumsal anlayışımız ve davranışlarımız için de merkezi olan görevi destekler: Model oluşturma çalışması ve (sistemli) kritik. Eski Mezopotamya

araştırmasının materyalleri bizi farklı olana, bizim durumumuzda geçmişe dil kazandırmaya yönelik kıskırtır; böylece daima aynı olanı doğrulamayı aşabiliriz. Bu şekilde sadece yaratıcılığı serbest bırakmakla kalmaz, gerekli olan alçakgönüllülüğe de gönderme yaparız. İdrakımızın göreliliğindeki kavrayış, en sonunda (bilimselliğe dayanan) farkındalık, güvenilir bir tarih yazımının en küçük hedefi değildir. Tarihle ilgilenmek ne gelecekle başedebilmek ne de bir post metapsişik kurtuluş için reçete sunar. Tarihe, onunla birlikte tüm çağlarını tartışmaya ihtiyacımız var; bu, büyük aydınlanma projesinin bir parçasıdır. Olumlu bir sonuca bağlanıp bağlanamayacağının ucu açık kalabilir. Ama bundan bağımsız olarak geçerli olan şudur: Hiç kimse tarihten kaçamaz.

RESİM 18: Mezopotamya tarih yazımı: Eski Akad kral yazıtlarından bir araya getirilmiş tablet

Zaman Çizelgesi

(Kesin tarihler sadece yaklaşık değerlerdir)

Neolitik Çağ, Evcilleştirme; Bakır Çağı	Stoklama ekonomisi; 15000-6500 Büyük yerleşimler; Seramik başlangıcı; mühür	
Obeyd Dönemi (0-5)	Bireysel yerleşimler; 'Orta Salonlu Ev'; Seramik; Yüzey Sulamasının Başlangıcı	6500-3900 c.
Erken Uruk, Orta Uruk	Bölgesel Merkezler (Şehir); İran'la ilişkiler; Silindir Mühür	3900-3400 c.
Geç Uruk	Genişleme; Yazı; Büyük Mimari,- Heykel	3400-3100 c.
Cemdet Nasr I-III. Erken Hanedanlık	Bölgesel Merkezler Partikülleştirme; Şehir İttifakları	3100-2900 c. 2900-2340 c.
Ur	Yönetim Metinleri; İlk Hükümdar Adları; Adak Yazıtları; "Kral Mezarları"	2700 c. 2550 c.
Fara-Abu Salabikh	Yönetim Belgeleri; Listeler; Edebiyat	2520 c.
1. Lagaş Hanedanı	Hanedanlık Hükümdarlığı	2480-2350 c.
Ur-Nanşe	Devletin Kurucusu	2480? c.
Eannatum	Fatih	2450 c.
Enmetena	"Sümer" Krallığı; Sözleşme Politikası	2410 c.
Uru-inimgina/Urukagina Enşakuşana/ Uruk	Devlet Krizi; Restoratör Sümer'in Birleşme Girişimi	2350 c. dek 2345 c. dek
Lugalzagesi	Sümer'in Kısa Birliği (Umma ve Uruk'la)	2340 c. dek
Akad Dönemi	Merkezi Devlet; Bireyselleşme Akadlaşma; Hukuksallaşma, Ailevi ve Kişisel Sadakat	2340-2200
Sargon	Krallık Birliğinin Kurulması	2324-2279

Naram- Sîn	Fatih; Tanrılaştırma	2254-2200
Gudea Dönemi	Sümer Rönesansı	2150-2100 c.
Gudea	"Barışçıl Kral"	2122-2102
III. Ur Dönemi	Merkezi Devlet; Bürokratikleşme	2112-2004
Ur-Namma	Yasa Koyucu; Yeniden Örgütleyici	2112-2095
Şulgi	Gücün ve Gökemin Yayılışı	2094-2047
Amae-Suena	2047-2038	
Şu-Suen	Mutlakiyet Girişimi	2037-2028
İbbi-Sîn	Krallığın Hızlı Çöküşü	2028-2004
İsin – İşbi Erra	2017-1985	
İsin-Larsa Hanedanları	Amurru Hanedanları;	2017-1763
ya da Erken Babil Dönemi		
Hükümrانlık Savaşları;		
Hammurabi	Merkezi Devlet	1792-1750

Kaynakça

Kaynaklar özetlenmiş tasvirlerle kısıtlanmıştır.

1. Aruz, Joan ve Ronald Wallenfels: Art of the Cities. The Third Millennium B. C. from the Mediterranean to the Indus. The Metropolitan Museum of Art, New York, Yale University Press: New Haven ve Londra, 2003.
2. Bauer, Josef: Der vorsargonische Abschnitt der mesopotamischen Geschichte. In: Josef Bauer - Robert K. Englund - Manfred Krebernik, Mesopotamien. Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit. Annäherungen 1 (P. Attinger, M. Wäfler, Hrsg.), Orbis Biblicus et Orientalis 160/1, Universitätsverlag Freiburg, İsviçre, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998, s. 429-585.
3. Edzard, Dietz Otto: Geschichte Mesopotamiens. Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen. C. H. Beck: München, 2004.
4. Englund, Robert K. 1998: Texts from the Late Uruk Period. Bak. 1, s. 13-233.
5. Kaiser, O. (Hrsg.): Texte aus der Umwelt des Alten Testaments. Bd. I—III, Gütersloher Verlagshaus: Gütersloh, 1982 ss.
Tüm çivi yazısı dönemlerine ait önemli kaynakların Almanca çevirisi cilt I: Hukuk ve Ekonomik Belgeler/Tarihsel-Kronolojik Metinler; cilt II: Dinsel Metinler; cilt III: Bilgelik Metinleri, Mitler, Destanlar.
6. Krebernik, Manfred: Die Texte aus Fara und Tell Abu Salabih. Bak. No. 1, s. 235-427.
7. Nissen, HansJ.: Geschichte Altvorderasiens. Oldenbourg Grundriß der Geschichte. 25. R. Oldenbourg Verlag: München, 1999.

Kapsamlı ve konulara ayrılmış yazınsal notlar.

8. Nunn, Astrid: Alltag im Alten Orient. Philipp von Zabern: Mainz, 2006.
9. Oppenheim, A. Leo: Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization. Chicago University Press: Chicago, Londra, 1977.

Eski Mezopotamya'nın kültür ve tarihle ilgili en iyi önsözleri.

10. Sallaberger, Walther: Ur III-Zeit. In: Walther Sallaberger - Aage Westenholz, Mesopotamien. Akkad-Zeit und Ur III-Zeit. Annäherungen 3 (P. Attinger, M. Wäfler, Hrsg.), Orbis Biblicus et Orientalis 160/3. Universitätsverlag Freiburg, İsviçre, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1999, s. 119-390.
11. Schape, Michael (Hrsg.): Geo Weltgeschichte in 20 Cilt. Band 1: Vorgeschichte und Altertum. Vom Faustkeil zur Pyramide um 30000 v. Chr.- 4. Jh. v. Chr. Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG: Mannheim, 2009.

Evrensel tarih perspektifinden Mezopotamya tarihine genel bakış.

12. Westenholz, Aage: The Old Akkadian Period: History and Culture. Bak. No. 10, s. 15-117.

Dizin

- A'aneпада, 58
Abi-simti, 127
Abu Salabikh, 33, 59, 62, 146
Adab, 54, 60, 74, 101, 127, 134
Adamdun, 130
Akad, 7, 8, 11, 15, 24, 28, 39,
54, 58, 61, 62, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 87, 88, 89, 90,
91, 93, 94, 95, 98, 100, 101,
107, 111, 112, 121, 132,
135, 139, 140, 144, 145, 146
(Eski) Akadça, 12, 33, 46, 80,
127
Akad dönemi, 80
Akadlı Sargon, 62
Aka (ya da Aga), 50, 55, 56
Akşak, 65, 93
Altyapı, 120
Amanos, 92
Amar-Girid (karş. Lugalane), 86
Amar-Suena, 125, 126, 127
Amurru, 83, 101, 119, 128, 131,
147
Amurrular, 129, 130, 131
An, 85, 86, 104
Anşan, 100, 122, 123, 132
Anuna tanrıları, 86
Apilaşa, 124
Apil-kin, 95
Aradngu, 123, 124
Aratta (doğu İran dağlık arazisi),
54
Asakku, 104, 105
Asurbanipal, 104
A'ungdu (daha önce Akalamdu),
58
Avan, 130
Baba (Ba'u), 102
Babil, 15, 20, 21, 50, 52, 55, 56,
58, 60, 65, 74, 79, 80, 81,
82, 83, 87, 88, 90, 91, 92,
104, 111, 114, 125, 126,
132, 147
Babilonya, 15, 28
Badtibira, 68
Bahçecilik, 73
bala (görev süreleri), 23, 121
Balıkcılık, 73
Başim, 123
Cebel Bişri, 89, 93, 101
Cebel Hamrin, 102
Cemdet Nasr, 7, 22, 34, 39, 44,
51, 52, 53, 59, 146
Çatalhöyük, 19
Der, 55, 74, 118, 119, 122
Dilmun (Bahreyn adası), 74, 82
Diyala, 15, 29, 35, 37, 119, 122,
123, 127
Diyorit, 105, 106
Dumuzi, 46

- Eannatum, 64, 65, 66, 67, 146
 Eanna (Uruk'ta tapınak bölgesi),
 25, 40, 41, 44, 46, 48, 51,
 66, 90
 Ebla, 82, 94, 95, 101
 Eden, 10
 Ekur (Nippur'daki Enlil
 tapınağı), 92
 Elam, 11, 12, 17, 65, 74, 82, 88,
 89, 93, 100, 118, 130, 131,
 132
 Elamlar, 134
 Enanatum, (I.), 64, 67
 Enanatum, II., 69
 Enentarzi, 69, 70
 Enheduanna, 84, 85, 86, 87, 125
 Eninnu (Girsu'nun tapınak
 kompleksi), 106, 108
 Enki, 126, 130
 Enlil, 16, 63, 64, 67, 68, 82, 88,
 89, 92, 94, 98, 103, 104,
 106, 109, 110, 112, 115,
 119, 120, 126, 127, 129,
 130, 133, 134, 143
 Enmebaragesi, 25
 Enmerkar, 38, 54, 82
 Enmetena, 23, 64, 67, 69, 146
 Enşakuşana, 79, 146
 Eridu, 20, 21, 24, 101, 103, 112,
 126, 130, 134
 Erridu-pizir, 93
 Eşnuna, 127
 E-temen-niguru (Ur'daki Ay
 tanrısının tapınağı), 112
 Fara (Şuruppak), 23, 59, 60, 61,
 62, 69, 146, 149
 Gatumdu(g), 97
 Gilgamiş, 38, 50, 51, 54, 56, 82,
 104, 109
 Girsu, 12, 23, 54, 63, 70, 97, 99,
 102, 103, 108, 111, 113,
 119, 127, 134
 Grotefend, Georg Friedrich, 11
 Gu'aba, 97, 134
 Gudea, 7, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 101, 102, 103, 105, 106,
 107, 108, 109, 111, 115,
 125, 140, 142, 147
 Gutium, 93, 109
 Hammurabi, 15, 22, 114, 133,
 147
 Hit, 17
 Huzistan, 17, 20
 Iturungal (kanal), 109, 113
 İbbi-Sin, 123, 129, 130, 131,
 132, 133, 134, 147
 İnanna, 35, 36, 45, 46, 66, 68,
 86, 87, 109, 112, 116, 118,
 129, 130, 134, 141
 İsin, 131, 132, 134, 147
 İşbi-Erra, 124, 130, 131, 132
 İştaran, 63, 119
 İştar (ya da Aştar), 87, 90, 92,
 109
 Karkamış, 83
 Karun, 17
 Kazallu, 119, 131, 132, 134
 Kiş, 25, 50, 52, 54, 55, 56, 58,
 60, 63, 65, 66, 80, 81, 82, 90
 Kullaba, 109
 Kutha, 118
 Kutik-İnşuşinak, 115
 Lagaş, 12, 23, 24, 54, 55, 60, 62,
 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 71, 74, 76, 79, 93, 95, 96,

- 97, 100, 103, 104, 108, 110,
111, 112, 113, 119, 121,
131, 146
- Larsa, 68, 147
- Lugalanda, 69, 70, 74
- Lugalbanda, 38, 54, 66, 82
- Lugalemuş, 68
- Lugalkiginnedudu, 23, 67, 68
- Lugalzagesi, 64, 79, 82, 87, 146
- Madga, 102
- Magan, 100, 105, 106, 113
- Maniştusu, 88, 89, 93
- Marada, 134
- Marhaşi, 123
- Mari, 58, 65, 82, 94, 130
- ME-baraggesi, 25
- Meluhha, 102
- Mesalim, 63, 64
- Mesanepada, 58
- Mesungdu (daha önce Meskal-
amdu), 58
- Musul, 20, 89
- Namahani, 96
- Namhani (Ummalı?), 109
- Nanna-Sîn, 130
- Nanna-Su, 112
- Nanşe, 23, 24, 63, 64, 65, 97,
108, 146
- Naram-Sîn, 23, 82, 84, 85, 89,
90, 91, 94, 95, 118
- Nergal, 118
- Ninalla, 96, 97
- Ningirsu, 63, 65, 66, 67, 69, 76,
77, 99, 100, 102, 103, 106,
108, 119
- Ninhursanga, 66, 119
- Ninimigina, 97
- Ninlil, 115, 120, 126, 127, 129
- Ninova, 11
- Nin-suna, 66, 109
- Nin-Şuşinak, 119
- Nintu, 133
- Nippur, 36, 60, 67, 74, 82, 88,
89, 91, 92, 93, 94, 98, 101,
103, 104, 110, 112, 115,
118, 119, 120, 121, 126,
129, 130, 131, 134, 141
- Numuşda, 119
- Oppenheim, A. Leo, 10, 150
- Oppert, Jules, 12
- Pu-abum, 58
- Puruşhanda, 83
- Puzrih-Dagan (Drehem), 120
- Puzur-Aştar, 92
- Puzur-Şulgi, 132
- Rimuş, 88, 89, 93
- Sasa, 70, 76
- Simanum, 128
- Simurru, 94
- Sinear, 10
- Subartu, 83
- Susa, 17, 21, 31, 119, 130
- Susyana, 17, 51
- Şara, 63
- Şarkalişarri, 91, 92, 93
- Şarrum-bani, 128, 129
- Şaşrum, 126
- Şimaşki, 127
- Şu-ilişu, 132
- Şulgi, 23, 98, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 122, 123, 124,
125, 127, 128, 147
- Şulgi-simti, 124
- Şul-şagana, 77

Şu-Sîn (Şu-Suen), 127, 128, 129,
142, 143

Taram-Uram, 123, 125

Thureau-Dangin, François, 12,
96

Tilmun (Bahreyn), 102

Tirigan, 109, 110

Umma, 54, 56, 60, 63, 64, 65,
74, 111, 121, 131, 134, 146

Umman, 88, 89, 100, 105, 113

Ur, 7, 22, 23, 24, 38, 46, 54, 56,
57, 58, 59, 63, 64, 65, 66,
68, 69, 73, 82, 84, 85, 86,
93, 95, 96, 97, 100, 101,
108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117,
119, 120, 121, 122, 123,
125, 126, 127, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135,
146, 147, 150

Ur-Baba, 96, 97, 100, 109

Ur-GAR, 109

Ur-Lumma, 64

Ur-Namma, 22

Ur-Nanşe, 23, 24, 63, 64, 65,
97, 146

Ur-Ningirsu, 108

Uru-inimgina (/Urukagina), 76

Uruk, 7, 21, 22, 23, 25, 26, 31,
33, 34, 38, 39, 40, 41, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 53, 54, 55, 56, 59, 60,
68, 70, 74, 79, 82, 85, 86,
90, 101, 103, 109, 111, 112,
121, 126, 129, 130, 134,
139, 146, 149

Urukagina, 23, 64, 70, 74, 76,
77, 79, 116, 146

Uru-Şulgisipakalama, 98

Ur-Zababa, 82

Utu, 68, 133

Utuhengal, 109, 110, 111, 112

Woolley, Leonard, 57

Zabalam, 134

Zabşali, 127, 128, 130

Zagros, 15, 17, 20, 121

SÜMERLER ve AKADLAR

Gebhard J. Selz bu kitapta Sümerlerin ve Akadların tarihine, toplumuna ve kültürüne genel bir bakış sağlıyor. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya'daki uygarlığın ilk parlak devrine bu iki kavim biçim vermiştir. Selz, Sümerler ve Akadlardan kalan binlerce kil tabletten öğrendiğimiz bilgileri bu kitapta bir araya getiriyor ve Sümerler ile Akadların tarihine kısa bir giriş sunuyor. Sümerlerin erken gelişmiş uygarlıkların ortaya çıkışını ve Mezopotamya'yı anlatırken Sümer ve Akad ülkelerinin toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını da temel özellikleriyle ele alıyor.

ALFA	 @alfakitap	 alfakitap	 9 786254 490507	UYGARLIKLAR
	 alfakitap	www.alfakitap.com		